

Frédéric Bastiat

CO JE VIDĚT A CO NENÍ VIDĚT

**LIBERÁLNÍ INSTITUT
a
CENTRUM LIBERÁLNÍCH STUDIÍ**

**děkují za podporu,
kterou jim při vydání této knihy
poskytla**

**CREDIT LYONNAIS
BANK PRAHA, a.s.**

a

**ATLAS ECONOMIC RESEARCH
FOUNDATION**

Frédéric Bastiat

CO JE VIDĚT A CO NENÍ VIDĚT

a jiné práce

Frédéric Bastiat**Co je vidět a co není vidět a jiné práce****Praha 1998**

Překlad z francouzského originálu

Frédéric Bastiat, Ce q'on voit et ce q'on ne voit pas, Balance du commerce, Pétition des fabricants des chandelles, etc., La protection ou les trois Échevins, Deux morales, Oeuvres complètes de Frédéric Bastiat IV.–V., Guillaumin et Cie, Libraires, Paris 1863Vydal Liberální institut a Centrum liberálních studií
ve spolupráci s CASUS DM, spol. s r. o.Liberální institut
Spálená 51
110 00 Praha 1Centrum liberálních studií
Spálená 51
110 00 Praha 1CASUS DM, spol. s r. o.
V Olšínách 44
100 00 Praha 10

Všechna práva jsou vyhrazena. Žádná část knihy nesmí být reprodukována nebo dále šířena v žádné formě, žádnými prostředky, elektronickými nebo mechanickými, bez písemného souhlasu Liberálního institutu a Centra liberálních studií.

Počet výtisků 1000

Copyright © 1998, Liberální institut, Centrum liberálních studií

Translation © Doc. PhDr. Ján Pavlík, 1998

Preface © Doc. PhDr. Ján Pavlík, 1998

Odborný lektor: Ing. Josef Šíma

ISBN: 80-902270-6-6 (Centrum liberálních studií)

Liberální institut
Centrum liberálních studií
CASUS DM

Praha 1998

Obsah

Předmluva: Frédéric Bastiat a české ekonomické myšlení (<i>Ján Pavlík</i>)	7
Frédéric Bastiat - myslitel svobody a harmonie (<i>Ján Pavlík</i>)	23
1. Život	23
2. Hodnocení významu Bastiatova díla	28
2.1. Hayek	28
2.2. Hazlitt	30
2.3. Gide	32
2.4. Marx	40
3. K Bastiatovým výkonům v oblasti ekonomické teorie	51
3.1. Teorie hodnoty	52
3.2. „Ekonomická harmonie“ pozemkové renty	56
3.3. „Velký zákon kapitálu a práce“	59
3.4. Zákon solidarity	61
4. K metodologii Bastiatovy kritiky ekonomických sofismat	65
4.1. Geneze a struktura ekonomických sofismat	65
4.2. Apriorismus	71
4.3. Zdravý rozum	76
4.4. <i>Reductio ad absurdum</i>	78
5. Spontánní řád: Bůh a evoluce	80
CO JE VIDĚT A CO NENÍ VIDĚT	99
I. Rozbité okno	100
II. Demobilizace	102
III. Daně	105
IV. Divadla a krásná umění	108
V. Veřejné práce	113
VI. Zprostředkovatelé	115
VII. Omezování dovozu	122
VIII. Stroje	126
IX. Úvěr	132
X. Alžírsko	135
XI. Spořivost a přepych	139
XII. Právo na práci, právo na zisk	145
Poznámky	148
OBCHODNÍ BILANCE	149
PETICE VÝROBCŮ SVÍČEK	155
PROTEKCIONISMUS ANEB TŘI KONŠELÉ	161
DVA SYSTÉMY ETIKY	173

Předmluva:

Frédéric Bastiat a české ekonomické myšlení

Dílo vynikajícího představitele Francouzské liberální školy Frédérica Bastiata, apoštola svobodného obchodu, jemuž byl udělen čestný přídomek „francouzský Cobden“, je českému čtenáři téměř neznámé. Průkopnický český překlad jeho nejslavnějšího a co se týče teoretických implikací nejdůležitějšího spisu *Co je vidět a co není vidět* z r. 1923 (překladaři byli J. Kulhánková a E. Brachan, kniha vyšla ve vydavatelství Volné myšlenky československé v Praze) je dnes prakticky nedostupný, takže náš čtenář měl možnost setkat se s Bastiatem jen při příležitosti vydání jeho známého protisocialistického pamfletu *Zákon* (přel. L. Hlinovský, vyd. Academia, Praha 1991), který ve vzrušené atmosféře tehdejší doby, kdy se protisocialistická a protikomunistická stanoviska zdála něčím samozřejmým, nezbudil patřičnou pozornost.

V myslích mnoha příslušníků naší univerzitně vzdělané inteligence, kteří před rokem 1989 povinně absolvovali kursy marxistické politické ekonomie, není ovšem jméno Bastiat úplně neznámé, neboť zcela jistě vyvolává dvojsmyslnou – a právě proto zafixovanou – asociaci na termín „vulgární ekonomie“, resp. podobně dehonestující označení „vulgární apologetika kapitalismu“, což sugeruje obraz mělkého tendenčního propagandisty, jehož postupy jsou v přímém rozporu s objektivními metodami vědy. A přitom je pravda právě opačná: byla to nikoliv Bastiatova, nýbrž Marxova tendenčnost a předpojatost ve výkladu vývoje ekonomického myšlení, která našla svůj výraz v této naprosto neadekvátní charakteristice.

Marxistické ignorování a zkreslování významu Bastiatovy osobnosti, jež bylo součástí boje proti klasickému liberalismu jako takovému, navázalo ovšem u nás na nevráživost, kterou chovali k ideji svobodného obchodu i nejvýznamnější ekonomové první republiky. Výraznou výjimkou byl tehdy antimarxistický socialista, kritik Rašínovy deflační politiky

a pozdější keynesovec Josef Macek,¹ který ve své předmluvě k českému překladu Bastiata z r. 1923 podal následující zprávu o obecném rozšíření protekcionistických postojů mezi tehdejšími československými politiky a ekonomy: „Žijeme v době a zemi, kdy největší bludy připisované merkantilistům ozývají se jako věštby z úst ministerských. Žijeme v době a zemi, kdy ministr obchodu ve státě na vývoz odkázaném hájí cla, oddělující nás od celého světa, jakožto opatření proti »přívalu« zboží z Německa; kdy ministr financí, který měl pověst dobrého finančníka (Dr. Rašín), hájil vysoká cla z důvodů fiskálních, přehlížeje, jak stát kvůli nim hrozně trpí, jednak drahotou hmot, které kupuje pro své rozmanité účely (stavby, ústavy, vojsko), jednak výší osobních platů, které pro drahotu zboží se nemohou anebo aspoň by se neměly snižovati; (...) Praví-li Charles Gide, že díky pamfletům Bastiatovým neslyšíme od ochranářů hrozby o »záplavě« nebo »vpádu cizích výrobků« a že »starý a slavný argument o národní práci« se ozývá jen přídušeně, musíme prohlásit, že tomu snad tak je v státech západoevropských, ale u nás starý a slavný argument o ochraně domácí práce před cizí konkurencí hlaholí od nejkrajnější pravice po nejkrajnější levici. A pokud se týče záplavy a vpádu cizího zboží, který nastane po uvolnění zahraničního obchodu, jsou u nás také odborníci jiného mínění, neboť 3. března 1923 v úvodníku »Lidových Novin« napsal Dr. Engliš, univ. profesor národního hospodářství, že »otevření (našich) hranic do států s pevnou valutou by znamenalo zhroucení platební bilance a měny«.²

Pokud někdo z čtenářů najde v Mackových formulacích, vztahujících se k mrtvým ministrům a ekonomům, leckteré paralely k naší nejživější současnosti, kdy dávno vyvrácené omyly opět zaznívají z úst ministerských, je to také důsledek skutečnosti, že již oni slavní ekonomové Rašín a Engliš nepromyslili do hloubky ideje ekonomického liberalismu, jež kromě nemnoha dalších tak znamenitě prezentoval Bastiat, a nevyvodili z nich se striktní konzekventností nutné implikace a závěry. Nelze sice tvrdit, že Rašín a Engliš nebyli v celkovém souhrnu svého teoretického

¹ Bližší údaje o životě a díle Josefa Macka lze najít v životopisném medailónku publikovaném spolu s ukázkami z jeho spisů *Mravní názory Adama Smitha a Sociální ekonomika* ve sborníku *Český liberalismus* (eds. M. Znoj, J. Havránek, M. Sekera), Torst, Praha 1995, str. 496-506.

² Josef Macek, Předmluva, in: Frédéric Bastiat, *Co je vidět a co není vidět*, Vydavatelství Volné myšlenky československé v Praze 1923, str. 5-7.

i praktického díla obhájci klasického liberalismu; nebyli však v tomto svém úsilí důslední a hlavně – nebyli **apoštoly** klasického liberalismu jako kdysi Bastiat nebo jako jejich současník Mises a o něco mladší Hayek. A to, co v oné době naprosto scházelo českému ekonomickému, politickému i kulturnímu myšlení, byl právě hlas apoštola, který by zaníceně, neohroženě, přesvědčeně a přesvědčivě hlásal ideje klasického liberalismu v jejich původní, žádnými kompromisními ústupky nezkalené ryzosti, který by byl s to oslovit jak intelektuály, tak širokou veřejnost, a u něhož by se teoretická a publicistická činnost spojovala s neúpornou politicko-organizační prací – právě tak, jak to činil Bastiat. Tento hlas – byť by to byl *vox clamantis in deserto* – by byl vytvořil jasně vymezený protipól vůči kompaktnímu sboru kritiků kapitalismu a liberalismu, ať již komunistické, socialistické, pseudoliberalní, humanistické, klerikální či nacionalisticko-fašizující provenience.

Rašín a hlavně Engliš, kteří byli oba vyškoleni v pozitivistické tradici předepisující striktní vědeckou objektivitu, traktovali socialismus, resp. státní intervencionismus resp. komunismus jako dané fakty, srovnávali je s liberálním řádem a nezaujatě konstatovali výhody a nevýhody, které plynou jak z kolektivismu, tak z individualismu. Pod vlivem této tradice,³ která jednak vede k opatrnosti vůči zobecňování a jednak vylučuje jakékoliv hodnocení, se Engliš i Rašín vyhýbali jednoznačně a principiální obhajobě klasického liberalismu v celém jeho dosahu; je-

³ Pozitivismus, jak známo, neuznává žádnou podstatu, která by byla „za“ fakticitou, a tím zneumožňuje, aby jistá část faktické skutečnosti byla shledána jako „přirozená“ (tj. shodující se podstatou) a jiná zase jako „nepřirozená“ (tj. odporující podstatě); v důsledku toho se v pozitivismu eliminuje i implicitní principiální hodnocení, které je obsaženo právě v onom protikladu mezi „přirozeným“ a „nepřirozeným“, s nímž operovali všichni liberální klasikové a také Bastiat. (V této souvislosti stojí za zmínku, že liberalismus Carla Mengera je metodologicky založen nikoliv na pozitivismu, nýbrž na aristotelské distinkci jevu a podstaty.) Někdo by mohl namítnout, že Engliš byl přece novokantovec, a nikoliv pozitivista. Jeho novokantovství, které po vzoru tří Kantových *Kritik* tvrdí apriorní charakter kauzálního (přírodního), normativního a teleologického myšlenkového řádu, mu v důsledku toho, že teleologii chápe jako nutný způsob vědomého subjektivního traktování reality, znemožňuje tematizovat v apriorním duchu nezáměrné účinky našeho účelového jednání, čímž se celé utváření spontánního řádu trhu ocitá v oblasti aposteriorní fakticity. Hayek se ve svém evolučním novokantovství vyhnul této obtíži tím, že na rozdíl od Engliše (u něž je teleologie základem pro všechny ostatní myšlenkové řády) stanovil prioritu spontánně vzniklých norem vůči teleologii, přičemž nutná platnost normativního systému normujícího jednání, jež ve svých nevědomých důsledcích zakládají tržní řád, je dána jeho osvědčením v konkurenčním boji o přežití. Největší pozitivní zásluha Englišova novokantovství spočívá podle našeho názoru v tom, že zakládá apriorní charakter zákona mezního užitku.

jich opatrnost zkrátka vyplývala z toho, že v žádném případě nechtěli být považováni za apologety, což byla (a je) ta největší pohana pro pozitivisticky orientovaného vědce.

Zmíněná opatrnost pak Rašína vedla napříkladem k následujícímu tvrzení: „Socialistická kritika soukromohospodářské soustavy jest mnohdy odůvodněna a reformy přinášející, ale jen potud, pokud neúčelné nahrazuje účelnějším.“⁴ U Engliše pak lze najít rozlišení mezi individualistickým a solidaristickým (sociálním) státem, jež je odvozeno z rozdílu mezi individualismem, který vyjadřuje vůli jednotlivce k životu a oné svobodě, jež je k životu nutná, a solidarismem, který vyjadřuje vůli kolektivu (*sic!*) k životu a trvalému rozvoji.⁵ Když dále Engliš traktuje funkce obou typů státu (a sice tím způsobem, že příslušný pojem státu kombinuje s apriorními kategoriemi normy a účelového jednání), tak uvažuje kromě jiného hospodářskou (tj. teleologickou) aktivitu individualistického státu, která spočívá v tom, že „stát tedy vystupuje místo podnikatele, aby opatřil statky a služby pro spotřebitele lépe než podnikatel...“⁶ Co se týče solidaristického státu, ten teleologicky funguje tak, že „může přijmout celou nebo část péče o národ do vlastního hospodářství, jehož pořádek je určen jeho účelem – ideálem člověka a národa (...) Při upotřebením se hledá co největší užitek, daný tímto ideálem a vyjádřený proto přírůstkem na životě, zdraví a kultuře (pomoc nejslabším je nejužitečnější)“; tohoto maximálního užitku se dosáhne nejmenším nákladem, jímž je podle Engliše „příspěvek nejsilnějších“.⁷ Engliš pak končí

⁴ Alois Rašín, *Národní hospodářství* (1921), in: *Český liberalismus*, str. 478. Rašín dále příznačně pozitivistickým způsobem vytyčuje úkoly pro národohospodářské bádání; je třeba zkoumat, „... která soustava by byla hospodárnější a proč; jak provádí se rozdělování statků na osoby a třídy při soustavě převahou kapitalistické a jak by se provádělo při socialistické.“ (Ibid.) Tedy pozitivní zkoumání – jakoby již před 70 lety nebyly Bastiatem formulovány principiální argumenty proti socialismu. A přitom Rašín patrně Bastiata znal, jelikož jeho pojetí solidarity je skoro doslovně bastiatovské. (Ibid., str. 475.) Abychom však Rašínovi nekřivdili – při svém rozvažování výhod a nevýhod obou systémů uvádí ve prospěch liberalismu tento klasický argument: Osvobození lidstva, osobní svoboda, která tvoří základ politického a společenského zřízení dneška, jde ruku v ruce se soukromým vlastnictvím, ono je doplňkem **jedincovy osobní svobody**, zárukou svobodného rozvoje jednotlivcov. (Ibid., str. 478.)

⁵ Srv. K. Engliš, *Demokracie a státní působnost* (1933), in: *Český liberalismus*, str. 494.

⁶ Ibid., str. 482.

⁷ Ibid., str. 483. Zde můžeme vidět zmíněné hranice Englišova novokantovského apriorismu – apriorní kategorie účelovosti a z ní plynoucí apriorní princip maxima užitku při minimu nákladů se bez nejmenších teoretických obtíží aplikují na možnou empirickou realitu aktivit

tím, že je třeba jistého harmonického a rovnovážného poměru mezi individualismem a solidarismem, jehož „porušení je škodou pro oba“.⁸

Ať již oba tito naši nepřítelští důslední liberální ekonomové v jiných případech hájili ve své teorii i praxi věc svobody sebelépe, prostá skutečnost, že činili výše zmíněné a jim podobné koncese socialismu, jim znemožnila být apoštoley klasického liberalismu. Ježto se z různých důvodů zdráhali být apologety svobody, přenechali volné pole apologetům cesty do otroctví. Je totiž obrovský rozdíl mezi postupem, v jehož rámci samotní liberálové teoreticky zdůvodňují možnost resp. nutnost kompromisu mezi liberalismem a socialismem (neboli tzv. třetí cestu), a postupem, kdy liberálové v teorii a praxi nekompromisně prosazují a obhajují ryzí principy liberálního řádu, a když jsou v politické praxi přece jen přinuceni ke kompromisům, tak tyto kompromisy jasně označí jako ústupky od principu vynucené politickým nátlakem⁹ a promptně teoreticky prokazují škodlivost vzdálenějších, bezprostředně neviditelných důsledků těchto ústupků.¹⁰

Skutečnost, že v meziválečném období se u nás ani mezi samotnými ekonomy nenašel hlas bezvýhradně a rezolutně prosazující svobodu, který by byl oním jasně vymezeným protipólem vůči množícím se hlasů jejich nepřátel, pak vedla k tomu, že ostatní skupiny inteligence (humanistické a technické) byly naprosto intelektuálně bezbranné vůči marxistickým agitátorům, kteří si na stranických školeních a za pomoci brožurek osvojili marxistický politicko-ekonomický žargon a metodiku ofenzivní sofistické argumentace.

O téměř obecném zavrhování dědictví klasického liberalismu v meziválečném českém myšlení¹¹ velmi výmluvně svědčí stanovisko pře-

paternalistického státu (neboli, jak Engliš říká, na jeho obsahovou působnost čili materiální politiku) – aniž by ozřejmilo, že ve skutečnosti by takové aktivity byly s oním principem v hlubokém rozporu.

⁸ Ibid., str. 494-495.

⁹ V jiné rovině byl tento postup uplatněn R. Reaganem, který namísto různých teorií konvergence kapitalismu a komunismu, teorií konce ideologií a namísto pozitivistického srovnávání kladů a záporů obou systémů jasně a nekompromisně vyslovil, že komunismus je říše zla.

¹⁰ Jak jsme se měli možnost přesvědčit, také tento postup může maskovat nedůsledné a liknavé uplatňování liberálních principů v politice, avšak na rozdíl od předchozího má tu výhodu, příslušní politikové mohou být usvědčeni z rozporu mezi slovy a činy.

¹¹ Je příznačné, že Josef Macek se cítil nucen přičinit k textu *Co je vidět a co není vidět* několik

svědčeného demokrata, principiálního antikomunisty, politického liberála a jinak všestranně úctyhodného muže Ferdinanda Peroutky, který ke kapitalismu zaujal doslova Marxovo stanovisko: „Která hlavní síla patrně podkopává kapitalistický řád? (...) Rozhodnou ránu kapitalismu zasadí asi kapitalismus sám.“¹² O liberalismu zase soudí Peroutka toto: „Kapitalistická ústa přetékala slovy svobody: čím hrnček za mlada navřel, tím k stáru páchne. Liberálové nebyli schopni čelit kapitalismu ani vidět jej v pravé podobě, dokud neprovedli kritiku pojmu svobody. Liberalismus ve dvacátém století naprosto nemůže být totéž, co byl liberalismus ve století devatenáctém.“ Podle Peroutky se nový liberalismus má zabývat úkolem, „jak čelit zneužívání svobody a jak postavit hráze některým následkům přebujelé svobody. (...) Lidská práva, která leží na lidstvu jako těžký kříž, nestojí za mnoho, a liberálové, dovedou-li se podívat na svobodu kriticky, ne pouze s vratkým a mlhavým citem, musí se postavit již proti pojmu kapitalistické svobody.“ Dále cituje ustanovení tehdejší československé ústavy, v souladu s nímž je „soukromé vlastnictví omezení zákonem“ a dodává, že „někteří liberálové, duchem z doby našich dědečků, budou snad tvrdit, že je to neliberální věta. Ale my nepřestaneme tvrdit, že je to věta velmi liberální. Může sice uložit jakési omezení jednotlivcům, ale chrání svobodu většiny.“ Tudíž platí, že „státní organizace může uskutečnit více opravdové svobody na světě než dobrá vůle soukromých vlastníků...“ V důsledku toho musí liberál podle Peroutky „v normálním hospodářském životě stavět organizaci nad naprostou svobodu kapitalistickou“, jelikož hospodářským nesnázím se dá

poznámek (v souvislosti s Bastiatovou kritikou státního školství a způsobu řešení problému nezaměstnanosti prostřednictvím veřejných prací, jakož i s Bastiatovým pozitivním oceněním role obchodníků-zprostředkovatelů), v nichž se snaží zmínit dopad Bastiatových „kacířských“ myšlenek na českého čtenáře (zejména zřejmě na dělníky). V samotné předmluvě tak činí poukazem na to, že Bastiatova kritika socialistů se týká jen těch z nich, kteří socialismu neporozuměli a zdiskreditovali jej (jako v Bastiatově době Louis Blanc a ve XX. století bolševici), a doporučuje tehdejší socialistům nalézat poučení v Bastiatovi, který jako autor věty „Velmi důležitým úkolem v politické ekonomii je napsat dějiny vykořisťování“ je „odpůrcem socialismu“ jen v uvozovkách. (C. d., str. 8.) Zde již ovšem Mackovo moderování Bastiata bohužel přechází ve falšování Bastiatova nesmiřitelného postoje k socialistům všech odstínů bez výjimky; Macek snad musel vědět, že Bastiat termínem „vykořisťování“ vždy mínil nikoliv tzv. kapitalistické vykořisťování, ani nic takového, co by mělo souvislost s tržním řádem a s jeho principem smlouvy a oboustranné výhodnosti, nýbrž všechny formy expropriace prováděné prostřednictvím mocenského donucení.

¹² F. Peroutka ve stati „Něco se děje“ z r. 1930. In: Ferdinand Peroutka, *O věcech obecných I.*, SPN, Praha 1991, str. 122.

čelit jedině tak, že se „musí odhadnout odbyt a dle toho organizovat výroba podle jednotného plánu“. Nakonec vyslovuje nutnost spolupráce liberálů se socialisty, kteří „budou muset hezký kus cesty jít nyní spolu“.¹³

Když si uvědomíme, že Peroutka byl jinak jedním z nejznamenitějších a nevlivnějších českých demokratických myslitelů, tak můžeme jen s lítostí konstatovat, že v kontextu jeho postoje ke klasickému liberalismu platí: *corruptio optimi pessima*.¹⁴ Máme snad hledat útěchu v tom, že tehdy „celý svět šel doleva“¹⁵ a že (co se týče například naší bastiatovské kauzy) v Německu, kde Bastiat nejdříve vzbudil nadšení mezi takovými liberály XIX. století, jako byl Prince-Smith, upadlo poté jeho jméno do naprostého zapomnutí a od r. 1880 až dodnes tam nevyšel žádný překlad jeho díla? Nuže, doleva nešel v té době například von Mises a jeho hlas nebyl vzdálen natolik, aby ho u nás nebylo slyšet. Také Bastiatův

¹³ Toto nové pojetí liberalismu nastínil Peroutka ve statích příznačně nazvaných „Liberalismus a zlaté tele“ a „Jsme ještě liberály?“. (In: F. Peroutka, *O věcech obecných I.*, str. 113-115, 132.) Byl zde ovlivněn ponejvíce L. T. Hobhousem, který nějakou dobu předtím opustil řady klasických liberálů a přikročil k dezinterpretaci pojmu „liberalismus“, v níž se tento pojem upřavdě dialekticky „zvrací ve svůj protiklad“; o tom svědčí Peroutkou uváděný citát z Hobhouse, podle něhož „první podmínkou všeobecné svobody je jistá míra všeobecného omezení“. (F. Peroutka, c. d., str. 106.)

¹⁴ Následující citát z Peroutkových úvah, v němž se jeho formulace téměř doslovně kryjí s Englišovými, svědčí o tom, že Englišovo nedůsledné pojetí liberálních principů bylo plně slučitelné s antikapitalistickým pseudoliberalismem, jak jej tehdy rozvíjel Peroutka: „Kolektivismus a individualismus jsou právě tak jako rozum a cit nebo klasicismus a romantismus dvě lidské mohutnosti, které vzájemně se mají držet na uzdě a vytvářet dramatickou harmonii; jen vnitřně ochuzené lidstvo vyhledá jednu z obou sil a vytvoří suchý, mechanický pořádek, ze kterého brzo se mu bude chtít utéci.“ (F. Peroutka, *O věcech obecných I.*, str. 133.) Vzniká oprávněná otázka, proč se vůbec ještě Peroutka hlásí ke jménu „liberalismus“? Peroutka na ni odpovídá v tom smyslu, že liberalismus se svým důrazem na prvek individualismu vyhovuje jeho individualistickému založení, avšak jen takový, který není „hospodářskou teorií, nýbrž duchovním“. (Ibid., str. 132.) Ke zpřesnění své pozice používá Šaldovy formulace „individualistický socialista“, což je opravdu velmi trefná charakteristika tohoto typu „liberalismu“.

¹⁵ Např. další z nejlepších duchů českého národa, F. X. Šalda, který celý svůj život lpěl na „etic-kém měřítku postulatů svobody“, s veškerou svou autoritou tehdy prohlášoval: „Je to více než pravděpodobnost, že nové liberalismu jsou sečtení, že stojíme před novou epochou sociální vázanosti a sociálního objektivismu.“ (F. X. Šalda, *Nová proletářská poezie?*, *Šaldův Zápiskník* 3, 1930-31, č. 13-14, str. 430-431.) Josef Macek ukazuje, že vyhraněná duchovně-estetická orientace Šaldova našla svůj výraz v jeho inklinaci k reakčnímu kritikovi kapitalistické ekonomie a moderní industriální civilizace vůbec – lordu Ruskinovi: „Čitel a český tlumočnick největšího tupitele Smithova „přirozeně“ tupí národní hospodářství.“ Dále pak cituje Šaldovu větu z předmluvy k jeho překladu Ruskinovy knihy *Sézam*: »Ruskin ukazuje stále znova a znova, že největším nepřítelem krásného života je industrialism a předpoklad jeho: *sobecké moderní národní hospodářství*.« Macek dodává, že by tuto větu nikdy necitoval, pokud by její autor nebyl vlivným tvůrcem „literární módy která se u nás ztotožňuje se vzděláním asi tak jako krejčovská móda se vkusem.“ J. Macek, *Mrávní názory Adama Smitha* (1915), in: *Český liberalismus*, str. 498-9.

spis *Co je vidět a co není vidět* již byl u nás k mání a mohl někoho přivést k zamyšlení. Je snad příčinou plebejský původ a charakter české inteligence? Každá taková a podobná odpověď může být sice zajímavá z historického hlediska, avšak implicitně naznačuje, že omyl našich předchůdců byl vlastně nutný, že lidský rozum je tak podmíněn dobou či třídním původem, že v příslušné době vlastně nemůže poznat pravdu, přestože je mu tato již dřív objevená pravda podána v dokonale stravitelné formě. Od toho je již jen krůček k tvrzení, že doba nás podmiňuje vždy a že tedy nikdy, v žádné době nejsme s to poznat pravdu. Každá tzv. pravda je pak jen dobovou iluzí. To je historický relativismus čili do historie promítnutá koncepce řeckých sofistů, kterou dnešní sofisté prezentují jako postmodernismus a která je v polárním protikladu vůči klasickému liberalismu. Stanovisko klasického liberalismu spočívá totiž v tom, že lidský rozum je schopen osvobodit se od dobových iluzí a proniknout k nutným (apriorním) strukturám přirozeného řádu (rozdvíjejícího se za absence násilí), jež jsou historicky invariantní, neboť souvisí s podstatnými a nutnými rysy fungování naší mysli. Hledání zdůvodnění, proč bylo nutné, že se v dané době nedospělo k liberálním idejím, by bylo vlastně popíráním těchto idejí. Raději tedy připusťme náhodu, která je jako taková v souladu s evolucionistickým přístupem; byla to náhoda, že právě ve Vídni, a nikoliv v Praze či Brně se tehdy vyskytl Ludwig von Mises, který dál v nepřející době rozvíjel dědictví klasického liberalismu.

Avšak skutečnost, že i po pádu komunismu, v němž se podstatný charakter socialismu uskutečnil ve své pravé podobě zbavené všech příkras, se u nás, kde máme tuto trpkou zkušenost již za sebou, znovu útočí proti liberalismu, je důkazem nepoučitelné zaslepenosti, která se neustále soustřeďuje na to, co je bezprostředně vidět a ignoruje všestranně a mnohokrát (nikoli pouze Bastiatem) rozvinuté evidentní důkazy o tom, že při absenci svobody vede bezprostředně viditelné dobro k bezprostředně neviditelným špatným důsledkům, které ono bezprostřední dobro co do rozsahu kompenzují nebo dalece převyšují.

Z úst dnešních odpůrců klasických liberálních idejí se v ohlušujícím zesílení produkovaném mediálními tlampači ozývá stále jedna a tatáž námitka, kterou, jak jsme viděli, uplatnil již v dobové podobě Peroutka a která patrně zazní i na adresu našeho úsilí o prezentaci Bastiatových myšlenek českému čtenáři: „Kdepak, pánové, s nějakým 150 let starým

manchesterským kapitalismem, s nějakým zapomenutým vulgárním francouzským Cobdenem na dnešní globalizující se postmoderní realitu! Zaspali jste prostě dobu a na rozdíl od nás žijete v minulosti.“¹⁶ Na tohle nelze odpovědět nic jiného než oni odpůrci doposud myslí v intencích staromódního a mnohokrát vyvráceného historismu a že jsou napořád v zajetí pravděpodobně se tvářící spekulativní floskule o přechodu kvantitativních změn v kvalitativní, která je v módním pseudovědeckém žargonu maskována floskulí o emergenci.

Nikdo totiž nepopírá, že v současnosti dochází k obrovským změnám v souvislosti s růstem informatizace v planetárním měřítku, avšak jestliže by tyto kvantitativní změny, týkající se přenosu a získávání stále většího objemu informací opravdu způsobovaly změny v apriorních a formálních strukturách lidského individuálního hodnocení, na nichž je založena veškerá teorie ekonomického liberalismu, pak by opravdu muselo docházet k oněm mysteriózním dialektickým skokům, jimiž se „kvantita zvrací v kvalitu“ a skrze něž, jak to říká Marx, určitá konkrétní, historicky determinovaná dobová „lidská podstata“ přechází v nějakou jinou.

Tito odpůrci netuší, že když připustí např. platnost zákona mezního užítku (což oni připustí, protože nemají žádný argument k jeho vyvrácení) jakožto zákona, který je jako takový nutný a obecný a uplatňuje se v jednání všech lidí ve všech dobách, tak musí v důsledku toho se zcela stejnou nutností připustit onu apriorní souvztažnost mezi bezprostředně viditelným a neviditelným, kterou prezentuje Bastiat¹⁷ následující Adama Smitha, a další apriorní struktury lidského jednání odhalené Mengerem, Böhm-Bawerkem, Misesem, Hayekem, Beckerem atd. (Skutečnost, že naši odpůrci netuší nic o tom, že by akceptace něčeho mohla mít nějaké bezprostředně nezjevné důsledky, ovšem jaksí patří k jejich profesi; již jejich velmistr Keynes zdůrazňoval, že „v dlouhodobé perspektivě jsme

¹⁶ V rámci českého ekonomického myšlení se podobně vyjádřil již Albín Bráf: „Důsledných liberálů v tomto smyslu jest již nyní tak poskrovnu, že můžeme říci: Liberalismus jako **absolutní** princip náleží již historii.“ Albín Bráf, *Boj proti liberalismu* (1897), in: *Český liberalismus*, str. 231.

¹⁷ Skutečnost, že Bastiat neznal teorii mezního užítku, zde nehraje žádnou roli; neznal ji ani Adam Smith. Jejich koncepce harmonizující „neviditelné ruky“ Boží prozřetelnosti, resp. neprozřetelné a disharmonizující „viditelné ruky“ mocenských intervencí, která již sama o sobě přesáhla oblast bezprostřední jevovosti směrem k uchopení podstaty, nalezla v marginalismu neotřesitelný fundament na úrovni hlubší vrstvy podstatnosti.

všichni mrtví“, aniž tušil, že svou orientací na krátkodobost vede člověka zpět k divochům a zvířatům.) A ježto apriorní struktury lidského hodnocení a lidského racionálního (a jak ukázal Becker, i domněle iracionálního) jednání nepodléhají ani historické determinaci, ani kvalitativním skokům, protože z nich ani při jejich agregátních interakcích neemerguje žádná vyšší kvalita, která by nebyla redukovatelná na struktury svých konstitutivních elementů, ukazuje se, že promluvy o globalizaci nejsou ničím jiným než další verzí ekonomických sofismat, které tak úspěšně potíral onen tisíckrát ignorovaný, tisíckrát pomlouvaný, ale nikdy nevyvrácený, a proto nestárnoucí Bastiat.¹⁸

Je příznačné, že v USA, kde bylo dosaženo nejvyššího stupně rozvoje ekonomické vědy, nebyl obecně Bastiat nikdy ignorován ani považován za nějaký druh manchesterské fosilie. Jestliže v Anglii byla kontinuita stále nových překladů z Bastiatova díla, která začala již během Bastiatova života, poněkud narušena nástupem keynesovství, byli to právě Američané (a také Kanaďané), kdo v letech největšího vlivu keynesovství převzali v tomto směru štafetu (jde o překlady z 30. a 40. let); posléze v letech šedesátých a sedmdesátých, v době nastupující renesance idejí klasického liberalismu, vydává *Foundation for Economic Education* reprezentativní třísvazkový výběr z nejdůležitějších Bastiatových děl (včetně jeho hlavního díla, *Ekonomických harmonií*), a to ve velkých nákladech a v několika vydáních, která zpřístupnila jeho dílo širším vrstvám čtenářstva.

Snad proto, že u něj nalézají Američané leccos z jaderného humoru svého Benjamina Franklina, který na Bastiata velice zapůsobil, obliba jeho děl neustále roste, a to zejména mezi katallakticky orientovanými ekonomy. Jeho „Petice výrobců svíček“, která v našem svazku vychází v češtině poprvé, je mezi americkou ekonomickou veřejností všeobecně známá a tvoří jakoby nutnou součást ekonomického vzdělání. Tato akceptace Bastiatova ironie a humoru potvrzuje myšlenku německého liberála D. Doeringa, podle něhož je právě humor základním estetickým postojem klasického liberalismu – bez humoru by si totiž klasičtí liberá-

¹⁸ „Čtenáři těchto úvah Bastiatových stěží uvěří, že poprvé byly vytištěny v Paříži už r. 1850. Je pravda, že na některých stránkách to dnes člověka volá k doplnění nebo domyšlení, sem tam k poopravení některé podrobnosti, ale celek je skvělý, nevyvrácený a nevyvratný...“ Josef Macek, Předmluva, str. 7.

lové museli zoufat nad mnohými svými bližními, kteří nechtějí nebo nejsou s to nahlédnout evidentní pravdy.¹⁹

Právě ve srovnání s americkým vztahem k Bastiatovi lze soudit, že pro české ekonomické myšlení a hlavně pro naši ekonomickou publicistiku je nemalým handicapem skutečnost, že se nerozvíjely v dlouhodobém kontaktu s živými podněty, na něž je dílo Frédérica Bastiata tak bohaté. Bastiatovi je totiž vlastní to, co nám všem teď velice chybí – schopnost nahlédnout podstatu problému, logická exaktnost, vyrůstající z dědictví aristotelské logiky, vědomí nutnosti filosofického základu, ale i jadrnost, srozumitelnost a praktičnost a to všechno ve spojení s odlehčeným a brilantním stylem, s francouzským vtípem a espretem a v neposlední řadě – se smyslem pro míru a vkusem.²⁰ V našich promluvách, rozpravách, polemikách a rétorických výkonech se nalezne spíše mělké rozumování bez vtípu, jadrnost bez vkusu, praktičnost bez špetky teoretického chápání podstaty, vtipkování bez filosofické hloubky – a logická exaktnost v duchu klasického racionalismu v tomto tzv. postmoderním věku obvykle schází úplně.

A přitom máme v naší tradici muže, který se francouzskému mysliteli v mnohém podobal – například tím, že stejně jako on studoval Adama Smitha, ale zejména oddaností ideji svobody až po hrob a dokonce i způsobem, jímž opustil tento svět: byl to Karel Havlíček-Borovský, který v sobě ztělesňoval jak anglický *common sense*, tak francouzskou duchaplnost, a jehož myšlenkové dědictví tak vřele doporučoval Čechům (i Slovákům) T. G. Masaryk. Stejně jako Bastiat, jenž pod vlivem Franklina míří k obecně srozumitelnému vyjadřování podstatných myšlenek, zastává i Havlíček názor, že „každá veliká, nová a moudrá myšlenka dá se velmi populárně vyjádřit, a nedá-li se vyjádřit, tvrdíme o ní, že nic

¹⁹ Srv. Detmar Doering, *Liberalismus – ein Versuch über die Freiheit*, Friedrich-Naumann-Stiftung, Sankt Augustin: COMDOK-Verl.-Abt., 1993, str. 30. Jestliže se k estetické dimenzi klasického liberalismu přistupuje z hlediska objektivní kategorie krásna, pak liberální teorie implikuje, že krásno má podobu (pythagorejské) nadmyslné harmonie, která se uskutečňuje v působení „neviditelné ruky“ a která je zároveň dobrem. V souladu s tím je pak Bastiat největším básníkem oné nadmyslné krásy, jež se ustavuje v živlu svobody.

²⁰ Stačí, když srovnáme Bastiatovu ironii, která je sice sžíravá, ale vždy míří *ad rem*, a jen nepřímou *ad hominem*, s bezudnými insinuacemi, pomluvkami a nadávkami a všemi formami přezíravé bohorovné nadutosti, které vůči svým protivníkům uplatňoval Marx, v jehož spisech najdeme všech „dvanáctero figur“ nepoctivého zápasu perem, jak je popsal Karel Čapek ve svém *Marsyovi*.

jiného není než stará, sprostá a obyčejná myšlenka...“, a jeho „nabroušená slova se hbitě prořezávají k cíli“ podobně, jako je tomu u Bastiata. Stejně jako Bastiatův vzor Franklin vidí Havlíček souvislost svobody a vlastnictví – jak píše z Brixenu, „my jen tenkrát máme naději proraziti, budeme-li my, tj. naše strana, dosti možní v penězích. To je hlavní základ celé politiky a svobody.“ Stejně jako u Bastiata nelze ani u Havlíčka nalézt nijakou citovou blízkost k proletariátu a stejně jako francouzský myslitel je i Havlíček nesmiřitelný vůči socialismu: „Že my socialisty a komunisty, jmenovitě Cabeta, Proudhona atd. nepočítáme k liberálním a řádným lidem, toť se snad rozumí samo sebou.“²¹ A podobně jako Bastiat je též Havlíček ve svém myšlení veden principem harmonie: „V souměrnosti a harmonii musí být jednotlivé lidské vlastnosti.“²²

Bastiat a Havlíček – snad tato nikoliv arbitrární paralela napomůže tomu, aby dílo Frédérica Bastiata našlo své přátele a příznivce také v českém prostředí a aby jeho odkaz – odkaz těch nejlepších tradic francouzské racionalistické kultury – osvěžil nepřilíš úrodné pole našeho ekonomického myšlení a publicistiky.

* * *

Do tohoto českého výboru z Bastiatových spisů jsme kromě jeho bezesporu nejvýznamnějšího díla *Co je vidět a co není vidět* (*Ce q'on voit et ce q'on ne voit pas*)²³ dále zařadili 3 ukázky z díla *Ekonomická sofismata* (*Sophismes économiques*), které je vlastně tvořeno dvěma sériemi samostatných esejí, pamfletů a statí, spojených pouze obecnou tematickou příbuzností – jde o esej „Dva systémy etiky“ (*Deux morales*)

²¹ F. Peroutka, z jehož článku „Jaký byl Havlíček“ z r. 1931 pocházejí výše uvedené citace, na tomto místě znovu velmi příznačně dodává, že „je to nejpřekonanější a nejvyvrácenější výrok z Havlíčka“. Srv. F. Peroutka, c. d., str. 171.

²² Havlíčka si (v protikladu k velice hojným představitelům českého kulturního estétství održeného od „nízké“ ekonomické problematiky) vysoce cenil i Josef Macek: „U nás – snad od dob Havlíčkových – nemáme literáta, který by ve svém díle vyjadřoval jednotu národní kultury (té tzv. „hmotné“ i „duševní“) v jejím přítomném stavu i v jejím ideálu...“ J. Macek, *Mravní názory Adama Smitha* (1915), in: *Český liberalismus*, str. 499.

²³ Místo doslovného překladu tohoto francouzského názvu zvrtným českým tvarem („co se vidí a co se nevidí“) jsme volili neosobní infinitivní vazbu „co je vidět“, resp. „co není vidět“, a sice jednak z toho důvodu, že zvrtný tvar by na mnoha místech textu, kde Bastiat ono spojení užívá, nesprávně sugeroval sebereflexi, avšak hlavně proto, že u valné části naší inteligence se

a o pamflety „Protekcionismus aneb tři konšelé“ (*La protection ou les trois Échevins*) a „Petice výrobců svíček“ (*Pétition des fabricants des chandelles, etc.*). Výbor ještě obsahuje stať „Obchodní bilance“ (*Balance du commerce*), Bastiatovu poslední publikovanou práci, která sice původně vyšla mimo rámec *Sofismat*, avšak má v nich svůj předobraz ve stejnojmenné stati, která je 6. částí jejich I. série.

Kritéria výběru jsou u jednotlivých prací různá: v případě *Co je vidět a co není vidět* a „Petice“ zde byla snaha prezentovat českému čtenáři nejslavnější díla francouzského myslitele, v případě „Protekcionismu“ je to brilantnost podání cynických motivů a technologie protekcionistické politiky a jí vlastních forem manipulace, jakož i velice plastické a názorné podání devastace, k níž vedou vzdálenější, bezprostředně neviditelné účinky intervencionistického jednání, v případě „Obchodní bilance“ aktuálnost Bastiatem projednávané problematiky a skvělost argumentu a konečně zařazení eseje „Dva systémy etiky“, jejíž problematika je také nesmírně aktuální, má za cíl ukázat filosofickou dimenzi Bastiatova myšlení.

Studie o Bastiatovi, která je součástí tohoto vydání, si (spolu s řadou poznámek překladatele) klade kromě jiného za cíl přiblížit českému čtenáři Bastiatovu osobnost, obhájit jeho vědeckou pozici proti nařčením ze strany Marxe, poukázat na souvztažnosti zde publikovaných Bastiatových prací s teoretickým zaměřením jeho díla jako celku, jakož i podat – na bázi teorie spontánního řádu – moderní interpretaci Bastiatových zkoumání vztahu bezprostředně viditelných a bezprostředně neviditelných účinků našeho jednání.

Překlad zde vydávaných Bastiatových prací²⁴ byl pořízen podle francouzských originálů, jež byly publikovány v *Oeuvres complètes de*

zvrtné „se“ asociuje s německým „das man“, jak je interpretoval Heidegger. To by byla ovšem naprosto zavádějící asociace, protože proti tomu, co „se dělá“ (včetně toho, co se dělá v souladu s mravními normami) staví Heidegger poněkud zamaskovanou verzi nadčlověka, zatímco u Bastiata iluzornost neosobního vidění, resp. nevidění odhaluje *Jacques le Bonhomme*, představitel zdravého selského rozumu. A navíc, asociace na Heideggera by vedla k asociaci na jím a Marxem ovlivněné dnešní francouzské postmodernisty, kteří si umanuli rozbít vše, co má i tu nejmenší souvislost z racionalistickou tradicí francouzské kultury, a představují tak diametrální protiklad vůči Bastiatovi.

²⁴ Důvodem nutnosti nového překladu prací *Co je vidět a co není vidět a Protekcionismus aneb tři konšelé* (která byla v r. 1923 vydána spolu s předešlou prací) byla jednak archaičnost a terminologická zastaralost obou průkopnických překladů, ale hlavně celá řada nepřesností a chyb,

Frédéric Bastiat, mises en ordre, revues et annotées d'après les manuscrits de l'auteur, 2e édition, tome quatrième (Sophismes économiques, Petits pamphlets II), Guillaumin et Cie, Libraires, Paris 1863, (Pétition des fabricants des chandelles etc., str. 57-62, Deux morales, str. 148-156, La protection ou les trois Échevins, str. 229-241) a Oeuvres complètes de Frédéric Bastiat, mises..., 2e édition, tome cinquième (Sophismes économiques, Petits pamphlets II), Guillaumin et Cie, Libraires, Paris 1863, (Ce q'on voit et ce q'on ne voit pas, str. 336-392, Balance du commerce, str. 402-406; Bastiatovy vlastní poznámky a původní poznámky francouzského vydavatele k těmto dvěma pracím jsou v našem vydání označeny indexovým číslem s hvězdičkou a jsou – na rozdíl od poznámek překladatele – umístěny vždy na konci příslušného textu.)

Vzhledem k tomu, že většině českých čtenářů je angličtina přístupnější než francouzština, budeme v úvodní studii odkazovat na výše zmíněný třísvazkový anglický překlad nejvýznamnějších Bastiatových děl, který vyšel péčí *Foundation for Economic Education*:

Frederic Bastiat, *Economic Harmonies*, přel. W. Hayden Boyers, úvod D. Russell, 4. vyd., Irvington-on-Hudson (New York) 1996,

Frederic Bastiat, *Selected Essays on Political Economy*, přel. S. Cain, úvod F. A. Hayek, 3. vyd., Irvington-on-Hudson (New York) 1975,

Frederic Bastiat, *Economic Sophisms*, přel. A. Goddard, úvod H. Hazlitt, 3. vyd., Irvington-on-Hudson (New York) 1975.

Pro zájemce o studium Bastiatova díla ve francouzštině lze kromě jeho *Oeuvres complètes* (první vydání v šesti svazcích pochází z let 1854-55, druhé vydání vyšlo v sedmi svazcích v letech 1862-64) doporučit novější výběr pod názvem:

Frédéric Bastiat, *Oeuvres économiques*, ed. Florin Aftalion, Paříž 1983 a také následující bastiatovské monografie:

Louis Baudin, *Frédéric Bastiat*, Paris 1962,

Dean Russell, *Frédéric Bastiat: Ideas and Influence*, Foundation for Economic Education, Irvington-on-Hudson (New York) 1963,

které se v nich nacházejí. (Např. z naprosto nepochopitelných důvodů překladatelé vypustili z Bastiatovy citace Chateaubrianda klíčovou větu: „Za zády lidí se pozvedá Bůh.“)

George C. Roche, *Free Markets, Free Men. Frédéric Bastiat 1801-1850*, Hillsdale 1993,

Detmar Doering, *Frédéric Bastiat*, Liberales Institut der Friedrich-Naumann-Stiftung, Academia Verlag, Sankt Augustin 1997, v nichž čtenář najde velké množství odkazů na další literaturu a speciální studie zabývající se jednotlivými aspekty Bastiatova díla.

Ján Pavlík

Frédéric Bastiat – myslitel svobody a harmonie

Ján Pavlík

1. Život

Claude Frédéric Bastiat se narodil 29. června 1801¹ v Bayonne, které bylo tehdy malým provinčním městem na francouzské straně Pyrenejí. Bastiatův otec Pierre patřil mezi významné tamější obchodníky, avšak po smrti Frédéricovy matky (v r. 1808) se přestěhoval do Mougrou, ještě menšího městečka severně od Bayonne. Zde strávil Frédéric převážnou část svého života.

Po otcově smrti v r. 1810 se Frédéricovy výchovy ujala jeho teta Justine spolu s dědečkem; navštěvoval nejdřív školu v Bayonne, poté následoval pobyt v Saint-Severu a nakonec se zapsal do benediktinské koleje v Soreze. Tam se mu dostalo dobrého, avšak nikoli výjimečného vzdělání, které kromě jiného zahrnovalo jazyky, literaturu a hudbu. Jeho vzdělávání však zůstalo neukončené a ani později nezískal žádný akademický titul. Bastiata patrně mrzelo, že mu schází formálně ukončené vzdělání, protože jedna z jeho prvních esejí se zabývala kritikou francouzského vzdělávacího systému.

Mladý Bastiat pak vyzkoušel své schopnosti v obchodním podnikání, kde pracoval ve firmě svého strýce v Bayonne. Právě zde získal z první ruky poznatky o tom, jakým způsobem ovlivňují obchod daně, tarify a regulace; toto zkušenostní poznání v něm vzbudilo zájem o teoretické otázky politické ekonomie a Bastiat se pouští do seriózního studia děl Jeana-Baptista Saye a Adama Smitha; o něco později čte s velkým zaujetím spisy Benjamina Franklina, zejména jeho *Vědu ubohého Richarda*. Teoretická orientace u něj začala převládat, obchod jej přitahoval stále méně a kolem r. 1824 v něm zrála myšlenka, že by mohl odejít do Paříže a pokračovat tam ve vzdělávání. Došlo však k tomu, že Bastiatův děde-

¹ Ohledně přesného data Bastiatova narození panuje nejistota – někteří životopisci uvádějí také 19. a 30. červen 1801.

ček zemřel a Frédéric se jakožto jeho dědic stal majitelem mougronskeho statku; pocit odpovědnosti vůči zděděnému rodinnému jmění byl silnější než ambiciózní intelektuální plány a z Bastiata se stal venkovský statkář. Jeho neutuchající zájem o teoretické otázky ekonomie se v následujícím období projevil v podobě nadšení pro technická zdokonalení a aplikaci nových vynálezů v zemědělském podnikání; pokoušel se o zavedení modernizujících zemědělských reforem v rámci celého regionu, avšak žádná z jeho iniciativ nezbudila odezvu, takže se posléze vzdal marného snažení vnášet osvícené myšlenky mezi své nájemce a sousedy, alespoň co se týkalo zemědělství. Zapojoval se spíše ve stále větší míře do místního politického života, což našlo svůj výraz ve skutečnosti, že se v r. 1831 (rok po Červencové revoluci, která skončila s reakčním režimem Druhé restaurace) stal smířčím soudcem (*juge de paix*) a o rok později členem generální rady (*conseil général*) pro region Landes.

To, co Bastiata inspirovalo k publicistickému vystoupení, však nebyla samotná revoluce, nýbrž jeho obdiv k dílu slavného freetradera a představitele manchesterské školy Richarda Cobdena (1804-1865), vůdčí osobnosti anglické Ligy proti obilným zákonům (založené v r. 1838), které se po dlouholeté publicisticko-politické kampani podařilo prosadit proslulý zákon z 25. června 1846, jímž byla v Anglii zrušena cla na dovoz obilí. Bastiat se rozhodl následovat Cobdena jak v oblasti publicistiky a teorie, tak v oblasti praktické politiky.

V roce 1844 vychází v *Journal des économistes* Bastiatův první článek pod názvem „Vliv francouzských a anglických tarifů na budoucnost těchto dvou národů“. Touto prací počíná u Bastiata období obrovského tvůrčího vzepětí, takže vzniká dojem, že předchozích 43 let jeho života bylo pouhou přípravou pro tuto vrcholnou, leč bohužel jen krátce trvající životní etapu. Bastiat doslova chrlí série brilantních článků, esejí, pamfletů, polemik a knih; kromě toho, že přispívá do mnoha periodik, zakládá také svůj vlastní týdeník *Le libre échange*. Ve svých dílech vášnivě obhajuje a prosazuje ideu svobody obchodu a stává se tak hlavním představitelem freetraderství ve Francii; brzy se mu dostává přídomku „francouzský Cobden“. Bastiatovo vášnivé zaujetí se nicméně upíná k obecnějšímu cíli, vůči němuž vystupuje svoboda obchodu pouze jako zvláštní případ – a tímto cílem je svoboda jako taková. V jednom ze svých četných listů Cobdenovi píše: „Přeji si, aby se moje země dopra-

covala spíše k obecné filosofii svobodného obchodu než k pouhému jeho faktickému zavedení. Zatímco svobodný obchod sám o sobě nám přinese pouze zvětšení našeho bohatství, přijetí filosofie svobodného obchodu bude inspirovat všechny žádoucí reformy.“² Tento filosofický přístup uplatňoval a detailně rozpracovával ve všech svých významnějších dílech, z nichž byla nejdříve publikována I. řada *Ekonomických sofismat*, poté rozličné eseje a studie vydané pod názvem *Petits Pamphlets* a následované II. řadou *Sofismat*; obě řady *Sofismat*, jakož i *Pamflety* jsou kritickým útokem proti různým klamným tvrzením, heslům, programům a předpoklům v ekonomickém myšlení. Posledním velkým Bastiatovým dílem jsou nedokončené *Ekonomické harmonie*, pokus o systematické dílo, které psal v posledním roce svého života.

Přes veškerou horečnou publicisticko-teoretickou činnost zůstává Bastiat především mužem praxe. V roce 1845 navštívil Anglii, aby měl možnost přímo na místě vidět, jakým způsobem prosazuje své cíle Liga proti obilným zákonům. Poznává osobně Cobdena a navazuje s ním úzké přátelské vztahy. Po návratu využívá získaných zkušeností a především díky jeho iniciativě vzniká v roce 1846 Asociace pro svobodný obchod v Bordeaux, první svého druhu ve Francii; v roce 1847 se v Paříži stává zakladatelem a tajemníkem organizace s názvem *Associations pour la liberté des échanges*, jež působila jako zastřešující orgán pro všechna francouzská sdružení prosazující svobodu obchodu. Bastiatova praktická angažovanost se také vyznačuje enormní produktivitou – shromažďuje peněžní fondy pro potřeby freetraderského hnutí, mluví na politických schůzích, pořádá cykly přednášek, přesvědčuje, agituje, polemizuje.

Po Únorové revoluci v r. 1848, která odstranila „občanského krále“ Ludvíka Filipa, se Bastiat stal poslancem Ústavodárného shromáždění (tzv. Konstituanty), kde přijal místo člena finančního výboru. Neúnavně zde prosazoval politiku svobody obchodu a podnikání založenou na nedotknutelnosti soukromého vlastnictví, avšak většina Shromáždění, tvořená zastánci protekcionismu a příznivci různých verzí socialismu, jeho návrhy jednoduše ignorovala. Tato většina totiž velice brzy dospěla k nadstranickému konsenzu ohledně výhodnosti podplácení různých vrs-

² Srv. Frederic Bastiat, *Economic Harmonies*, přel. W. Hayden Boyers, úvod D. Russell, 4. vyd., Irvington-on-Hudson 1996 (dále *EH*), str. xi.

tev voličů formou ochranných opatření a dotací ze státního rozpočtu; tehdejší vláda, jejímž předsedou byl básník Alphonse de Lamartine, se stala vykonavatelem této politiky. V jejím rámci prosadili socialisté, vedení Louisem Blancem, Bastiatovým hlavním ideovým protivníkem, zřízení tzv. Národních dílen pro nezaměstnané dělníky; hlavním záměrem socialistů přitom bylo vytvořit si skupinu oddaných přívrženců, ochotných podporovat socialistickou politiku halasnými pouličními demonstracemi a násilnými nátlakovými akcemi. Bastiatova ostrá kritika této politiky v parlamentu, kde se nepřidružil k žádné politické straně a kde tudíž téměř vždy hlasoval s menšinou, vyžadovala také nemálo osobní odvahy.

Když se – poté, co bylo poraženo ozbrojené povstání, kterým pařížští dělníci pod vlivem socialistické indoktrinace reagovali na zrušení Národních dílen, jejichž naprosto neudržitelný stav přece jen přinutil vládu k tomuto opatření – začal prezentovat na politické scéně Ludvík Napoleon (synovec Napoleona I.) jako zachránce národa, podporoval Bastiat v prezidentských volbách jeho protikandidáta generála Cavaignaca, avšak, jak to již bylo jeho politickým osudem, ocitl se na straně menšiny: Ludvík Napoleon získal 5 434 226 hlasů, zatímco Cavaignac jen 1 444 107. Třebaže se Bastiat již nedožil státního převratu v roce 1851, kdy se Ludvík Napoleon (jemuž dal Victor Hugo přezdívku „malý“) prohlásil za císaře, bylo mu jasné, že jeho projekt liberální republiky s minimálním vlivem státu na hospodářství nemá naději na uskutečnění.

Nesmírné úsilí, které Bastiat vynakládal v praktické i publicistické činnosti, aniž by jakkoliv šetřil sebe sama, a také zklamání z neúspěchu jeho liberální politiky vyčerpaly jeho organismus; Bastiat onemocněl na tuberkulózu. Ačkoli mu dýchání a požívání potravy působilo velké obtíže, nepřestával pracovat; když již nebyl s to vystoupit na parlamentní tribunu, alespoň psal – s vynaložením posledních sil chtěl dokončit své *Ekonomické harmonie*, které považoval za své vrcholné dílo. Zhoršující se zdravotní stav ho nicméně přinutil hledat uzdravení ve slunné Itálii, kde samozřejmě pokračoval ve psaní; zde si také ve francouzských novinách přečetl vyhanou zprávu o svém vlastním úmrtí. Toto chmurné znamení se brzy naplnilo – na Štědrý den roku 1850 v Římě Frédéric Bastiat umírá.

Bastiatovy politické snahy tedy nenalezly naplnění během jeho života. Byl to nicméně jeho žák a následovník Michel Chevalier, který se spolu s Cobdenem stal v roce 1860 spoluvůrcem Anglo-francouzské obchodní dohody, jež uzákonila svobodu obchodu mezi těmito zeměmi a převedla tak Bastiatovy ideje do praxe. O tom, jak těžkou pozici měl Bastiat jakožto apoštol freetraderství ve Francii, svědčí skutečnost, že zmíněná dohoda byla prosazena pouze zákrokem císaře Napoleona III., přičemž, jak poznamenal tehdy Cobden, devět desetin Francouzů bylo proti ní.

K tomu, abychom si ještě trochu více přiblížili pozoruhodnou osobnost Frédérica Bastiata, stačí zmínit trvalý a hluboký vliv, který v Bastiatovi zanechalo dílo Benjamina Franklina. Bastiat přímo s nadšením přejal Franklinův důraz na praktickou životní moudrost, na postoj zdravého „selského“ rozumu, jak je prezentován ve výrociích a jadrných příslovích „ubohého Richarda“. Tento vliv (který byl jakýmsi znovuoživením onoho okouzlení, jež v 70. letech 18. století vzbudila Franklinova osobnost i dílo mezi francouzskými osvícenci) se projevil ve všech Bastiatových dílech, a dokonce i na jeho vnějším vzhledu a chování: „Se svými dlouhými vlasy a malým kloboukem, širokým kabátem a rodinným deštníkem vypadal jako bodrý venkovan, prohlížejíci znamenitosti hlavního města.“³ A jak uvádí Charles Gide, „tyto biografické detaily nesmějí být zapomínány těmi, již Bastiatovi vyčítají, nikoliv úplně bezdůvodně, nedostatek vědecké kultury a to, že byl spíše žurnalistou než vědeckým národním hospodářem“.⁴

³ Tuto charakteristiku uvádí Gustave de Molinari v *Journal des Économistes*, únor 1851. Cit. in: Ch. Gide, Ch. Rist, *Dějiny nauk národohospodářských od doby fyziokratů až po naše dny, díl I.*, 2. vyd., překl. Jan a Milada Koudelovi, Jan Laichter, Praha 1928 (dále *GR II.*), str. 13. Molinari, který patřil spolu s Michélem Chevalierem a Yvesem Guyotem (autorem knihy *La tyrannie socialiste*, která vyšla v r. 1893) mezi přímé žáky F. Bastiata, rozvinul Bastiatovo kritické pojetí státu do podoby blízké ideji anarchokapitalismu, a to zejména ve svých pozdních dílech *Morale économique* (1888) a *Esquisse de l'organisation politique et économique de la société future* (1899). Molinari zde také prezentuje projekt celní unie mezi nejvyspělejšími státy Evropy – což byl naprosto ojedinělý hlas v onom období *fin de siècle*, kdy v celé Evropě narůstaly nacionalistické a imperialistické tendence. Srv. Detmar Doering, *Frédéric Bastiat*, Liberales Institut der Friedrich-Naumann-Stiftung, Academia Verlag, Sankt Augustin 1997, str. 44.

⁴ *GR II.*, str. 13.

2. Hodnocení významu Bastiatova díla

V teoreticko- a historicko-ekonomické literatuře se v souvislosti s Bastiatovým dílem objevuje řada velice kontroverzních hodnocení. Typologie těchto hodnocení je na jedné straně ohraničena naprosto negujícím stanoviskem, které vidí v Bastiatovi pouze bezvýznamnou vulgární apologetiku stávajícího kapitalistického řádu a připojuje k tomu navíc obvinění z plagiátorství; na druhém pólu hodnotícího spektra můžeme nalézt nadšený obdiv k Bastiatovu publicistickému mistrovství, který je však i u jeho největších obdivovatelů spojen s kritickými výhradami vůči jeho teoretickým koncepcím a závěrům, jak je prezentuje zejména v *Ekonomických harmoniích*. Přitom nelze říci, že by postoj k Bastiatovi jednoznačně závisel na tom, zda je hodnotitel přívržencem klasického liberalismu či nikoliv: negativní hodnocení Bastiata formuloval jak Marx, tak např. Böhm-Bawerk.⁵ Příčina této skutečnosti, že totiž Bastiat byl odmítán i svými liberálními souputníky, je velmi jednoduchá – Bastiatův ekonomický optimismus je v obecné rovině založen na víře v Boží prozřetelnost, která je finální příčinou tržního řádu, tedy na principu heteronomie, který klade závislost ekonomické vědy na (mimovědeckých) metafyzicko-religiózních předpokladech, čímž popírá její autonomní status. Z toho plyne, že stoupenci liberální ekonomie jakožto v sobě uzavřené přísné vědy nemohli akceptovat Bastiatovy teorie, zatímco filosofující liberální ekonomové, jako je např. von Hayek, v nich mohou nalézat zdroj inspirace pro své zobecňující koncepce.

2.1. Hayek

Uvedme proto na začátek právě Hayekovo posouzení Bastiatova významu. Ve svém krátkém úvodu k anglickému překladu Bastiatových esejí⁶ Hayek říká, že Bastiat byl „geniální publicista“. V souvislosti se zná-

mým Schumpeterovým výrokem o Bastiatovi, publikovaným v jeho *Dějínách ekonomické analýzy* („Nemám za to, že Bastiat byl špatným teoretikem. Mám za to, že nebyl vůbec žádným teoretikem.“), Hayek uvádí, že by to byl zázrak, kdyby člověk, který psal o veřejných záležitostech pouze po dobu pěti let, mohl uspět v teoretickém zdůvodnění svých obecných koncepcí, v nichž se lišil od etablovaných doktrín, když měl na to pouhých pár měsíců a byl navíc sužován postupující smrtelnou nemocí. Podle Hayeka nikoliv *Ekonomické harmonie*, nýbrž právě polemické Bastiatovy spisy prokazují, že uměl nahlédnout to, co je podstatné a co patří k jádru věci, a že tento dar by mu byl jistě umožnil reálně přispět k rozvoji ekonomické vědy. Již sám název proslulé Bastiatovy eseje – *Co je vidět a co není vidět* – je ve své aplikaci na politickou ekonomii potvrzením Bastiatovy schopnosti uchopit podstatu věci, jelikož nikdo před ním nebyl s to jasněji konstatovat v jedné větě centrální problém veškeré racionální ekonomické politiky a zároveň v ní vyjádřit rozhodující argument ve prospěch ekonomické svobody. „Idea, která je ve zhuštěné podobě vyjádřena těmito několika slovy, je tím, co mě přimělo k tomu, abych použil slovo »génus« v úvodní větě. Je to skutečně text, kolem něhož lze rozvinout celý systém libertariánské ekonomické politiky.“ Svoje tvrzení, že Bastiatovo rozlišení bezprostředně viditelného a neviditelného v sobě implicitně zahrnuje argument ve prospěch svobody, rozvíjí Hayek následovně: Kdyby se braly v úvahu jen viditelné škodlivé následky zrušení kteréhokoliv aspektu svobody, tak by byla svoboda obětována v každém konkrétním případě; proto je správné, když se svoboda chápe jako nutný morální princip, který se nesmí posuzovat podle utilitární účelnosti – jedině tím je umožněno, aby se rozvinuly všechny bezprostředně neviditelné pozitivní účinky svobodných rozhodnutí.

Hayek upozorňuje také na to, že předsudky a klamy, proti nimž bojoval Bastiat, neztratily ani v naší současnosti nic ze své působnosti; jediný rozdíl je v tom, že v Bastiatově době měly podobu obecně rozšířených nekvalifikovaných mínění, využívaných příslušnými zájmovými skupinami, zatímco dnes jsou formulovány a obhajovány vlivnými školami teoretické ekonomie, takže vystupují ve velice působivém a pro laika naprosto nepochopitelném zaoděnění. Mezi klamy, sofismaty a předsudky, o nichž si Bastiat v blahé naději myslel, že je byl definitivně zlikvidoval, neexistuje podle Hayeka ani jeden, který by nebyl oslavil své

⁵ Třebaže Böhm-Bawerk podrobuje Bastiatovu teorii úroku (podané zejména nepřilíš přesvědčivým způsobem v Bastiatově polemice s Proudhonem, která byla publikována pod názvem *Gratuité du crédit*) drtivé kritice, přece jen se o ní pozitivně vyjadřuje alespoň v tom smyslu, že „ve své době byla velkou senzací“ a „že až doposud [tj. do r. 1884] si uchovala svůj vliv“. Srv. Joseph T. Salerno, *The Neglect of the French Liberal School in Anglo-American Economics: A Critique of Received Explanations*, *The Review of Austrian Economics*, Vol. 2, Nr. 1., str. 120.

⁶ Frederic Bastiat, *Selected Essays on Political Economy*, přel. S. Cain, úvod F. A. Hayek, 3. vyd., Irvington-on-Hudson 1975 (dále *PE*), str. viii-xii.

znovuzkřížení. Tak například v souvislosti s nejslavnější Bastiatovou ekonomickou bajkou – „Petici výrobců svíček proti nekalé konkurenci slunce“, v níž se žádá zákaz oken, aby následný vzrůst prosperity výrobců svíček ve svých důsledcích obohatil celou společnost – je Hayekem citována francouzská učebnice ekonomie, která uvádí, že „...podle Keynesa – za předpokladu podzaměstnanosti a v souladu s teorií multiplikátoru – je tento argument výrobců svíček doslova a do písmene platný“.

Hayek zakončuje svůj úvod nádherně ironickou poznámkou, v níž se nejdříve táže, proč se vlastně mezi objekty Bastiatovy kritiky nevyskytuje tak nebezpečná záležitost, jako je inflace způsobená deficitem státního rozpočtu; vzrůst vládních výdajů je totiž u Bastiata nutně spojený s nárůstem daňového zatížení. Sám si hned odpovídá, že v Bastiatových dobách by lidé jednoduše nedopustili něco takového jako neustálé znehodnocování peněz a ani by jim to nepřišlo na mysl. Doporučuje proto čtenáři, že kdyby se náhodou chtěl dívat zvysoka na relativně jednoduché klamy a sofismata, které Bastiat považoval za nutné vyvracet, tak ať si uvědomí, že v některých jiných ohledech byli Bastiatovi současníci daleko moudřejší než naše generace.

2.2. Hazlitt

Dalším příkladem rozhledného stoupence klasického liberalismu, který hodnotí pozitivně Bastiatovo dílo, je Henry Hazlitt, jenž v úvodu svého slavného díla *Ekonomie v jedné lekci*⁷ také zmiňuje Bastiatův spis *Co je vidět a co není vidět* a říká o něm v souvislosti se svojí knihou doslova toto: „Následující práce může být ve skutečnosti považována za modernizaci, rozšíření a zobecnění přístupu obsaženého v Bastiatově pamfletu.“ Ve své úvodní poznámce k anglickému vydání *Ekonomických sofismat*⁸ upozorňuje na paradoxní fakt, že spis *Ekonomické harmonie*, který Bastiat považoval za své mistrovské dílo a kterému obětoval tolik intelektuální i fyzické energie, mu spíše uškodil, místo aby zvýšil jeho postsmrtnou reputaci. To mělo za následek, že se stalo přímo módou psát

o Bastiatovi ve shovívavém nebo dokonce posměšném tónu. Tato tendence podle Hazlitta vrcholí v Schumpeterovi, který ve výše zmíněných *Dějninách* věnoval Bastiatovi jenom jednostránkovou opovržlivou poznámku, kde kromě již uvedené věty o „žádném teoretikovi“ se o Bastiatovi říká, že „je to prostě případ plavce, který se cítí dobře jen na mělčinách, a když se tudíž ocitne nad sobě nepřiměřenými hloubkami, utopí se.“ Hazlitt připouští, že Bastiat nijak zvlášť nepřispěl k rozvoji abstraktní ekonomické teorie a že od svých předchůdců Smitha a Saye převzal jejich teoretickou výbavu spolu s jejich omyly, což hodně ubírá na přesvědčivosti jeho kritice ekonomických sofismat. Zároveň však namítá, že vyčítat Bastiatovi tuto teoretickou zaostalost znamená vlastně obviňovat jej, že neobjevil teorii mezního užítku, která pronikla do odborného povědomí až dvacet let po jeho smrti.

Podle Hazlitta je Schumpeterův odsudek nejenom pravým opakem velkomyslnosti, nýbrž i něčím velice neintelligentním, protože výsměch adresovaný Bastiatovi, že není teoretikem, připomíná výsměch na adresu jabloně, že nerodí banány. Bastiat skutečně nebyl teoretikem. Byl primárně autorem ekonomických pamfletů, největším bořitelem ekonomických klamů a mýtů, byl největší bojovníkem za svobodu obchodu na evropském kontinentu. „Byl nejbrilantnějším ekonomickým žurnalistou, jaký kdy žil,“ opakuje Hazlitt po Schumpeterovi, kterému, jak se domnívá, patrně uklouzlo pero, když psal tuto větu o Bastiatovi, a zároveň kritizuje Schumpetera za to, že k ní původně přičlenil podmínku, „kdyby nebyl napsal *Ekonomické harmonie*“.

Být ekonomickým žurnalistou, pokračuje dál Hazlitt, není žádná ostuda, na kterou by se mělo hledět se shovívavostí a posměchem. Ekonomie je v první řadě praktickou vědou, což znamená, že z objevu fundamentálních principů neplyne žádné dobro, pokud se neaplikují, a tato aplikace je nemožná, dokud jim nerozumí široké masy lidí. Navzdory mnoha ekonomům, kteří abstraktně-teoreticky prokázali výhody svobodných trhů a svobodného obchodu, přežívají protekcionistické iluze nadále, což umožňuje, aby se dokonce i dnes prováděla protekcionistická a regulacionistická politika ve většině států světa. Avšak každý, kdo kdy četl Bastiata a prozuměl mu, musí získat imunitu proti protekcionistické nemoci a proti iluzím státu blahobytu, a pokud je přesto akceptuje, tak jen ve velmi oslabené formě. Bastiat zabil protekcionismus a so-

⁷ Český překlad tohoto díla vyjde v Liberálním institutu počátkem r. 1999.

⁸ Frederic Bastiat, *Economic Sophisms*, přel. A. Goddard, úvod H. Hazlitt, 3. vyd., Irvington-on-Hudson 1975 (dále ES).

cialismus tím, že je učinil směšnými, konstatuje Hazlitt a v další části jeho předmluvy můžeme najít tato slova vrcholného ocenění pro Bastiatovo mistrovství: „»Petice výrobců svíček« je zničující. Je to záblesk ryzího génia, je to *reductio ad absurdum*, kterou již nikdo nikdy nepřekoná a která sama o sobě postačuje k tomu, aby zajistila Bastiatovi nesmrtelnou slávu mezi ekonomy.“

Hazlitt ovšem připouští, že Bastiat byl propagandistou a apologetou, avšak dodává, že bylo neštěstím, že tak dlouhou dobu zůstal osamocený, protože jiní „ortodoxní“ ekonomové se zdráhali kritizovat socialismus nebo obhajovat kapitalismus ze strachu, že ztratí svoji reputaci „vědecké nestrannosti“; to samozřejmě vedlo k tomu, že se přenechalo volné pole socialistickým a komunistickým agitátorům, kteří neměli v tomto ohledu žádné skrupule.

2.3. Gide

Spoluautor klasických *Dějín nauk národohospodářských* Charles Gide je (jakožto Francouz) poněkud kritičtější k Bastiatovu stylu, ale na druhé straně nezavrhuje úplně ani jeho teoretický výkon, jemuž věnuje dvacet stran pečlivého rozboru: „Bastiat byl přísně souzen zahraničními národními hospodáři, ve Francii zůstal však přece velice populární. Jeho vtip je trochu hrubozrný, jeho ironie trochu těžkopádná, jeho diskuse poněkud povrchní, avšak jeho úsudek, jeho ostrovtip, jeho jasnost působí nezapomenutelným dojmem, a myslím, že jeho *Harmonie* a *Pamflety* jsou ještě dnes nejlepší knihou, již můžeme poradit mladíku, který se poprvé obrací k politické ekonomii. Uvidíme, že i z vědeckého hlediska jeho práce nesmí být podceňována.“⁹

Spíše než zmíněný podrobný rozbor a kritika Bastiatových teoretických pokusů je u Gida zajímavá jeho charakteristika Bastiata jako nevlivnějšího představitele tzv. francouzské školy liberálního optimismu, do níž kromě Bastiata zařazuje Gide také Dunoyera, Reybauda a Michela Chevaliera.

⁹ *GR II.*, str. 13-14.

Z historického hlediska situuje Gide vrcholné působení této školy do období vymezeného lety 1830 a 1850, kdy „byl dokonán pochod, jež můžeme nazvat splnutím nauky o politické svobodě a o hospodářské svobodě v jednotný směr, jenž od té doby nesl název **liberalismus**.“¹⁰

Francouzská škola liberálního optimismu se podle Gida formovala v boji proti dvěma protivníkům: prvním z nich byl socialismus, jehož kořenkou byla právě Francie, druhým pak protekcionismus, který sice nebyl ve Francii zastoupen tak výrazným teoretikem, jako byl v Německu List, ale byl mocnější než kdekoli jinde. Pro představitele školy splývali oba tito protivníci vlastně v jedno, neboť protekcionismus byl pro ně „pouhým padělkem socialismu – odpornější, poněvadž cílil k blahobytu statkářů a továrníků, to jest bohatých, kdežto socialismus alespoň chtěl štěstí dělníků, to jest chudých – a škodlivější, poněvadž byl již uskutečněn a působil zlo, kdežto socialismus byl naštěstí ve stadiu utopie“. Bojem na dvě fronty proti oběma těmto verzím státního intervencionismu francouzská škola účinně odrážela obvinění, že slouží vyhraněným třídním zájmům – její odpověď bylo, že se zastává zájmů všech.¹¹ To, co se obvykle vyčítá této škole – její apologetika, normativismus, účelová tendenčnost – tomu je podle Gida na příčině ona „stoletá válka“, jež „musí vtisknout svou pečeť těm, kdo v ní bojovali“.

Jak uvádí Gide, představitelé školy se domnívali, že veškeré zlo pochází od ekonomických pesimistů, jako byli Malthus se svým populačním zákonem a Ricardo, který zejména svojí teorií renty otrásl vírou v harmonii zájmů všech tříd ve společnosti založené na volné konkuren-

¹⁰ Toto splnutí je blíže charakterizováno takto: „Hospodářská svoboda, to jest svoboda práce a směn, vystupovala v něm pouze jako jeden druh v celku žádoucích svobod v jedné řadě se svobodou svědomí a se svobodou tisku. Jevila se jako všechny ostatní dílem demokracie a civilizace, a zdálo se tak marným chtít ji zrušit jako obrátit tok řeky k jejímu prameni. Korunovala všeobecný program osvobození ode všeho poddanství.“ (*GR II.*, str. 10.)

¹¹ K bližší charakteristice tohoto svrchovaně důležitého aspektu liberalismu, který k němu imanentně náleží od samého jeho počátku, můžeme uvést následující Misesovy formulace: „Velmi rozšířený je názor, že se liberalismus liší od jiných politických směrů tím, že zastupuje zájmy jedné části společnosti – majetných, kapitalistů, podnikatelů – a že je nadřazuje zájmům jiných vrstev. Toto tvrzení je zcela nesprávné. Liberalismus měl vždy na mysli blaho celku, nikdy neměl na mysli blaho nějakých zvláštních skupin. To chtěli vyjádřit svým slavným heslem angličtí utilitaristé: »největší štěstí největšímu počtu«, ovšem nepřilíš šťastným způsobem. Liberalismus byl v dějinách prvním politickým směrem, jenž chtěl sloužit blahu všech, nikoliv blahu zvláštních vrstev. Od socialismu, který rovněž předstírá, že usiluje o blaho všech, se liberalismus liší nejen cílem, ale i prostředky, jež volí k dosažení tohoto cíle.“ Ludwig von Mises, *Liberalismus*, Liberální institut a Centrum liberálních studií, Praha 1998, str. 17.

ci.¹² Právě pesimistické předpovědi zničily důvěru v přirozené zákony a ve spontánní řád uplatňující se ve společnosti, což vedlo k tomu, že lidé začali hledat východisko v uměle vytvářené organizaci. Představitelé školy měli za to, že úkolem ekonomické vědy je vyvrátit malthusovské a ricardovské doktríny a prokázat, že veškeré jimi odhalené rozpory mezi jednotlivci a třídami jsou zdánlivé a že v podstatě existuje mezi nimi shoda a harmonie; je tudíž třeba ukázat, že přirozené zákony či spontánní řád nevedou lidstvo ke strádání, nýbrž naopak k blahobytu, resp. skrze strádání k blahobytu, a že tedy stačí, jak říká Bastiat, aby „každý sledoval svůj zájem, a bude nevědomky sloužit zájmu všech“.

Podle Gida nelze liberální optimismus ztotožňovat s kvietismem nebo s egoistickým optimismem „syťého buržoy, jenž shledává, že vše jde nejlepší cestou v tomto nejlepším světě“. S typicky francouzským espiitem podotýká, že liberální princip *laissez-faire*, tak jak jej prosazovali optimisté, nesmí být chápán jakožto nečinnost, nýbrž „ve smyslu anglického *fair play*“, tj. volného pole pro zápasící podle pravidel, a dodává, že představitelé optimismu byli a doposud jsou neúnavnými polemiky a bojovníky proti zlořádům.¹³

Jádro optimismu liberálních ekonomů vidí Gide v jejich absolutní víře ve svobodu, tj. ve víře, že veškeré poruchy a nedostatky hospodářského řádu jsou důsledkem neúplného a restringovaného uplatňování svobody, a nikoliv svobody jako takové, která nikdy nemůže vést ke zlu; jediným lékem proti všem zmíněným poruchám je tedy rozšířit vládu svobody, zatímco státní intervence vždy jen zhoršuje každé zlo, které chce vyléčit.¹⁴

¹² Gide v této souvislosti nezmiňuje reakčního ekonomického romantika a jednoho z prvních intervencionistů Sismondiho, který místo o harmonii mluvil o rozporech mezi soukromým a obecným zájmem; je to z toho důvodu, že v Bastiatových dobách nebyl považován za seriózního ekonomu a jeho kritika tržního řádu se dočkala své renesance teprve později. Srv. Émile James, *Dějiny ekonomického myšlení 20. století*, Academia, Praha 1968, str. 9.

¹³ *GR II.*, str. 7.

¹⁴ Samotní liberálové, jako např. von Mises, ostře odmítají označení „optimismus“: „Odpůrci liberalismu označují jeho hospodářsko-politické názory zpravidla jako optimismus. Myslí to buď jako výtčtiku, nebo jako posměšnou charakteristiku liberálního způsobu myšlení.“ Mises dále pokračuje: „Mníme-li charakteristikou liberálního učení jakožto optimistického třeba to, že liberalismus prý tvrdí, že kapitalistický svět je nejlepší ze všech světů, není to nic jiného než holý nesmysl. Pro veskrze vědecky fundovanou ideologii, jakou je ideologie liberalismu, vůbec nestojí otázka, zda je kapitalistický společenský řád špatný nebo dobrý, zda bychom si mohli představit lepší či nikoliv, a zda jej máme zavrhnout z kterýchkoliv filosofických či metafyzických

Ve vztahu ke státu se tedy podle Gida optimisté vyznačují absolutním pesimismem, který se vztahuje i k účinnosti veškerých sociálních reforem, jako jsou dobročinná zařízení zaměstnavatelů a instituce zřízené státní správou a zákonodárstvím za účelem ochrany slabých. Gide v této souvislosti cituje Bastiata, který praví: „Jakmile se uspokojování nějaké potřeby stane předmětem veřejné péče, ztrácí jednotlivec část svého svobodného rozhodování, ochabuje ve svém úsilí, stává se méně člo- věkem... Tato mravní zmalátnělost, jež se ho zmocní, stíhá z téhož důvodu všechny jeho spoluobčany.“¹⁵ To podle Gida svědčí o „jisté tvrdosti k bídě lidu“ u představitelů liberálního optimismu a také o jejich sdílení malthusovského přesvědčení, že bída lidu vzniká z jeho vlastní viny; v souvislosti s Dunoyerovým výrokem – podle něhož je správné, že existuje hrůzyplné peklo bídy, do něhož mohou upadnout rodiny, jež si dobře nevedou, a odkud se mohou pozvednout pouze tehdy, chovají-li se dobře – ukazuje Gide na vnitřní spjatost optimistů s Darwinem, u něhož přirozený výběr nejlepších a odstranění neschopných v boji o život je nutnou podmínkou vývoje druhu.

hledisek či nikoliv. Liberalismus vychází z ekonomie a sociologie jakožto čistých teoretických věd, které uvnitř svého systému neznají žádné hodnocení, které nevypovídají nic o tom, co má být, co je dobré a co špatné, ale jen konstatují, co je a jaké to je. Ukáží-li nám tyto vědy, že ze všech myslitelných možností společenské organizace je schopna existence jen jediná, totiž společenský řád zakládající se na soukromém vlastnictví výrobních prostředků, protože všechny ostatní myslitelné společenské řády jsou neproveditelné, není to naprosto nic, co bylo mohlo potvrdit charakteristiku optimismu. Zjištění, že kapitalistický společenský řád je životaschopný a efektivní, nemá s optimismem co dělat.“ Podle Misesa se tedy „označení liberalismu jakožto optimismu snaží vnesením mimovědeckých citových momentů vyvolat náladu, jež je nepříznivá liberalismu“. Mises dále uvádí, že kdybychom opravdu označili za optimisty kapitalismu těch „několik málo spisovatelů, kteří (...) pěli chválu na kapitalistický společenský řád,“ tak bychom museli tisíckrát větším právem označit za hyperoptimisty ty osoby, které zastávají názor, že konstrukce socialistické nebo intervencionistické pospolitosti je proveditelná a vychvalují ji nadšenými slovy. „Že se tak neděje a že naproti tomu pouze liberální spisovatelé, jako třeba Bastiat, byli označováni za optimisty, dokazuje, že tu vůbec nejde o pokus vědecké klasifikace, ale pouze o stranicko-politické zkreslení,“ uzavírá Mises. (L. von Mises, *Liberalismus*, str. 77-78.) Misesovo stanovisko je jistě oprávněné z hlediska přísného chápání „nehodnotící“ (*wertfrei*) vědecké racionality, avšak jestliže se jako optimismus označí myšlenka, že „přirozené zákony“ či-li spontánní řád trhu vedou ve své čisté podobě k blahodárným účinkům pro všechny (tedy k „harmonii“), zatímco za pesimismus budeme považovat tvrzení, že onen spontánní řád sám o sobě vede k neustále se prohlubujícím rozporům mezi jednotlivci i třídami, pak označení „optimismus-pesimismus“ také neztrácí určitou výstižnost, když už ne striktně vědeckou oprávněnost. Kromě toho založení spontánního řádu ve finalitě Boží prozřetelnosti (a také poznatelnost této finální příčiny) u Bastiata vede k tomu, že označení „optimismus“ je v jeho případě zvláště přílehlavé. Lze ještě dodat, že u Ch. Gida používání tohoto označení pro zmíněnou konkrétní školu postrádá posměšný či diskreditující akcent.

¹⁵ *EH*, str. 450-451.

Při celkovém hodnocení významu francouzské školy liberálního optimismu konstatuje Gide – v souladu s obecně rozšířeným dobovým míněním, nicméně s určitým nádechem lítosti –, že se jí nepodařilo dokázat, že všechny přirozené zákony jsou dobré, ani zastavit postup socialismu a protekcionismu. Avšak hned poté lze u něj číst slova vroucího obdivu k této škole, v nichž nechybí zcela oprávněný cit národní hrdosti: „Nepozbyla však nikdy sebedůvěry; věrností ke svým zásadám, nepřetržitostí vývoje své nauky, hrdým a pohrdavým chováním k nepopularitě, vytvořila asi jedinečnou fyziognomii a zasluhuje více než sumární odsouzení, které nad ní vyslovili zahraniční národní hospodáři, že totiž postrádá veškeré originality a že jest pouze matným odleskem nauk Smithových.“

Když přechází od charakteristiky optimistické školy jako celku k traktování přínosu samotného Bastiata, tematizuje Gide jeho vztah k americkému ekonomovi Ch. H. Careyovi, zejména co se týče známého obvinění z plagiátorství, které adresoval Carey Bastiatovi formou listu pro *Journal des Économistes* poté, co v roce 1850 vyšly *Ekonomické harmonie*. Gide samozřejmě přiznává Careyovi prioritu ve formulování a rozvíjení idejí ekonomického optimismu a připouští, že Carey vyniká nad Bastiata v metodě, v důkladnosti uvažování a v širokém rozpětí některých svých teorií, zejména teorie renty. Připouští také, že způsob, jímž se v té době již umírající Bastiat omlouval Careyovi v tomtéž časopise, nebyl právě nejvhodnější. Bastiat totiž přiznává, že sice četl Careyovu knihu *Principles of Political Economy*, avšak nemohl ji citovat a doporučovat francouzským čtenářům, protože Carey napsal o Francouzech mnoho špatného. Nicméně tvrzení, které se v důsledku této aféry rozšířilo mezi teoretickými ekonomy zvláště v Německu a Anglii, že totiž Bastiat prostě opsal Careye, považuje Gide za velmi přehnané a vyjadřuje své přesvědčení, že tytéž ideje byly v tomto případě objeveny nezávisle na sobě, jak se ostatně často stává v dějinách vědy. Dodává navíc, že Careyové teorii schází krásná myšlenková jednota *Ekonomických harmonií*, neboť Carey sice hlásá volnou konkurenci mezi jednotlivci, avšak zároveň odmítá myšlenku této konkurence v mezinárodním obchodě, kde se zasazuje o protekcionismus, zatímco Bastiat se této nedůslednosti nedopouští.

Gide obhajuje Bastiata i proti obvinění z tendenčnosti, které mu adresovali nejenom socialisté jako Proudhon a Lassalle (ten ve svém ve

známém pamfletu *Herr Bastiat-Schulze von Delitzsch, der ökonomische Julian*, kterýmžto názvem hodlal Schulze-Delitzsche obzvlášť potupit), ale také Cairnes, Sidgwick, Marshall a Böhm-Bawerk a další, kteří všichni v něm viděli jenom vtělení „buržoazní“ politické ekonomie, v níž místo vědeckého vysvětlení lze nalézt jen apologie a kde vychvalovaná průzračnost stylu znamená prostě bezobsažnost; Bastiatovi dokonce vytýkali, že jeho spisy jsou rozředěním Franklinovy *Vědy ubohého Richarda*.

Proti těmto odsudkům uvádí Gide následující Bastiatovo vyznání: „Kdybych měl to neštěstí, že bych viděl v kapitálu jen výhodu kapitalisty, stal bych se socialistou.“ Toto vyznání spolu s dalším Bastiatovým tvrzením, že totiž „velmi důležitým úkolem v politické ekonomii je napsat historii vykořisťování“ prezentuje Gide jako přesvědčivý doklad skutečnosti, že Bastiat „nebyl jen dobrým buržoou“, tj. tendenčním apologetou buržoazní třídy a jejího prospěchu, nýbrž že mu šlo o dobro všech – včetně dělníků.¹⁶

Gide dále vysoce oceňuje Bastiatovu kritiku protekcionismu. Ačkoliv se jí nepodařilo znemožnit protekcionistickou politiku, zničila alespoň definitivně určité její argumenty. „Neslyšíme-li dnes od ochranářů hrozby o »záplavě« nebo »invazi« cizích výrobků, ozývá-li se starý a slavný argument o »národní práci« jen přidušeně, jest to zásluhou, ačkoli se na to často zapomíná, obdivuhodných malých pamfletů Bastiatových, jako je »Petice výrobců svíček«...“¹⁷

Po nepřilíš pronikavém, leč nadšeném ocenění „nezapomentulené apologie“ *Co je vidět a co není vidět*, jakož i mistrovství, s nímž Bastiat nalézá rozpory v sofistických tvrzeních ochranářů, přistupuje Gide ke kritice Bastiatových názorů, která začíná naprosto neudržitelným tvrzením, že Bastiatovy argumenty proti socialismu zastaraly – „současně se zvlášt-

¹⁶ Uvedená Bastiatova myšlenka týkající se socialismu není ovšem výrazem názorové rozkolísanosti, nýbrž objektivní vědecké nepředpojatosti, která je polárním protikladem tendenčnosti, dogmatismu a ideologického fanatismu. Podobně se také vyjadřuje von Mises: „Liberalismus se nevyslovuje za zachování vlastnictví v zájmu vlastníků. Nechce zachovat soukromé vlastnictví proto, že by je nemohl zrušit bez porušení práv vlastníků. Kdyby považoval odstranění soukromého vlastnictví za užitečné v zájmu veřejnosti, zastával by se jeho zrušení bez ohledu na to, zda tím vlastníka poškodí. Zachování soukromého vlastnictví je však v zájmu všech vrstev společnosti. I chudák, který nic nevládní, žije v našem společenském řádu nepoměrně lépe, než by žil ve společnosti, která by se ukázala neschopnou vyrobit i jen zlomek toho, co se vyrábí v našem společenském řádu.“ L. von Mises, *Liberalismus*, str. 36.

¹⁷ *GR II.*, str. 14-15.

ními návrhy socialistické organizace, na něž byly mířeny“.¹⁸ Pokračuje pak kritikou Bastiatova providencialismu a jednotlivých aspektů jeho *Ekonomických harmonií*, jako jsou teorie hodnoty, zákon bezplatné užitečnosti a zákon renty a zákon podílu kapitálu a práce atd. Gidovo ve směr negativní hodnocení těchto koncepcí přechází v pozitivní teprve při tematizaci Bastiatova principu podřízení výrobce spotřebiteli, jemuž sám Bastiat připisoval fundamentální význam a chápal jej jako formu projevu ekonomické harmonie.

Tento princip lze v krátkosti vyložit takto: Výrobce je motivovaný pouze svým vlastním zájmem a sleduje pouze svůj zisk, ale jelikož všechno, co učiní ve prospěch zvýšení svého zisku, vede v konečném důsledku k poklesu cen jeho výrobků, má z toho nakonec prospěch spotřebitel. Tedy všechny ekonomické zákony – zákon konkurence, zákon hodnoty atd. – donucují (nepřímým, tj. nikoliv násilným způsobem) egoistické výrobce, aby byli nevědomky a proti své vůli altruisty, jejichž snaha o maximalizaci zisku je neoddělitelně spojena s nutností uspokojit co možná nejhospodárněji potřeby jejich bližních. V tom se projevuje harmonie jako jednota soukromého a všeobecného zájmu, a princip podřízení výrobce spotřebiteli je vlastně totožný s imperativem zakazujícím narušování této jednoty povyšováním soukromého (partikulárního) zájmu výrobce nad zájem všeobecný, který je vždy reprezentován spotřebitelem. Ve všech problematických ekonomických otázkách je tudíž nutné přihlížet pouze k jedinému a základnímu kritériu: co bude nejvýhodnější pro spotřebitele? – a nikoliv, jak se to obvykle děje, k tomu, co bude největší výhodou pro výrobce, protože ten je vždy pouze (oním nepřímým, nikoliv mocenským působením zákona konkurence) donucován k tomu, aby přinášel prospěch spotřebiteli, a prosazování jeho výhod znamená vlastně zrušení onoho donucování. Jestliže se tedy např. v otázce zahraničního obchodu přihlíží k zájmům výrobce, výsledkem je protekcionismus; správným postupem je orientovat se na prospěch spotřebitele, což hned odhalí výhody svobodného obchodu. Ve slavném Bastiatově

¹⁸ Socialismus „je systém, v němž vše drží pohromadě: jeho východisko, kterým je popření harmonií vzcházejících ze svobody; jeho výsledek, kterým je despotismus a otroctví; jeho prostředky, které spočívají v nemorálnosti.“ (EH, str. 508.) Je na čtenáři, aby posoudil, zda tato charakteristika socialismu (v níž Bastiat s ironií sobě vlastní aplikoval Aristotelovo vymezení dramatického díla, jehož jednota spočívá v tom, že má začátek, střed a konec) je něčím zastaralým či nikoliv.

příkladu z *Co je vidět a co není vidět* je rozbité okno z hlediska výrobce něčím, co přináší prosperitu, zatímco z hlediska spotřebitele představují náklady na znovuzasklení okna neúčinnou spotřebu, takže ničení statků se pouze z této perspektivy projeví ve svém pravém charakteru. Nadřazenost spotřebitele má podle Bastiata netoliko ekonomickou, ale též mravní dimenzi – jestliže se lidstvo zdokonaluje, pak to „není dílem mravnosti výrobce, nýbrž dílem mravnosti spotřebitele“. Z toho plyne, že nikoliv výrobce, ale spotřebitel je odpovědný za výrobu škodlivého zboží, jako je např. alkohol (a v naší současnosti omamné drogy).¹⁹

Podle Gida „toto stanovisko Bastiatovo zůstane snad nejtvrdejší součástí jeho díla a zajistí mu místo mezi velikými národními hospodáři. Nebyl na omylu, když odkazoval na smrtelném loži svým žákům jako svá poslední naučení, *novissima verba*, toto heslo: »Politickou ekonomii nutno budovat z hlediska spotřebitelů«“.²⁰

Gide však hned poté kritizuje Bastiata za to, že bláhově věřil v nastolení nadvlády spotřebitele v důsledku volného působení přirozených ekonomických zákonů; skutečnost (tj. narůstání monopolismu na konci 19. a začátkem 20. století) však dosvědčuje pravý opak – že totiž celý hospodářský mechanismus směřuje k nadvládě výrobců. (Zde ovšem Gide zapomíná rozlišit mezi empirickou skutečností a „přirozeností“ – k nadvládě výrobců může vést jen takový „hospodářský mechanismus“, kde je přirozený zákon konkurence omezen a potlačen.) Podle Gida je proto k prosazení zájmů či nadvlády spotřebitele, a tudíž i „vyššího zájmu všeobecného“, nutné, aby spotřebitelé organizovali konzumní spotřební družstva a ligy spotřebitelů. Také umravňování spotřebitele se podle Gida „nekonalo nikdy samo sebou“, pročež je nutné zakládat spolky střídmosti atd. Gide také poukazuje na skutečnost, že spotřební družstevnictví je prudce potíráno dělnickým a syndikalistickým socialismem, uplatňujícím ekonomickou i mravní nadvládu výrobce. Zároveň s lítostí konstatuje, že představitelé individualistického liberalismu (jako např. Yves Guvot) jsou nevěrnými žáky Bastiata, jelikož nechovají přízeň ke spotřebnímu družstevnictví.²¹

¹⁹ Srv. GR II., str. 32-34.

²⁰ Ibid., str. 34.

²¹ GR II., str. 34.

2.4. Marx

Bastiat je naprostým ideovým protipólem Marxe a Engelse. Chce najít harmonii tam, kde tito – podle vlastního tvrzení – „vědečtí socialisté“ konstruují ještě radikálnější a fundamentálnější rozpory, než k jakým dospěl ve svém temném pesimismu Ricardo.²² Z jejich hlediska je Bastiat představitelem reakční kritiky té podoby klasické politické ekonomie, která se v Ricardově díle stala „předpokladem socialismu a komunismu“; reakčnost spočívá v tom, že Bastiat chce prázdným řečením a sofistikou prostě „oddisputovat“ vědecký pokrok dosažený Ricardem a vrátit politickou ekonomii zpět na její nižší vývojový stupeň, jak jej reprezentuje Adam Smith a jeho koncept „neviditelné ruky“. Z Marxova pohledu je tedy nezaujatý a objektivní vědecký přístup nahrazen u Bastiata apologetikou, tj. pseudovědeckou obhajobou nekriticky akceptovaných ideologických představ buržoazie, v nichž se vyjadřují její třídní zájmy. Když Marx takto vyloučil Bastiata ze společenství vědců (v čemž mu vydatně nahrávaly již víckrát zmiňované nedostatky a slabiny Bastiatova teoretického zdůvodňování), cítí se oprávněn uplatnit proti němu silné výrazivo svého pověstného federfechtýřství – Bastiat je „trpasličí ekonom“, je „komický“, není badatelem, nýbrž „beletristou“, je „hauzírnik se svobodným obchodem“, je to „hlasatel harmonie a apologeta z povolání“ a „nejdotěrnější souběžec Careyův“, sumárně tedy „nejplytší, a proto nejpodatřenější představitel vulgárně-ekonomické apologetiky“.²³

Nebude na škodu, když zde uvedeme, co vlastně Marx míní oním označením „vulgární ekonom“, které funguje v jeho spisech jako *epiteton constans* nejen v souvislosti s Bastiatem, ale také vedle jmen dalších teoretiků politické ekonomie. Podle Marxovy definice vulgární ekonomie (na rozdíl od vědecké) zůstává na jevovém povrchu ekonomické skutečnosti, neproniká do hloubky k její podstatě a jí inherentním zákonům,

²² „Nepříjemné protiklady, antagonismy, v nichž se pohybuje klasická politická ekonomie a které Ricardo s vědeckou neúprosností zdůrazňuje, se takto (u Careye a Bastiata – J.P.) rozplývají v dobrodružných harmoniích.“ K. Marx, *Základy kritiky politickej ekonomie II.*, (Rukopisy „Grundrisse“), Nakl. Pravda, Bratislava 1975 (dále *Grisse II.*), str. 243.

²³ K. Marx, *Kapitál I.*, Nakl. Pravda, Bratislava 1967, str. 29, 106. (V českém překladu prvního dílu *Kapitálu* /SNPL, Praha 1954, str. 24/ je Marxova invektiva přeložena jako „nejplošší“; slovenský překlad, který by v češtině také mohl znít „nejmělčejší“, je nejen lexikálně nepřístupný, ale navíc lépe vyjadřuje Marxovo chápání „vulgárnosti“.) Též K. Marx, *Teorie o nadhodnotě III.*, Nakl. Pravda, Bratislava 1968 (dále *TNH*), str. 417., *Grisse II.*, str. 242.

pročež její teoretická představa o jevu není ničím jiným než pouhou reprodukcí jevu.²⁴ Jinak řečeno, vulgární ekonomie sice uznává „podstatu“, avšak do oné „podstaty“ pouze „překládá“ obsah bezprostředně daných jevových charakteristik.²⁵

Vulgární ekonomie se podle Marxe rodí tehdy, kdy vědecká (klasická) politická ekonomie, reflektující reálný rozvoj společenských protikladů a třídních bojů obsažených v kapitalismu (mj. i fenomén krizí z nadvýroby) sama svým teoretickým pohybem překonala a rozviklala své vlastní předpoklady a kdy vedle ní již existuje její protiklad – socialismus a komunismus ve více či méně utopické, kritické a revoluční formě. Marx sám uvádí takovouto pěknou dialektickou formulaci: „V té míře, jak ekonomie jde do hloubky, nejenže sama vytyčuje protiklady, nýbrž i proti ní vystupuje její protiklad jako takový, současně s rozvojem ekonomických protikladů ve společnosti.“²⁶ V tomto momentě vzniká pro buržoazii potřeba zastírání všech těchto protikladů prostřednictvím vědomé apologetiky, která se úměrně vůči narůstání oněch protikladů rozvíjí stále více právě v rámci vulgární ekonomie.

Ke vzniku vulgární ekonomie dochází tedy podle Marxe až poté, co se klasická politická ekonomie ustavila v pevných formách a dosáhla ur-

²⁴ Srv. *TNH*, str. 416.

²⁵ Marxovo pojetí vulgární ekonomie je inspirováno jistou pasáží z Hegelovy *Fenomenologie ducha*, podle níž přírodní vědy, jež jako takové nejsou s to pochopit, že objekt jejich poznání je vztahem totožnosti spojen s poznávajícím subjektem, mohou formulovat zákon jen v podobě „klidového obrazu jevu“. Ovšem u Hegela tento „vulgární“ způsob poznání ustupuje hlubším formám poznání tehdy, když poznávající pochopí svou jednotu s objektem svého poznání – neboli tehdy, když je po překonání povrchového zdání protikladnosti mezi subjektem a objektem poznána jejich skrytá harmonie.

²⁶ *TNH*, str. 417. Toto ovšem vyžaduje vysvětlení: Podle Marxe je bytostným rysem „buržoazní“ politické ekonomie to, že považuje své kategorie (jako zboží, zisk, úrok, mzda atd.) a zákonitosti za „přirozené“, tj. věčné, neměnné a nutné, platné pro všechny doby a všechny formy ekonomické činnosti lidí; a že tudíž nereflektuje, že tyto kategorie a zákonitosti platí pouze pro kapitalismus jako historicky přechodnou společensko-ekonomickou formaci. Právě proto jsou podle Marxe protikladem politické ekonomie socialismus a komunismus, kterážto učení hlásají vystřídaní kapitalismu jinou formou společenské organizace, kde se již ony kategorie uplatňovat nebudou. (V tomto duchu označil Marx svůj *Kapitál* za „kritiku politické ekonomie“.) Zmíněné „překonání a rozviklání“ předpokladů politické ekonomie jejím vlastním rozvojem spočívá v tom, že politická ekonomie (zejména v osobě Ricarda) nahlédla při své „cestě do hloubky“ nutné podstatné rozpory a antagonismy kapitalismu, které se v dalším dějinném vývoji tohoto systému budou neustále stupňovat a povedou s železnou nutností k jeho zániku. Proto je Ricardova teorie „nejvyšším a posledním výrazem“ klasické (tj. vědecké) politické ekonomie – po Ricardovi se již tato „zvrací ve svůj protiklad“, tj. v Marxův *Kapitál*.

čitého stupně rozvoje, tj. až po Adamu Smithovi; u Smitha sice také existují jednotlivé vulgární představy, jsou však něčím okrajovým, co je spíše důsledkem čestné prohry v seriózním vědeckém úsilí. Vědeckost Smitha spočívá ovšem podle Marxe v tom, že byl s to vidět rozpory kapitalismu, byť i v málo rozvinuté podobě. Tedy nikoliv u Smitha, ale teprve později, u J.-B. Saye, došlo k tomu, že se od klasické politické ekonomie oddělila vulgární ekonomie a vykrytalizovala jako samostatný vedlejší směr.²⁷

Say ovšem podle Marxe představuje pouze první fázi rozvoje vulgární ekonomie – chce (patrně svou striktně vědeckou systematizací Smitha – J.P.) apologeticky oddisputovat jen ony málo rozvinuté protiklady a rozpory, jak je našel Smith, proto se jeví jako kritik a nestraník. Na tomto stupni vulgární ekonomie navíc nenachází látku úplně zpracovanou klasickou ekonomii, takže právě u Saye se ještě více-méně podílí na řešení vědeckých problémů.

Podle Marxe je to právě Bastiat, kdo představuje druhý, vyšší stupeň vývoje vulgárního apologetismu. Zesílení apologetismu je u něj dáno tím, že proti němu stojí již vypracované postizení protikladů a rozporů kapitalismu v rámci klasické ekonomie samotné (Ricardo), i vypracovaná podoba protikladu politické ekonomie - socialismus. Zesílení apologetismu se projevuje tak, že Bastiat si obsah ekonomie bere od jiných, jak se mu právě hodí, že tedy jen plagizuje, a neprovádí tudíž *bona fide* vědecká zkoumání ve specifických ekonomických otázkách (jak to ještě činí Carey, který by v tomto schématu patřil spíše do první etapy spolu se Sayem), a že se vyznačuje úplně povrchním poznáním té vědy, kterou přikrašluje v zájmu vládnoucí třídy tím, že prázdným řečením „oddisputovává“ jí nalezené rozpory. Marx ovšem oceňuje u Bastiata skutečnost, že apologetika je pro něj vášní, a v kontextu s dalším, třetím stupněm vývoje vulgární ekonomie oceňuje také jeho zdravý rozum – ovšem s přímo mefistofelskou ironií.²⁸

²⁷ Již zde se Marxův výklad ocitá v povážlivém nesouladu s dějinnými fakty. Sayův *Traité d'Économie Politique* vyšel již v roce 1803, 12 let před první větší krizí (1815) a 11 let před vydáním Saint-Simonovy *De la réorganisation de la Société européenne* a 5 let před vydáním první knihy Fourierovy. To znamená, že v období domnělého zrodu vulgární ekonomie neexistoval vedle politické ekonomie její „protiklad“ (existující utopické projekty Mablyho, Morellyho, Babeufa atd. mohly stěžít hrát tuto roli).

V právě uvedené koncepci vzniku a vývoje vulgární ekonomie (která je u Marxe podána způsobem, jenž budí dojem, že jde o projev nutné dějinné zákonitosti) je ovšem rozlišení mezi vědeckou „cestou do hloubky“ a vulgárně-apologetickou „reprodukcí jevu“ podáno velice vágně. Abychom si to mohli poněkud objasnit, uvedeme názor Engelsův, podle něhož vulgární ekonomie, „se zabývá převážně jen bezprostředně zamýšlenými společenskými účinky lidského jednání zaměřeného na výrobu a směnu. To plně odpovídá společenské organizaci, jejímž teoretickým výrazem je. Kde jednotliví kapitalisté vyrábějí a směňují kvůli bezprostřednímu zisku, mohou především přicházet v úvahu jen nejbližší, nejbezprostřednější výsledky. Když jednotlivý továrník nebo obchodník prodá vyrobené zboží jen s obvyklým výdělečkem, je spokojen a nezajímá ho už, co se dále děje se zbožím a jeho kupcem. [Ve vztahu] vůči společnosti bere se při dnešním výrobním způsobu jen první nejhmatatelnější úspěch; a pak se ještě díváme, že vzdálenější účinky takto zaměřeného jednání jsou docela jiné, namnoze úplně opačné, že harmonie poptávky a nabídky se zvrací ve svůj polární protiklad, jak o tom svědčí průběh každého desetiletého průmyslového cyklu...“²⁹ Vulgárnost ekonomie by podle první

²⁸ Když v *Kapitálu* charakterizuje soudobé obránce politické ekonomie, tak vedle J. St. Milla, kolem něhož se prý soustředili lidé hrdí na profesorskou důstojnost své vědy a chtěli v jeho intencích v bezduchém synkretismu smířit nesmiřitelné, zmiňuje Marx Bastiata jako vůdce druhého směru, pod jehož praporem se seskupili lidé „praktičtí, moudří a podnikaví“. Pak následuje již výše citovaná charakteristika Bastiata jako „nejplytšího, a proto nejpodařenějšího“ vulgárního apologety, vůči němuž jsou ale němečtí ekonomové jako vždy jen žáky, podkuřovači a „malými hauzírnickými ve službách zahraničního velkopodniku“. Ona třetí – podle Marxe poslední – forma vulgární ekonomie je profesorská forma, která přistupuje k věci „historicky“ a shromáždí se s moudrou umírněností všude to „nejlepší“, přičemž nezáleží na protirečeních, nýbrž na úplnosti, jež je ovšem jen učným synkretismem a bezzásadovou kompilací. Snaha o učnost zde mírní i polemický zápal (který Marx přiznává Bastiatovi), takže se protichůdným systémům ulamují hroty, aby mohly z onoho učeneckého hlediska ležet vedle sebe – to je ovšem totéž, co vykleštění ducha ze všech systémů. I myšlenky Smitha a Ricarda jsou zde zbaveny ducha a mění se ve vulgarismy. Jelikož se tyto kompilace objevují poté, co politická ekonomie dospěla ke svému konci, jsou hrobem této vědy. Typickým představitelem takového hrobnictví je podle Marxe Roscher, avšak výtky synkretismu je adresovaná i J. St. Millovi. (Charakteristiku tohoto 3. stupně vývoje vulgarismu jsme zde uvedli nejen proto, abychom ukázali, že pro Marxe je i ještě něco horšího než Bastiat, ale také z toho důvodu, že v sobě implicitně zahrnuje sarkastický odsudek Hegelova pojetí filosofie jako „Minerviny sovy, která vzlétá v noci“, podle něhož filosofie přistupuje k /harmonické/ syntéze až poté, co dozněly boje mezi protiklady začleňovanými do syntézy.)

²⁹ K. Marx, B. Engels, *Spisy 20*, Svoboda, Praha 1966, str. 462-3. Nutno zmínit, že v Engelsově textu je v citovaném odstavci uvedeno nikoliv „vulgární ekonomie“, nýbrž „buržoazní sociální věda, klasická politická ekonomie“. Tvrdíme zcela rozhodně, že pokud má být postulována zásadní názorová jednota mezi Marxem a Engelsem, pak jde o Engelsův *lapsus linguae*

části Engelsovy pasáže spočívala v tom, že vztah našeho činu k jeho bezprostředně zjevnému, viditelnému či hmatatelnému následku by byl v jejím rámci pouze reprodukován v abstraktně-konceptuální podobě.

Zde se však ukazuje, jak neoprávněné je Marxovo nařčení Bastiata z takto pojaté vulgárnosti. Vždyť podle Bastiata je vědecký charakter ekonomie dán právě tím, že tato věda, na rozdíl od běžných názorů, předsudků a klamů, bere v úvahu právě ony bezprostředně neviditelné následky našich činů. Ve svém nejdůležitějším spise *Co je vidět a co není vidět* považoval Bastiat za potřebné tento metodický princip opakovaně demonstrovat na dvanácti případech, a přesto se mu to zdálo málo, jelikož věděl, že u laiků i odborníků existuje stálý sklon tento princip ignorovat.

Marx (a také Engels, jak ukazuje druhá část výše uvedené pasáže) v souladu se svojí převrácenou interpretací hegelianismu, podle níž je rozpor či boj protikladů podstatným základem všech předkomunistických forem sociální reality, prostě považují za axiom, že jediný autentický teoreticko-vědecký přístup v ekonomii (tedy cesta „do hloubky“ čili k podstatě) spočívá v odhalování skutečnosti, že jevová vrstva kapitalistické reality je determinována její nezjevnou podstatou, která má nutně podobu rozporu, antagonismu či disharmonie; z tohoto hlediska se právě Ricardo považuje za vrchol „buržoazní“ ekonomické vědy. A jelikož tedy Bastiat (a třeba také Say) prokazovali, že podstatou ryziho kapitalismu volné konkurence je nikoliv rozpor, nýbrž harmonie, byli prostě prohlášeni za vulgární apologety, zůstávající pouze na úrovni jevů.

Toto tvrzení je nesmyslné ze dvou důvodů: 1. Bastiatovi nešlo o harmonizaci a apologetiku stávající empirické podoby kapitalismu, protože podle něj se v ní uplatňuje státní intervencionismus, jenž znemožňuje, aby podstatná harmonie, jež je vlastní pouze systému volné konkurence, plně determinovala jevovou vrstvu ekonomické skutečnosti; Bastiat tedy nejdříve provádí idealizaci, skrze niž se ze souhrnu empirie vydělí čistá forma kapitalismu volné konkurence, a teprve pak nalézá harmonii v je-

– že totiž mnil vulgární ekonomii, ale jaksi se přepsal. Vztažení jeho tvrzení na klasičtější politickou ekonomii je zcela absurdní, vždyť již u Smitha se ustavuje jako věda právě tím, že zkoumá nezamýšlené důsledky našeho jednání; stejně tak u Ricarda, jenom s tím rozdílem, že ony nezamýšlené důsledky působí negativně v tom smyslu, že zostřují zatím latentní antagonismy. Avšak i kdyby to u Engelse nebyl lapsus (což by znamenalo zásadní rozpor s Marxem, vždyť jeho předchůdci Ricardovi upírá Engels vědeckost jako takovou), naše argumenty proti Marxovi, které budou uvedeny níže, budou nadále platit, a to *a fortiori*.

ho podstatných určeních.³⁰ Tento postup zcela evidentně není pouhým „překládáním“ jevu do podstaty, jak předpokládá definice vulgární ekonomie. 2. Na úrovni jevů se ekonomická harmonie zásadně nemůže konstatovat a jakožto pouhý jev „reprodukovat“ v „podstatě“, neboť zjevné a viditelné jsou pouze protichůdné zájmy nabízejících a kupujících; to je ostatně již zahrnuto ve Smithově teorii „neviditelné ruky“.

Marx se nicméně pokusil v několika letmo načrtnutých rozborech doložit svou charakteristiku Bastiata jakožto vulgárního ekonomu. V první řadě sem patří jeho kritika Bastiatovy teorie mzdy, podle níž naprostá většina lidí (až na několik dobrodružných jedinců, kteří milují riziko) usiluje o jistotu zbavenou rizik, což se projevuje úsilím o dosažení fixního příjmu – mzdy, která jako taková je garantována smlouvou, a tudíž nezávisí na nahodilých okolnostech, jež ovlivňují výši podnikatelského zisku.³¹ Marx konstatuje, že zařazením mzdy do kategorie fixních důchodů nepoznáváme ještě její vlastní charakter, nýbrž vytýkáme pouze jeden její aspekt, který má společný s jinými důchody, a zamlčujeme přitom aspekty opačné; Marx zde uvádí, že by stejně dobře bylo možné říci, že mzda je totéž, co nestálost, že je vlastně pohybem vpřed za určitý bod. Říká dále, že Bastiat jinde připouští nestálost mzdy, protože (z jeho – Marxova – hlediska) jen díky výkyvům ve mzdě může dělník přestat pracovat a stát se kapitalistou, jak to chce Bastiat.³²

³⁰ Toto v zásadě připouští na jiném místě i sám Marx, takže se v případě hodnocení Bastiata dostává do rozporu se svým vlastním vymezením vulgární ekonomie: „Nazdáváte se,“ parafrázuje Marx Bastiatův postoj k francouzským socialistům, „že se bouříte proti zákonům buržoazní společnosti v zemi, ve které se nikdy nepřipustila realizace těchto zákonů! Znáte tyto zákony jen v jejich zakrnělé francouzské formě a za jejich imanentní formu pokládáte to, co je pouze jejich národně-francouzskou karikaturou. Jen pohleďte na Anglii. V naší zemi jde o to, aby se buržoazní společnost osvobodila z pout, které jí nasadil stát. Vy chcete tato pouta znásobit. Nejdříve se postarejte, aby se buržoazní vztahy rozvinuly v čisté formě a pak si znovu promluvíme.“ (*Grisse II.*, str. 383.) Tento Bastiatův postoj, který Marx vyličil velice výstižně, třebaže s ním nesouhlasil, je doposud čímsi výsostně inspirativním, neboť čistému liberalismu se i dnes kladou za vinu nedostatky a problémy vznikající z neúplného a omezeného uplatňování liberálních principů.

³¹ *EH*, str. 361-2. Marx jedovatě dodává, že Bastiat k tomu uvádí typicky francouzský příklad, že totiž každý člověk chce být úředníkem nebo mít ze svého syna úředníka. (*Grisse II.*, str. 387.)

³² Zde Marx aplikuje Ricardovu (a svojí) koncepci mzdy, podle které mzda pokrývá jen náklady nutné k reprodukci pracovní síly; tudíž pouze nahodilý výkyv nad tuto úroveň umožní dělníkovvi, aby se stal kapitalistou. Bastiatovo vyvrácení Ricardovy teorie mzdy uvádíme níže.

Bastiatem nalezenou korelaci mezi fenoménem mzdy a potřebou jistoty vidí Marx jako produkt základního metodického postupu, který používá vulgární ekonomie ve své advokátské apologetice; tento postup spočívá ve fixování jednostranného určení nějakého vztahu a v opěvování tohoto určení oproti opačnému určení téhož vztahu. „Který vztah není dobrý, když se redukuje na nějaké jednostranné určení a toto se pokládá za afirmaci, a nikoliv za negaci?“³³ Veškeré tápající, reflektující³⁴ blábolení, veškerá apologetika, veškerá dobromyslná maloměšťácká sofistika se zakládá na této abstrakci.³⁵ Marx zkrátka Bastiatovi vyčítá, že není dialektikem jako on, že nevidí mezi stálostí a nestálostí důchodů rozporný vztah, jenž je projevem bytostného rozporu vedoucího k zániku kapitalismu.

Nekorektnost Marxovy kritiky lze postihnout velmi jednoduše. Bastiat se samozřejmě zabývá i protikladem mzdy jako stálosti důchodu; tímto protikladem je nestálý zisk podnikatele, který Bastiat vymezuje jako odměnu za schopnost snášet riziko a nejistotu, přičemž jeho hodnota je rovna službě, již lidé schopni akceptovat riziko poskytují skrze své podnikání svým bližním, kteří tuto schopnost nemají, a proto se spokojí s nižším stálým výdělkem v podobě mzdy. Bastiat vlastně říká, že důležitým rysem společenského charakteru lidské podstaty je, že lidé se dělí na dvě nestejně skupiny, přičemž větší část má averzi k riziku a druhá, mnohem menší, je s to riziko snášet; tento charakter společenské lidské podstaty, projevující se přirozenou dělbou schopností, pak nachází své harmonické naplnění v kapitalismu, kde obě protikladné orientace si navzájem umožňují, aby každá z nich prosperovala po svém způsobu.

Ovšem Bastiatovo odvolání na lidskou podstatu (třebaže aristotelsky společenskou, která se projevuje dělbou práce a schopnosti) je jen vodou na mlýn Marxových nařčení z vulgárnosti. Ten, kdo se zastává obecné

³³ Marx se zde odvolává na slavnou Spinozovu větu – *omnis determinatio est negatio*, která je vyjádřením skutečnosti, že každé pozitivní vymezení implicitně zahrnuje negativní vztah ke svému protikladu, že tedy v každém pozitivním určení je přítomen i jeho protiklad.

³⁴ Pojmem reflexe zde Marx v souladu s Kantem míní pouhé nalézání podobností a rozdílů mezi již předtím vypracovanými pojmy, aniž by přítom docházelo ke zkoumání vztahů mezi těmito pojmy a empirickou realitou. Podle Marxe je Bastiat typickým mužem reflexe, jemuž je empirické nazírání cizí a který provádí jen plytké a řídké komparace a dedukce na teoreticko-pojmovém materiálu, jenž pochází z opravdového empirického zkoumání jiných teoretiků, např. Careye.

³⁵ *Grise II.*, str. 388, 385.

abstraktní lidské podstaty, je pro Marxe nehistorický: Marx mluví o nehistorickém prvku u Bastiata, který je „pouze reminiscencí na francouzské manýry zobecňování, charakteristické pro 18. století“. Bastiat je proto „afektovaný a formálně-logický“, jeho abstrakce vystupuje jednou ve formě úvah, jindy ve formě fantastických historek a předpokládaných událostí, které se však nikdy a nikde neudály, „podobně jako teolog zkoumá hřích jednou jako zákonitost lidské podstaty, jednou jako dějiny prvotního hříchu“.³⁶

Pro Marxe představuje každá koncepce abstraktní identické lidské podstaty, vlastní všem individuům ve všech dobách (jakož i abstraktní společenské lidské podstaty, vlastní všem lidským společnostem ve všech dobách) tu nejryzejší podobu vulgárního apologetismu: „lidská podstata“ se totiž podle Marxe koncipuje tak, že fenomén, který je pro určitou společenskou třídu z hlediska jejích zájmů nejdůležitější (například soukromé vlastnictví pro buržoazii), se v příslušném historickém období, v němž se odehrává její vzestup, prostě „přeloží“ do abstraktní nehistorické podstaty člověka, přičemž se dějinné formace, kdy vládnu jině třídy, interpretují jako odporující oné věčné lidské podstatě. (To je právě ona „manýra“ francouzského 18. století.) Není zde místa, abychom mohli uvést argumenty proti Marxově kritice konceptu abstraktní lidské podstaty, která je vedena z pozice historismu,³⁷ v našem kontextu postačí zmínka, že jak A. Smith, tak Marxem vychvalovaný Ricardo zastávají koncepci nehistorické lidské podstaty, takže tento způsob Marxovy kritiky vulgární ekonomie dopadá se stejnou razancí i na vědeckou či klasickou politickou ekonomii, takže jeho metodologické rozlišení mezi oběma podobami ekonomie se hrouť.

Totéž platí i o jiném aspektu Marxovy kritiky Bastiatova „vulgárního apologetismu“. Podle Marxe Bastiatův základní přístup v jeho „slátanině“ (jíž jsou *Ekonomické harmonie*) spočívá v tom, že abstrahuje od specifické formy rozvinutějších oblastí společenského procesu výroby, tj.

³⁶ *Grise II.*, str. 386.

³⁷ Pro Marxe je naopak lidská podstata vždy konkrétně-historická, tj. pro každé dějinné období (charakterizované nadvládou určité třídy) různá; ve své proměnnosti je tudíž produktem dějinných činností lidí – nejdřív nevědomým důsledkem jejich činů, posléze vědomým, naplánovaným produktem realizujícím se skrze politiku a revoluci. Historickost společenské lidské podstaty se např. projeví i tím, že v komunismu zanikne dělba schopností i práce, což je představa dostatečně absurdní, aby poukázala na naprostou neudržitelnost Marxova pojetí.

od rozvinutějších ekonomických vztahů, a tím dokazuje, že všechny ekonomické vztahy jsou jen jiné a jiné názvy pro vždy tytéž vztahy jednoduché směny zboží, jimž odpovídají určení vlastnictví, svobody a rovnosti. Na bázi procesu „velmi laciné abstrakce, která podle libovůle zanedbá jednou tu, jindy onu stránku specifického vztahu“, dochází prý u Bastiata k tomu, že kapitál úrok, renta, mzda atd. se redukují na abstraktní určení jednoduché směny a jí odpovídajícího jednoduchého oběhu, čímž se chce prokázat, že ekonomické vztahy mezi individui v oněch rozvinutějších oblastech výrobního procesu jsou jen vztahy jednoduchého oběhu, a že se v nich tedy uplatňují i inherentní charakteristiky jednoduchého oběhu – svoboda a rovnost.

Marx je zde vůči Bastiatovi účelově nepřesný, neboť Bastiat neprovádí redukci, nýbrž v duchu metodologického individualismu aplikuje to, co později Hayek nazval „kompozitivní“ metodou – vychází z postojů, hodnocení a interakcí jednotlivců, které jsou apriorně známými elementy ekonomické skutečnosti, a jejich kombinací či „kompozicí“ reprodukuje „komplexní jevy čili výsledky individuálních činností, které jsou daleko méně známy“, přičemž ona „menší známost“ podle Hayeka spočívá v tom, že „principy strukturální koherence“ těchto komplexních fenoménů nemohou být objeveny přímým pozorováním.³⁸ Důvod, proč zde Marx Bastiatovi podsouvá redukcionismus, je zcela nabíledni: i sám Marx totiž musel připustit, že systém směnných hodnot v rámci jednoduchého oběhu, a ještě více peněžní systém jsou „skutečně systémy svobody a rovnosti“; kdyby platilo, že „rozvinutější oblasti ekonomických vztahů“ čili komplexní jevy jsou „kompozicí“ jednoduchých směnných vztahů, tak by také platilo, že kapitalistická ekonomika jako celek je též „systémem svobody a rovnosti“ neboli harmonie, což ovšem Marx nemůže připustit; proto u něj musí mít komplexní jevy svá „specifika“, v nichž sídlí disharmonie neboli antagonismus, a proto také jsou pro něj Bastiatovy snahy vybudovat komplexní společenské jevy z elementárních meziindividuálních směnných vztahů nepřipustným redukcionismem.

Obecněji lze říci, že Marxova kritika Bastiatova metodologického individualismu a jeho kompozitivní metody se odehrává z pozic historismu a metodologického kolektivismu. Marxův historismus se v kontextu zmi-

³⁸ F. A. Hayek, *Kontrarevoluce vědy*, Liberální institut, Praha 1995, str. 38.

ňované problematiky projevuje tím, že Marx místo kompozitivní metody staví tzv. metodu „základní buňky“, podle níž se v bezprostředním, abstraktním a jednoduchém směnném vztahu, který je východiskem zkoumání, skrývají v implicitní podobě všechny rozpory a antagonismy, jež jsou bytostným charakterem kapitalismu jako celku a jež se úměrně tomu, jak abstraktní vztah směny včleňujeme do stále širší souvislosti konkrétna či komplexity a jak postupujeme od jevu k podstatě, projevují stále explicitněji. Svoboda, rovnost a harmonie, které náležejí jednoduchému směnnému vztahu, se tedy v průběhu postupu od jevu k podstatě ukazují jakožto jevové zdání a na úrovni podstaty se přímo „zvrací“ ve svůj protiklad.³⁹ Nakonec se ukáže, že směnný vztah jakožto bezprostřední východisko zkoumání má pouze domněle bezprostřední charakter, neboť soukromé vlastnictví, které je nutnou podmínkou směnného vztahu, je historicky vzniklým, a tudíž zprostředkovaným fenoménem; zprostředkovanost pro Marxe znamená, že směna, zboží, soukromé vlastnictví, námezdní práce nejsou věčnými, nutnými, fixními a evidentně nahlédnutelnými atributy lidské podstaty, nýbrž něčím, co jakožto historický fenomén vznikl v čase a nesoucí ve své podstatě antagonistický rozpor, musí také v čase zaniknout; totéž pak platí i pro samotnou abstraktní lidskou podstatu, která sdružuje tyto zdánlivé atributy – ztrácí svůj charakter absolutní danosti, jenž se rozplývá jako zdání, nabývá podobu něčeho zprostředkovaného, historicky vzniklého a determinovaného, takže místo jediné abstraktní všelidské podstaty vystupuje u Marxe řada po sobě jsooucích konkrétních podstat, které jsou vždy souhrnem společenských vztahů dané historické etapy a z nichž všechny předkomunistické musí zaniknout, protože v sobě imanentně zahrnují rozpor. Zprostředkování má pro Marxe ještě jiný aspekt – vzhledem k tomu, že zdání bezprostřednosti směnného vztahu svobodných a rovných individuí mizí úměrně s tím, jak se tento abstraktní vztah včleňuje do konkrétna rozvinutějších ekonomických vztahů, musí platit, že ona zdánlivě bezprostřední či primární individua jsou zprostředkována (tj. determinována a podmíněna) tím, co je v nejvyšším stupni konkrétní – společností jako celkem neboli konkrétní totalitou; to je Marxův metodologický kolektivismus.

³⁹ Podle Marxe Bastiat postupuje přesně naopak: rozpory, které v jednoduchém směnném vztahu naznačila již klasická politická ekonomie (Ricardo), se prý projeví jako ryzí zdání, když z povrchu ekonomické skutečnosti sestoupíme do hloubky. (*Grise II.*, str. 454.)

V souladu s touto Marxovou metodologií Bastiatův vulgární apologetismus spočívá v tom, že abstraktní elementy, na něž Bastiat redukuje (nebo z nichž kompozitivně buduje) konkrétní ekonomickou skutečnost, jsou nepravdivým, bezprostředně se jevícím zdáním, v němž Bastiat programově odmítá hledat podstatnou rozpornost.

Jak jsme již výše naznačili, Marxovo nařčení Bastiata z vulgárnosti je i v tomto kontextu nekorektní již z toho důvodu, že také u klasických ekonomů (včetně Ricarda) byly východiskem jejich zkoumání elementární interakce mezi individui, o nichž se zcela samozřejmě předpokládalo, že nejsou determinovány hypostazovanými, individuím nadřazenými společenskými celky (ani Smithova „neviditelná ruka“, která je ostatně nezjevným garantem ekonomické harmonie, nedeterminuje individua jako taková přímo v jejich interakcích).

Marx dále zamlčuje, že Bastiatův postup od elementárních směnných vztahů k (idealizované) podobě komplexních jevů v sobě zahrnuje zkoumání bezprostředně neviditelných účinků lidských činů. Třebaže Bastiat mnohdy spojuje ekonomii s teologickou metafyzikou, jeho cesta „do hloubky“ transfenomenální (tj. k nezjevným principům strukturální koherence komplexních jevů) prostřednictvím kauzálního vztahu, rozlišeného na viditelnou příčinu, viditelný bezprostřední účinek a neviditelné vzdálenější účinky, je ryze teoreticko-vědeckým přístupem, zbaveným jakékoliv metafyziky;⁴⁰ Marx v kritice Bastiata zamlčuje právě nejdůležitější rys tohoto přístupu, takže místo něj podrobuje pak snadné kritice jeho zfalšovanou karikaturu. Pak může proti domněle vulgárnímu Bastiatovi a politické ekonomii vůbec vyzvednout svůj ryze metafyzický přístup, který z metodologického hlediska není ničím jiným než aplikací metody Hegelovy *Fenomenologie ducha* na ekonomii,⁴¹ zatímco z ontologického hlediska představuje podřízení této vědy spekulativně-ontologické kategorii v sobě rozporné podstaty, která se u Marxe stává kritériem, podle něhož se posuzuje stupeň rozvinutosti dané economic-

⁴⁰ Podle Hayeka je řád, který se spontánně ustavuje skrze ony nezjevné účinky lidských činů, jediné autentickým předmětem teoretických společenských věd. F. A. Hayek, *Kontrarevoluce vědy*, str. 38.

⁴¹ Marxovo pojetí vztahu mezi bezprostředním a zprostředkovaným (které mj. bylo základem Marxovy kritiky ekonomických robinsonád) odpovídá zcela přesně metaforickému obrazu hada, který se kouše do vlastního ocasu, kterýmžto obrazem Hegel charakterizoval strukturu své *Fenomenologie i Logiky*. Marx ovšem akceptuje pouze Hegelovu metodu, nikoliv jeho systém, jenž je velkolepým metafyzickým zobecněním Smithovy „neviditelné ruky“.

ké teorie.⁴² Metafyzický charakter Marxova přístupu se kromě jiného projevuje tím, že Marx nezkoumá nezaujatým způsobem nezjevné účinky lidských činů, nýbrž od samého počátku své spekulativní ekonomie v *Ekonomicko-filosofických rukopisech* je zcela jednoznačně pokládá za způsob naplňování rozporné a disharmonické (a samozřejmě bezprostředně nezjevné) podstaty kapitalismu.

To, že Marx právě v případě Bastiata, který byl jeho ideovým protivníkem, nebyl schopen korektní kritiky, nasvědčuje tomu, že nikoliv Bastiat, nýbrž on sám byl apologetou – apologetou disharmonie, který svou apologetiku provádí kromě jiného tak, že vědecké obháje harmonie prohlašuje za její apologety.

3. K Bastiatovým výkonům v oblasti ekonomické teorie

Smyslem a účelem Bastiatova teoretizování, jak je rozvíjí v *Ekonomických harmoniích*, je prokázat, že veškerá rozporná tvrzení, jež existují v dosavadní ekonomické teorii, jakož i veškeré disharmonie a antagonismy, která plynou zejména z Malthusových⁴³ a Ricardových koncepcí, jsou pouhým nepravdivým zdáním, jež je způsobeno tím, že dotyční teoretikové nebyli s to proniknout v dostatečné míře pod „viditelnou“ vrstvu jevů; v protikladu k těmto chybným přístupům si Bastiat klade za úkol pravdivě uchopit bezprostředně „neviditelnou“ podstatu

⁴² Je příznačné, že když Marx srovnává Bastiata s Careym, tak v důsledku uplatnění zmíněného kritéria přisuzuje vyšší stupeň vědeckosti Careyovi, u něhož s potěšením konstatuje rozpor mezi jeho hlásáním svobody obchodu uvnitř země a protekcionistickým postojem k zahraničnímu obchodu. „Toto protřečení tvoří originalitu Careyových spisů a dává jim jejich význam,“ říká Marx. (*Grise II.*, str. 84) Tedy vnitřní rozpornost či inkoherece teorie, která se obvykle (tj. podle Marxe z neznalosti ontologie rozporu) hodnotí jako zápor, je pro Marxe v případě Careye kladem, neboť zde dochází k tomu, že svírající krunyř formálně-logicky strukturované vulgární „reprodukce jevu“ je jaksi proražen pravdivým výšelem rozporné podstaty. Ve srovnání s Careym setrvává ovšem vnitřně konsistentní Bastiat (který odmítá všechny podoby protekcionismu) zcela beznadějně na úrovni „reprodukce jevu“, jelikož právě skrze aplikaci formální logičnosti chce podle Marxe „pokrytecky“ zakrýt ony z hlubin se deroucí rozpory a disharmonie; přitěžující okolností pro Bastiata je, že formální logiku uplatňuje proti vědcům (jako Ricardo), kteří onu podstatnou rozpornost vyslovili rozporným, tj. nekonsistentním způsobem.

⁴³ Ke vztahu Bastiat-Malthus D. Doering uvádí, že v perspektivě Bastiatovy kritiky Malthuse se jasně ukazuje, že známá Keynesova teorie, podle níž krizím z nadvýroby a s nimi spojené nezaměstnanosti je nutné čelit zvyšováním neproduktivní spotřeby prostřednictvím státních zakázek a státního zadlužení, je – což potvrzuje i sám Keynes – pouze novou verzí Malthusova názoru, podle něhož je existence neproduktivní aristokratické třídy nezbytným pojistným faktorem pro kapitalistické podnikání. D. Doering, *Frédéric Bastiat*, str. 25.

přirozeného řádu, která nemůže být ničím jiným než v sobě bezrozpornou harmonií, jež se rozrůžňuje do vnitřně jednotného systému partikulárních „ekonomických harmonií“. Ono uchopení podstaty též znamená, že teoretické i reálné protiklady (teze a antiteze), z nichž každý „vyjadřuje pravdu pouze z jedné strany“, se spojí do syntézy, ve které se ujasní jejich vzájemná závislost a podmíněnost čili jejich jednota, a tím se dosavadní protikladnost ukazuje jako překonané zdání;⁴⁴ v oblasti vztahů mezi třídami to znamená pochopení, že prosperita každé z nich je podmíněna prosperitou jejího protějšku.

3.1. Teorie hodnoty

Nutným předpokladem teoretického nahlédnutí všech těchto partikulárních harmonií je vymýcení doposud panující rozpornosti v pojetí zákona hodnoty, jenž podle Bastiata znamená pro politickou ekonomii to-též, co počítání pro aritmetiku. Bastiat ukazuje, že ona rozpornost se v koncentrované podobě zjevuje ve sporech o teoretické postizení hod-

⁴⁴ Čtenář se nemylí, pokud mu připadá, že toto pojetí nápadně připomíná Hegelovu dialektiku. Je tomu opravdu tak, ale nejde zde o žádný přímý vliv. Shoda je způsobena tím, že jak Hegel, tak Bastiat jsou ve svých filosofických pozicích představiteli metafyziky spontánního řádu trhu, což zcela zákonitě vede k aplikaci podobných či stejných kategorií (například samotná představa „neviditelné ruky“ trhu vede k rozlišení mezi viditelnou jevovostí a neviditelnou podstatou). Dobrým dokladem této Bastiatovy nevědomé afinity k Hegelovi je poslední odstavec z *Co je vidět a co není vidět*, kde Bastiat uvádí citát z Chateaubrianda, v němž je skoro doslovně vyjádřena Hegelova filosofie dějin. Také von Hayek, který se sice nikoliv metafyzicky, ale přesto z obecně-filosofických pozic pokouší najít zakotvení spontánního řádu ve struktuře celku světa, se nemůže vyhnout řadě neúmyslných afinit k Hegelovi, třebaže jej ostře kritizuje.

Kromě Hegela lze zmínit ještě jednoho filosofa, jehož myšlenky ovlivnily Bastiatovo pojetí ekonomických harmonií – je to Leibniz, autor koncepce prestabilizované harmonie, v souladu s níž u individuálních, do sebe uzavřených, a tedy vzájemně nekomunikujících ideálních elementů (monád), jež tvoří základ veškeré skutečnosti, existuje harmonická koordinace a vzájemná korespondence jejich vnitřních prožitků (když jedna monáda v sobě prožívá činnost, jiná monáda prožívá trpnost), přičemž tvůrcem této koordinace mezi zcela izolovanými monádami (mezi něž patří i naše duše) nejsou ony samy, nýbrž Bůh. Leibnizova koncepce prestabilizované harmonie, která se stala v 18. století velmi populární, představuje také jednu z verzí metafyziky spontánního řádu trhu; je více než pravděpodobné, že inspirovala i Adama Smitha. O tom, že Bastiat navazuje na Leibnizovo dědictví a že se snaží aplikovat zjednodušenou leibnizovskou metafyziku (kterou znal patrně jen z druhé ruky) na ekonomickou teorii, svědčí např. i to, že v jeho pojetí působí kauzální determinace v harmonickém souladu s finálními příčinami (prozřetelností Boží), což je jedna z hlavních myšlenek Leibnizovy monadologie. V této souvislosti Marx nikoliv nepřihodně charakterizuje *Ekonomické harmonie* jako ekonomickou teodiceu – je to narážka na Leibnizův spis *Theodicea*, v němž Leibniz ospravedlňuje Boha dokazováním, že tento svět je nejlepší z možných; sám Bastiat by však onu slavnou Leibnizovu větu modifikoval takto: tento svět **by byl** nejlepší z možných, pokud by člověk skrze státní intervencionismus, protekcionismus a socialismus nezasahoval do přirozeného harmonického řádu, který je darem od Prozřetelnosti.

noty diamantu, jež mezi sebou svádějí různé ekonomické školy, které příklad diamantu používají buď k objasnění svého zákona hodnoty, anebo jej naopak traktují jako výjimku, která zákon hodnoty takzvaně narušuje. Diamant se tak stává „zářivou zbraní“, kterou slouží všem školám v jejich vzájemném boji. Jestliže tedy anglická škola říká, že hodnota je určená prací, pak francouzská škola replikuje, že diamant nevyžaduje žádnou práci, a přesto je jeho hodnota nesmírná; když pak francouzská škola stanoví, že hodnota se určuje užitečností, přijde anglická škola s následujícím tvrzením: „Vzduch má velkou užitečnost a nemá žádnou hodnotu; užitečnost diamantu je velmi pochybná, a přesto je jeho hodnota větší než celé atmosféry dohromady.“ Nakonec to vše vede k nejmylnějšímu ze všech tvrzení, že totiž diamant jako dílo Boží má hodnotu a že tedy hodnota je něco materiálního.

Bastiat si tedy uvědomuje, že zmíněný „paradox hodnoty“ je velmi nebezpečnou trhlinou v základech teoretické budovy politické ekonomie; podává proto novou definici hodnoty, o které se s velkou hrdosť domníval, že navždy eliminovala onen paradox a sjednotila zdánlivě protikladná určení hodnoty. Inspiroval se přitom Careyovou korekcí pracovní teorie hodnoty, podle níž se hodnota neurčuje vykonanou prací na straně toho, kdo statek poskytuje, nýbrž uspořené prací na straně toho, kdo statek přijímá; v aplikaci na problém hodnoty diamantu to znamená, že ten, kdo náhodou nalezl diamant, je v případě směny plně oprávněn požadovat za něj např. výsledek roční práce kupujícího, protože ten si získáním diamantu touto směnou uspoří několik let pracného a nejistého hledání. Třebaže tento způsob „zachraňování“ pracovní teorie hodnoty vysvětlil i „paradox hodnoty“, přesto nebyl pro Bastiata beze zbytku přijatelný, neboť základní ekonomická harmonie se stěží dala založit na úměře mezi hodnotou a prací, která jakožto uspořené nikdy nebyla a také nikdy nebude vykonána. Jak uvádí Gide, „tu osvětluje paprsek světla jeho mysl: není tato uspořené práce **službou** prokázanou tomu, jenž statek získává?“ Ano, dlouho hledaná a konečně nalezená formule zní: služba je zdrojem veškeré hodnoty a hodnota v konkrétní kvantitativní podobě je vztah dvou směňovaných služeb. Podle Bastiata jsou v pojmu služby synteticky shrnuty všechny koncepce hodnoty, rozvíjené před ním ekonomickými teoretiky – hodnota jakožto užitečnost, vzácnost, výrobní náklady, práce – „dávám jim všem za pravdu, protože

všichni zhlédli pravdu z jedné strany. Je jisté, že omyl spočíval v opačné straně.⁴⁵ Pojem služby má navíc tu výhodu, že spolu s hodnotou jako takovou (vyjádřenou v ceně zboží) zahrnuje i cenu výrobních služeb, jak se projevují v pronájmu výrobních zařízení i v peněžní půjčce na úrok; Bastiat zde zdůrazňuje pojetí, že poskytnutí půjčky znamená poskytnutí služby a že úrok je odměnou za tuto službu – toto pojetí bylo jeho hlavním argumentem v polemice proti Proudhonovi, jenž prosazoval myšlenku bezúročných půjček. Bastiatova teorie hodnoty jakožto služby je legitimizací soukromého vlastnictví – skutečnost, že soukromé vlastnictví je souhrn hodnot, nutně implikuje, že vlastnictví je ve své podstatě souhrnem služeb, jež byly vlastníkem poskytnuty. Vlastnictví (ovšem jen v podmínkách svobodného trhu, kde neexistuje mocenské donucení) je tedy vždy plně zasloužené, a to znamená, že se v něm realizuje ekonomická harmonie.⁴⁶ Výraz „služba“ zároveň v sobě konotativně obsahuje poukaz na jednu z hlavních feudálních ctností (služba panovníkovi), v níž je kromě dobrodiní pro příjemce služby zahrnuta i mravní zásluha a důstojenství oběti u toho, kdo službu poskytuje.

Sám Gide, který kriticky podotýká, že všezahrnující charakter Bastiatovy formule hodnoty jakožto služby („je tak široká, že je možno do ní zahrnout vše, co si přejeme“) je dán tím, že tato formule je pouze „prázdným rámcem“, musí připustit, že sám termín byl „geniálním nálezem“, čehož důkazem je, že se stal legitimní součástí odborné ekonomické terminologie, a to zejména u přísně vědeckých hedonistických a matematických škol, které by za termín „výrobní služby“ jenom stěží našly odpovídající náhradu.

Pokusme se na závěr této kapitoly vymezit Bastiatovo místo ve vývoji teorie hodnoty. Když Carey tvrdí, že hodnota není určena vykonanou, nýbrž uspořeno prací, znamená to radikální krok od objektivismu klasické pracovní teorie hodnoty (podle níž je hodnota objektivně měřitelnou charakteristikou statku, neboť vykonanou prací lze měřit v časo-

⁴⁵ *EH*, str. 145.

⁴⁶ Gide toto Bastiatovo pojetí kritizuje následovně: „Je-li však svět pln lidí, již si dávají platit za služby nevykonané nebo za služby domnělé a nezákonné, jaký význam má slovo, že všechna hodnota a všechno vlastnictví jest založeno na vykonané službě?“ (*GR II.*, str. 21.) Tato kritika je zcela neoprávněná, protože ony „nevykonané“, „domnělé“ a „nezákonné“ služby chápe Bastiat jako způsoby zločinného a násilného narušování ekonomické harmonie a zahrnuje je pod kategorií loupeže (*spoliation*).

vých jednotkách) k subjektivnímu pojetí (uspořeno, nikdy nevykonanou, tj. imaginární práci nelze měřit, její velikost může být z individuálního hlediska osoby, která si ji chce uspořit, jenom subjektivně odhadována – příklad diamantu je i zde průkazný). Samotný Bastiat se jakoby zalekl oněch subjektivistických důsledků, proto interpretuje hodnotu jakožto službu, což znamená oproti Careyovi opatrný krok zpět k objektivismu, neboť platí, že služba je na straně toho, kdo ji poskytuje, nikoliv imaginárním, nýbrž reálným výkonem, který ovšem na rozdíl od klasické pracovní teorie hodnoty nelze měřit. Přesněji řečeno, Bastiatovi v jeho harmonizačním úsilí jde o syntetické subjekt-objektové pojetí, v němž by se uplatnila jak subjektivní užitečnost u příjemce služby (v podobě úspory práce čili zmenšení disutility), tak reálný (objektivní) výkon na straně toho, kdo službu poskytuje. Nicméně pojetí služby jakožto uspořené práce představuje již tak radikální příklon k subjektivismu, že objektivní moment v Bastiatově syntéze poklesá v pouhé zdání, což lze na příkladu diamantu demonstrovat tím, že jeho hodnota (=služba) je pro kupce naprosto stejná, ať již prodávající onen diamant zdědil (nulové kvantum výkonu z jeho strany), náhodně našel (malé kvantum výkonu) nebo dobyt těžkou mnohaletou prací na diamantonosném pozemku.⁴⁷ Právě tato indiference vůči kvantitativní stránce výkonu (a to i vůči jeho subjektivně stanovované kvantitě), svědčí o tom, že Bastiatova koncepce je maskovaným subjektivismem, kterému proto chybí opravdový objektivní moment.⁴⁸ Je nutno říci, že k opravdové syntéze subjektivního a objektivního momentu ekonomické hodnoty došlo až u rakouské školy, která teoreticky uchopuje proces, v němž se vždy subjektivní (individuální) hodnocení užitečnosti zboží (resp. disutility práce) transformují v objektivní (společensky platné či uznané) ceny, a sice na základě srážky mezi protichůdnými zájmy prodávajících a kupujících v rámci svobodné tržní interakce. A navíc, byl to právě marginalismus, který přinesl definitivní vyřešení tzv. „paradoxu hodnoty“.

⁴⁷ Dean Russell, Introduction, in: *EH*, str. xvi.

⁴⁸ V Bastiatově díle existuje řada formulací, jež potvrzují jeho inklinaci k subjektivní teorii hodnoty: „Směna je nezbytná pro determinaci hodnoty... Předměty politické ekonomie nemohou být váženy nebo měřeny... Štěstí a blahobyt člověka se neměří jeho úsilím, nýbrž uspokojením jeho potřeb, a totéž platí pro společnost ve velkém... Může se stát, a také se často stává, že služba, kterou vysoce oceňujeme, je nám ve skutečnosti škodlivá; hodnota závisí na soudu, který si o ní vytváříme.“ *Srv. EH*, str. xvii.

3.2. „Ekonomická harmonie“ pozemkové renty

Ukázkou způsobu, jímž Bastiat používá svoji harmonizační teorii hodnoty jakožto služby k odstraňování dalších rozporů a nalézání partikulárních harmonií, je její aplikace na řešení problému pozemkové renty, jímž byl Bastiat posedlý stejně jako skoro všichni ekonomové jeho doby. Bastiat měl k tomu ovšem zvláštní důvod: Teorie diferenciální pozemkové renty, tak jak ji zformuloval Ricardo,⁴⁹ implikovala, že přirozený řád (projevující se růstem populace) vede ke stále více se zostřujícímu antagonismu mezi zájmy pozemkových vlastníků na jedné straně a zájmy průmyslníků a spotřebitelů na straně druhé. V zájmu pozemkového vlastníka totiž je, aby obyvatelstvo vzrůstalo co nejrychleji a aby se v důsledku toho museli začít obrábět pozemky stále horší jakosti; čím horší budou tyto pozemky, tím lépe pro vlastníky úrodnějších pozemků, protože jejich renta automaticky (bez jakéhokoliv úsilí z jejich strany) stoupne tím víc, čím více práce budou ony špatné pozemky vyžadovat. V jejich zájmu dále je, aby ve vývoji agrotechnologií nenastal žádný pokrok, protože v opačném případě by stávající obráběné pozemky mohly uspokojit rostoucí poptávku a nebylo by zapotřebí začít obrábět pozemky horší jakosti.

Z toho plyne, že zájem pozemkových vlastníků je v protikladu k zájmům společnosti jako celku; ve vztahu mezi veřejností a pozemkovými vlastníky dochází (z Bastiatovy perspektivy) k brutálnímu porušení ekonomické harmonie, protože směna mezi nimi se nezakládá na principu oboustranné výhodnosti, nýbrž platí, že veškerý zisk je na straně pozemkových vlastníků a veškerá ztráta na straně zbytku společnosti.

Zákon pozemkové renty, projevující se neustálým zvyšováním cen potravin, je u Ricarda navíc základem pro jiný zákon, podle něž zisky mají nutně klesající tendenci. Průmyslník totiž musí platit dělníkovi stále větší mzdu, aby tento mohl reprodukovat pracovní sílu obživou a rozmnožováním; v souladu s Ricardovou pracovní teorií hodnoty nemůže průmyslník přesunout rostoucí mzdové náklady na spotřebitele tím, že by zvýšil ceny zboží, protože ceny jsou určeny kvantitou práce, a ta zůstá-

vá stejná. Musí proto nutně ubírat ze svého zisku, takže přirozený vývoj zákonitě směřuje k tomu, že mzda nakonec pohltí vše a zisk se bude rovnat nule, což povede k zastavení podnikání. Přirozený vývoj tedy zákonitě vede k sebestrukci svých vlastních hybných sil.

Podle vlastního výroku Bastiat považoval ony antagonismy, k nimž vede Ricardova teorie renty, za tak hrozné, že kdyby se je nepodařilo harmonizovat, tak by bylo nutné uznat za správný výrok jeho oponenta socialisty Proudhona, který prohlásil, že jedině Bůh, který stvořil půdu, je oprávněn pobírat rentu, na niž domnělí vlastníci nemají žádný nárok.

Bastiat však říká, že naštěstí se věci takto nemají. Jeho obecný protiargument proti Ricardovi zní: Okolnosti, které způsobují vzrůst hodnoty pozemků (a tím i pozemkové renty) způsobují zároveň pokles cen obilí, které se na nich vypěstuje.

K ilustraci tohoto tvrzení uvádí příklad farmy, která je vzdálená 20 mil od města a má hodnotu 100 franků, v jejíž blízkosti se postaví nová silnice, což umožní jejímu majiteli, aby své zboží prodával ve městě při nízkých nákladech na dopravu. To samo o sobě zvýší hodnotu farmy na 150 franků. Majitel pozemku má teď navíc dostatek peněz ke zvýšení úrodnosti svého pozemku, což zvýší jeho hodnotu na 200 franků. Bastiat se teď pouští do zkoumání oprávněnosti onoho zdvojnásobení hodnoty pozemku, nejdříve z hlediska spravedlnosti, pak z hlediska užitku, který onen pozemek poskytuje nikoli svému majiteli, nýbrž spotřebitelům ve městě.

Přírůstek hodnoty, který vzniká skrze kapitálové investice majitele, je plně oprávněný: skrze ně došlo k tomu, že byla zvýšena bonita půdy, a pokud bychom ji chtěli koupit, museli bychom majiteli zaplatit za službu, kterou nám poskytl tím, že nám ušetřil práci spojenou s oním zvyšováním bonity. Co se týče zvýšení hodnoty pozemku v důsledku postavení silnice, tak musíme vzít v úvahu, že tato silnice byla postavena moudrým využitím daní, jež platil zmíněný majitel půdy; ani zde tedy nejde o nezasloužený důchod, protože majitel poskytoval státu službu v peněžní podobě, a na oplátku (moudře vedený) stát zase poskytl službu jemu. Harmonie je tedy zachována i zde.

Z Bastiatovy definice hodnoty jako služby navíc plyne, že půda nebo příroda dává své dary, jako jsou vzduch, voda nebo uhlí, lidem zdar-

⁴⁹ Jádrem Ricardovy teorie renty lze vyjádřit následovně: Hodnota obilí je určena množstvím práce nutným k jeho výrobě na půdě nejhorší jakosti. Při každém vzrůstu populace, jenž nutí k obdělávání půdy horší jakosti, aby z ní byla získána obživa, stoupne renta z úrodnější půdy.

ma; příroda neposkytuje služby, neboť služba má i objektivní dimenzi lidského výkonu. (Zde se Bastiat pružně přiklání k objektivnímu pólu svého syntetického pojetí hodnoty, tj. k pracovní teorii hodnoty.) To, co je zdarma, je ovšem majetkem všech, je to společné na základě určení Prozřetelnosti, jak říká Bastiat, a zůstává to společným ve všech lidských zřízeních. Právě v tom spočívá základní zákon sociální harmonie – kdyby totiž tomu tak nebylo, kdyby jistá společenská třída vlastnila přírodní zdroje, jež by samy o sobě měly hodnotu bez lidského přispění, znamenalo by to nutně antagonistický rozpor mezi vlastníky a nevlastníky těchto zdrojů. Podle Bastiata je tedy pozemkový vlastník pouhým zprostředkovatelem mezi přírodou a spotřebitelem, jemuž spotřebitel neplatí za samotné dary přírody, nýbrž za námahu, jež je s oním zprostředkováním spojena.

V souvislosti s uvedeným příkladem se Bastiat ptá, zda přírůstek hodnoty pozemku, jenž je důsledkem aktivit moudré vlády a soukromé iniciativy, bude také znamenat zvýšení cen obilí pro obyvatele města. Bastiat říká, že je to zajímavá otázka, protože „spravedlnost a univerzální harmonie lidských zájmů závisí na tom, jak bude zodpovězena.“⁵⁰ Bastiat na ni s velkou sebedůvěrou odpovídá: **Ne**. V důsledku snížení dopravních nákladů a zvýšení bonity půdy se totiž na městský trh dostane větší množství obilí než předtím, kdy farma produkovala méně a její výrobky se jen stěží dostávaly do města, protože cena obilí nestoupne, nýbrž naopak poklesne. Z úspory práce (tj. služby), jež je vyjádřena vzrůstem ceny půdy, neboli jinak řečeno, z kapitálového výnosu budou profitovat obě smluvní strany, a to tím způsobem, že podíl, který z tohoto výnosu získá majitel půdy (resp. kapitalista), sice relativně poklesne, ale vzroste absolutně oproti předchozímu stavu, zatímco podíl, jenž z onoho výnosu případně spotřebiteli, vzroste relativně i absolutně. Jestliže se tedy majiteli půdy zvýší zisk v souladu s běžnou mírou zisku, nebude to na ničí úkor; naopak, ten, kdo obilí nakoupí, bude mít na tom ještě větší profit.

Bastiátovy argumenty, vyvracející Ricardův zákon, jsou, jak vidíme, velice přesvědčivé, avšak příklad, na nichž je demonstroval, je příliš specifický, než aby mohl sloužit za východisko pro důkaz nějakého apodikticky platného principu. Ježto ale „zasloužená“ renta založená na ekono-

mické harmonii, kterou v tomto dílčím případě odhalil, je podmíněná absencí protekcionismu a státní mocenské intervence, představovala jeho neúplná (a též nedokončená) teorie renty důležitý argument ve prospěch soukromého vlastnictví půdy a svobodného obchodu.

3.3. „Velký zákon kapitálu a práce“

Bastiátovo vyvrácení domnělého antagonismu mezi prací a kapitálem sice jednoznačně nenavazuje na jeho pojetí hodnoty jakožto služby, avšak snad právě proto je tou částí jeho teorie, jejíž predikce v největší míře odpovídají empirickým pozorováním.

Zmíněný antagonismus plyne, jak jsme již výše naznačili, z Ricardovy pracovní teorie hodnoty, v souladu s níž si kapitalista nemůže zvýšit zisk jiným způsobem než že sníží mzdu dělníka, neboť jediným zdrojem hodnoty je práce. Podle Ricarda samozřejmě platí i inverzní tvrzení, že totiž mzda může růst jen na úkor zisku. Jak říká Gide, bylo to „děsivé proctví, jehož obraz provází celou historii hnutí dělnického od té doby...“

Bastiat však tvrdí pravý opak – Prozřetelnost ve své spravedlnosti a dobrotě zařídila, že v rámci pokroku připadne práci skvělejší role než kapitálu a že daleko efektivnějších pobídek a mnohem velkodušnějších kompenzací se dostane těm, kdo pracují dnes v potu tváře než těm, kdo žijí z potu a dřiny svých otců...

Při převádění tohoto poeticko-teologického zvěstování do vědeckého jazyka uvádí Bastiat jako premisu následující tvrzení: Pro každé kvantum lidského úsilí, které kapitál uvolňuje při rozšiřování svých operací, poskytuje stejným způsobem odpovídající částku peněz pro mzdy. To znamená, že lidská práce, která byla v důsledku kapitálových investic nahrazena přírodními silami (stroji), může být zaměstnána a zaplacená jinde, při výrobě produktů, protože zlevnění produktů v důsledku nasazení přírodních sil vytvořilo volný kapitál na straně těch, kdo zlevněné výrobky nakupují. Zlevnění výrobků je také ve prospěch dělníků, jejichž reálné mzdy stoupají. Platí tedy, že každý nárůst kapitálu je současně nárůstem obecného blahobytu.

⁵⁰ EH, str. 354.

Opíraje se o tyto premisy, Bastiat přistupuje k problému distribuce této prosperity; prezentuje zde jako naprosto nevyvratitelné následující axiomatické tvrzení: „Při nárůstu kapitálu roste kapitalistův absolutní podíl na celkovém produktu, zatímco jeho relativní podíl klesá. Na druhé straně dělníkův podíl roste relativně i absolutně.“

Toto je velký, obdivuhodný, útěšný, nutný a **neměnný** zákon kapitálu. Jeho důkaz je rozdělen do dvou částí; nejdřív je nutno dokázat, že relativní podíl kapitálu neustále klesá. Bastiat k tomu využívá tzv. zákon klesající úrokové míry, který byl před ním formulován Turgotem a jinými a který je modifikací zákona nabídky a poptávky. U Bastiata se objevuje v podobě věty, která se podle něj nejenže dá vysvětlit vědecky, ale má evidentní charakter, jenž vylučuje veškerou pochybnost a zajišťuje souhlas všech myslících lidí: Čím hojnější je kapitál, tím nižší je úroková míra. Když podle Bastiata naplníme toto apriorní tvrzení empirickým obsahem, zjistíme, že množství kapitálu opravdu roste a úroková míra opravdu klesá, což je vyjádřením skutečnosti, že kapitalistův podíl na celkovém produktu postupně klesá, zatímco podíl práce stále roste.

Zbývá ještě dokázat, že absolutní výše kapitalistova podílu neustále roste. To podle Bastiata nezvratně plyne z evidentního nahlédnutí, že úroková míra v procentech nemůže a nesmí klesat tak rychle, aby při rozhojnění kapitálu byla celková suma úrokových výnosů menší než tehdy, když je kapitál vzácný. K této situaci (která by hypoteticky nastala např. tehdy, kdyby při nárůstu základního kapitálu ze 100 000 na 200 000 franků úroková míra poklesla z 5% na 2%, takže by úrokový výnos klesl z 5 000 na 4 000 franků), nemůže vůbec dojít, protože je sama v sobě kontradiktorní: předtím, než by do ní kapitalista dospěl, musel by zjistit, že výnos ze svého kapitálu zvýší tehdy, když polovinu z něj promrhá, v důsledku čehož by k rozhojnění jeho kapitálu vůbec nedošlo.

To, co chtěl Bastiat svým důkazem podložit, byla harmonie zájmů kapitálu a práce, v jejímž rámci jsou obě zdánlivě protikladné třídy na sobě závislé a obě profitují z harmonické spolupráce, která vede k růstu jak kapitálu, tak produkce. Tato harmonie není narušována ani tím, že dělníci získávají lví podíl na zvětšujícím se produktu, přičemž tento podíl stále roste.

Je víc než jasné, že Bastiatův důkaz ve své nezkalené apriorní čistotě platí jen za předpokladu dokonalé konkurence a absence veškerého

státního intervencionismu včetně absence centrálního bankovníctví, absence válek atd.⁵¹ Nicméně vázanost onoho důkazu na zmíněné předpoklady jednoznačně implikuje, že státní intervence v dlouhodobé perspektivě narušují Bastiatem odhalenou harmonii mezi prací a kapitálem, tj. poškozují jak zájmy kapitalistů, tak zájmy pracujících, ale zejména zájmy pracujících.⁵² A navíc implikuje, že pokud by (v nějaké specifické oblasti) opravdu platilo obecně omílané ekonomické sofisma, podle nějž prý bohatí stále více bohatnou a chudí stále více chudnou, tak by to bylo nutně způsobeno cizorodými zásahy do spontánního řádu trhu, a nikoliv tímto řádem samotným.

3.4. Zákon solidarity

Výše bylo zmíněno, že Ch. Gide se jako teoretik spotřebního družstevnictví považuje za pravého Bastiatova dědice a pokračovatele. Lze říci, že v Bastiatově díle mohl ke své ideji opravdu nalézt inspiraci, a sice v Bastiatově nadšeném ocenění anglických svépomocných dělnických spolků (*Friendly societies*), které tím, že vytvářely příspěvkové fondy, představovaly pro své členy jistou formu pojištění pro případ nemoci či ztráty zaměstnání.⁵³ Z Bastiatova hlediska byla velice pozitivní skutečnost, že tyto spolky vznikaly spontánně, tj. z iniciativy jednotlivých dělníků, a že v nich vlastní zájem nutil všechny členy nejen k vědomí vzájemné závislosti a odpovědnosti, ale také ke vzájemné kontrole využívání fondů; bez onoho vlastního zájmu – například v případě, že by podporu v nezaměstnanosti pro každého nezaměstnaného automaticky garantoval stát z fiskálních zdrojů, takže by pro dělníky ve vztahu k jejich budoucnosti zmizela veškerá nejistota, která jediné burcuje individuální odpovědnost – by se u dělníků nutně prosadila nezodpovědnost a „přirozená lidská tendence k zahálce“; stát by zde působil přesně v sou-

⁵¹ Když Marx ve své kritice Bastiata tvrdí, že neexistuje žádná přímá korelace mezi růstem celkové sumy zisků a poklesem úrokové míry, protože úroková míra pouze vyjadřuje poměr, v jakém si vyrobenou nadhodnotu rozdělují mezi sebou různé typy kapitalistů, tak toto tvrzení také předpokládá mocenskou formu onoho rozdělování.

⁵² Srv. *EH*, str. xiii. V této souvislosti by bylo možné v hegelovském duchu dodat, že když fakty odporují Bastiatově teorii, tak tím hůř pro fakty – pokud vezmeme v úvahu, že odlišnost reálného vývoje úrokové míry od Bastiatovy predikce měla za příčinu takové fakty, jako jsou zmíněné intervencionistické zásahy všeho druhu -, a tím hůř pro faktickou situaci nás všech.

⁵³ Srv. *EH*, str. 378-383.

ladu s tím, jak jej Bastiat vymezuje – jako „velká fikce, jejímž prostřednictvím se každý pokouší žít na útraty všech ostatních“,⁵⁴ což by v tomto konkrétním případě znamenalo, že líní by žili na útraty usilovných – plátců daní.

Právě popsany princip fungování spontánně vzniklých asociací, v nichž se uplatňuje vlastní zájem a odpovědnost individuů (což ovšem implikuje, že tyto asociace nesmí být ani státní, ani monopolní), aplikuje Bastiat v zobecněné podobě na vztah individua ke společnosti jako celku a označuje jej termínem „zákon solidarity“.⁵⁵ Již zde je jasné, že jeho rozumění solidaritě se ostře liší od běžného významu tohoto termínu⁵⁶ – solidarita u něj neznamená negaci nebo zmírnění zásady individuální zodpovědnosti, nýbrž její zesílení a prohloubení.

Bastiatovým východiskem je zde slavná Aristotelova definice člověka, podle níž je člověk od přírody tvorem společenským; Bastiat zdůrazňuje, že Rousseau se mýlí, když se domnívá, že člověk je entitou, která je kompletní a soběstačná od přírody a která se teprve vůlí zákonodárce stává částí většího celku. Člověk tedy přirozeně závisí na svých bližních, a sice nikoliv jenom na svém bezprostředním okolí, nýbrž na všech lidských individuích, která jsou ve svém souhrnu tím, co se nazývá společnost jako celek. Podle Bastiata „není na světě člověka, jehož situace by nebyla determinována miliardami faktů, nad nimiž on sám nemá žádnou kontrolu“.⁵⁷ Lze vidět, že zde se u Bastiata k jeho aristotelovskému východisku přidružila leibnizovská⁵⁸ představa, podle níž každé individuum je ve svém stavu a aktivitě ovlivněno aktivitami všech ostatních individuů. Z ní jednoznačně plyne, že každý čin každého z mých

⁵⁴ PE, str. 144. Jak uvádí D. Doering, v této jediné větě je v koncentrované podobě obsažena veškerá kritika, kterou škola „veřejné volby“, iniciovaná J. Buchananem, směřuje proti modernímu státu blahobytu. Srv. D. Doering, *Frédéric Bastiat*, str. 24.

⁵⁵ Gide poznamenává, že Bastiat byl první, kdo tomuto zákonu vyhradil čestné místo v politické ekonomii.

⁵⁶ Gide shrnuje toto běžné rozumění takto: „Dnešní solidaristé nás učí a chtějí na tom založit novou morálku, že každé individuum vděčí bližnímu za vše, co má dobrého nebo zlého, svůj majetek nebo svou bídu, své ctnosti nebo nepravosti; má tedy povinnost navracet druhým, vyděděným, dobro, jehož se mu dostalo, a právo požadovat od privilegovaných náhradu zla, jež zakouší; – odtud se dovozuje zákonný závazek chudinské opatření, pojištění, ochrany dělnictva, bezplatného vyučování, zdanění.“ (*GR II.*, str. 35.)

⁵⁷ EH, str. 514.

⁵⁸ Sám Leibniz se vyjadřuje v tom smyslu, že každá monáda v sobě zrcadlí celý svět.

bližních, ať již dobrý nebo špatný, má vliv a dopad na mne, pročež já mám vlastní egoistický zájem na podporování každého dobrého činu a potlačování každého špatného činu. To ovšem platí nejenom pro mne, nýbrž pro každého – ve vlastním zájmu každého je podporovat všechny dobré činy všech ostatních a potlačovat u nich všechny jejich špatné činy. Bastiat mluví v této souvislosti o sdílení odpovědnosti, což znamená, že každé individuum se odpovědně staví ke své vlastní budoucnosti prostřednictvím odpovědného postoje ke všem činům všech ostatních individuů; mluví také o refrakci čili o odrazu odpovědnosti, což znamená, že každý čin se skrze odpovědnost všech ostatních odráží zpět ke svému původci (zejména prostřednictvím veřejného mínění, této „královny světa“) se silou tisíckrát a milionkrát znásobenou. Solidarita jakožto odpovědnost tedy realizuje systém reciprocity odměn a trestů, je silou pokroku, která v obdivuhodné proporcionalitě zamezuje zlo a rozšiřuje dobro. V tom spočívá harmonie solidarity.

Bastiat zdůrazňuje, že harmonická je pouze přirozená, a nikoliv umělá solidarita. Ukazuje, že Rousseauův falešný koncept společenské smlouvy, podle něhož teprve zákonodárce je tvůrcem společnosti, zneumožňuje shlédnout onu přirozenou, spontánně vzniklou solidaritu (která koreluje se spontánním zrodem dělby práce), a vede k rovněž falešnému tvrzení, podle kterého je solidarita pouze umělým výtvozem zákonodárství. Podle Bastiata je působení přirozené solidarity v naprostém rozporu s onou umělou solidaritou, kterou uskutečňuje stát.

Bastiatova solidarita, založená na individualismu, nemá tedy nic společného s bratrstvím, sociální politikou nebo nivelizací rozdílů mezi lidmi.⁵⁹ Prosazuje pouze spravedlnost jakožto proporcionalitu mezi zásluhami a tresty, tedy tzv. distributivní spravedlnost, která předpokládá stejné podíly jednotlivců na prosperitě (nebo škodě) všech ostatních a vyžaduje přesné určení podílu každého jedince. Jinde sice Bastiat mluví o spravedlnosti v modu „nečiň druhému, co nechceš, aby jiný činil tobě“, avšak v příslušné (pouze načrtnuté a nedokončené) pasáži *Ekonomických harmonií* se solidarita jakožto „sdílená“ odpovědnost netýká onoho formálního pravidla jako takového, nýbrž činů všech indivi-

⁵⁹ Gide ukazuje, že u Careye, jenž dospěl k podobné koncepci, jako je Bastiatův zákon solidarity, je zdůrazněno, že solidarita (kterou Carey nazývá „moc sdružování“) je tím dokonalejší, čím četnější a výraznější jsou rozdíly mezi lidmi. (*GR II.*, str. 37.)

duí. Zde si Bastiat neuvědomuje to, co ví Hayek, že totiž individuum nemůže poznat miliardy činů všech svých bližních, které je determinují v jeho situaci a činnosti, a že tedy jediným reálným východiskem je zaujmout odpovědný postoj nikoliv k činům, nýbrž k abstraktním pravidlům, která se mohou vztahovat k nesčíslnému množství (dobrých) činů, neboť představují jejich nutnou formu. Důvodem, proč Bastiat v pojetí solidarity setrvává u distributivní spravedlnosti, spočívá v tom, že koncept solidarity vznikl generalizací utilitárně-morálních interakcí individuí v rámci svépomocných podpůrných družstev, která mohou efektivně fungovat na bázi odpovědnosti jenom v podobě malé sociální skupiny.

Jelikož Bastiat setrvává u činů, musí v rámci výkladu solidarity jako odpovědnosti tematizovat i problematiku takových činů, jejichž bezprostřední důsledky jsou dobré, zatímco vzdálenější důsledky naopak negativní, tedy problematiku, jíž se zabývá v *Co je vidět a co není vidět*. Řešení, které pro solidaritu v *Ekonomických harmoniích* nalézám, má velmi blízko ke konstruktivistickému racionalismu: je třeba rozšiřovat poznání a osvětu a poučit lidi v diskusích o vztazích mezi viditelnými příčinami a neviditelnými účinky – a pak se správně (tj. i se svými neviditelnými důsledky) poznané činy stanou objektem adekvátního utilitárně-morálního hodnocení. Je ovšem možné, že k apriorismu inklinující Bastiat měl na mysli spíše poznání obecné typologie a obecného charakteru oněch činů, co vedou k negativním vzdáleným důsledkům, než důsledků každého jednotlivého skutku; v tomto případě by jeho koncepce byla z jistého hlediska zcela udržitelná.

Třebaže tedy Bastiatova koncepce solidarity trpí výše zmíněnými nedostatky a třebaže je jen jistou duchaplnou modifikací racionalistického utilitarismu, vedla k velice závažnému závěru: v rámci solidarity jakožto sdílené odpovědnosti nesmí přijímat pomoc od jiných ten, kdo sám není nucen převzít odpovědnost za prosperitu těch, kdo mu pomoc poskytují. V souladu s tímto závěrem Bastiat naprosto konzekventně zamítal naprosto všechny formy sociální podpory ze strany státu, které právě onu odpovědnost na straně adresáta nevyžadují, ať již to byly různé sociální dávky (včetně pomoci opuštěným dětem), povinné pojištění, dělnické útluky, podíl zaměstnanců na zisku (kde zaměstnanec nenese riziko), bezplatné školství atd.

4. K metodologii Bastiatovy kritiky ekonomických sofismat

4.1. Geneze a struktura ekonomických sofismat

Jak již bylo uvedeno, Bastiatova genialita nalezla svůj výraz nikoliv v rozvíjení pozitivní ekonomické teorie, nýbrž v jeho publicistice, která byla (a doposud zůstává) drtivým kritickým útokem proti ekonomickým „sofismatům“ čili pseudoargumentům protekcionistů, intervencionistů a socialistů. Výbor z Bastiatových prací, který má nyní čtenář v rukou, zahrnuje právě nejznamenitější Bastiatovy výkony v této oblasti.⁶⁰

Je třeba souhlasit s Hayekovým názorem, že Bastiatova kritika, postihující jen primitivní, populární (neboli „předvědeckou“) verzi zmíněných pseudoargumentů, může být v dnešní době jen stěží uplatňována v původní podobě, neboť ony pseudoargumenty od Bastiatových dob byly transformovány v laikům naprosto nesrozumitelné teoretické systémy, jež operují složitým matematickým aparátem. (Podle Hayeka je dnes četba Bastiata užitečná v tom smyslu, že když se někdo seznámil s brilantním Bastiatovým vyvrácením určitého tvrzení, a poté se mu toto tvrzení prezentuje jako exaktní závěr, k němuž nutně vede nějaký komplikovaný teoretický systém, tak to v něm nutně vzbudí nedůvěru a ostražitost vůči onomu systému.)⁶¹ Nicméně metoda, kterou Bastiat použil při vyvrácení ekonomických sofismat a v níž se hlásí k Aristotelovi jakožto svému vzoru, má obecnější platnost než materiální obsah jeho argumentů a může poskytnout i dnešním kritikům již „zvědečtělých“ ekonomických sofismat řadu cenných podnětů.

Abychom si přiblížili Bastiatovu metodu, bude nejdřív nutno upřesnit termín „sofisma“. Sofisma je v souladu s Aristotelem zdánlivý důkaz neboli takový sylogismus, který se zdá být logicky platným, ale ve skutečnosti takový není, jelikož buď ani není sylogismem v pravém smyslu slova, anebo je správně utvořen podle pravidel sylogistiky, avšak alespoň jedna z premis je jen zdánlivě pravděpodobná nebo z obsahového hle-

⁶⁰ Pamflet *Co je vidět a co není vidět* nebyl sice jako ostatní práce předkládané v našem výboru zařazen autorem do souboru statí a pamfletů, jež byly vydány pod názvem *Ekonomická sofismata*, avšak svým zaměřením i metodou k nim nesporně patří.

⁶¹ Nicméně Hazlitt v této souvislosti uvádí, že sofismata vyvrácená Bastiatem se v téže formě a v téměř stejném slovním vyjádření objevují skoro v každém exempláři denního tisku.

diska nepřiměřená danému zkoumání.⁶² Ti, kdož používají sofismata, jsou sofisté – jsou to „jistí lidé, pro něž je výhodnější, aby se moudří zdáli, než aby vskutku moudří byli“, neboť jim „plyne peněžité zisk ze zdánlivé moudrosti“;⁶³ uplatňují proto sofistiku jako zdánlivě průkaznou argumentaci, jejíž formální nebo obsahové nedostatky a chyby nejsou zjevné, což vzbuzuje zdání hodnověrnosti, ztěžuje odhalení klamu a znesnadňuje jeho vyvrácení. Cílem sofistů je uvést protivníka do nevýhodné nebo paradoxní situace, kdy mu již nezbývá než souhlasit s jejich stanoviskem, jež nezastává a o němž je dokonce přesvědčen, že je nesprávné, avšak nedovede proti němu uvést vhodné protiargumenty.⁶⁴

Sofistika uplatňující se v oblasti ekonomické a politické problematiky je podle Bastiata nepravdivým, uměle udržovaným zdáním, které slouží jako nástroj mocenské manipulace. Z historického hlediska se začíná masivně uplatňovat po rozpadu systému nadvlády prostřednictvím hrubé síly – podle Bastiatova pronikavého postřehu tehdy došlo k tomu, že moc silnějšího se prostřednictvím sofistiky přeměnila v moc subtilnějšího, a „je těžké říci, kdo z těchto dvou tyranů představuje pro lidstvo větší katastrofu“.⁶⁵

⁶² Srv. K. Berka, Aristotelova kritika eristiky, in: Aristoteles, *O sofistických důkazech*, Academia, Praha 1978, str. 8.

⁶³ Aristoteles, *O sofistických důkazech*, str. 24.

⁶⁴ Známým příkladem pro sofistický důkaz je sofisma „Rohatý“, v němž se z premis „co jsi neztratil, to máš“ a „rohy jsi neztratil“ vyvozuje závěr „máš rohy – jsi rohatý“. Další charakteristiky sofistiky, jako je subjektivismus a relativismus v pojetí pravdy a z toho rezultující redukce pravdy na mocenské ovládnutí, zde rozvádět nebudeme, neboť vyplynou dostatečně jasně z Bastiatovy kritiky ekonomických sofistů.

⁶⁵ *ES*, str. 125. Toto Bastiatovo pojetí, v němž se sofistika vymezuje jako nástroj ovládnutí, jenž se uplatňuje tehdy, když je přímé autoritativní mocenské donucování vystřídáno politickou svobodou resp. demokracií (resp. anarchií), vystihuje adekvátně skutečnost nejen v případě řecké sofistiky (která se tvořila jako korelát athénské demokracie, což postihl již Platón) a nejen v případě Thomase Hobbesa (který svou sofistickou koncepcí pravdy reflektoval situaci Anglické revoluce, avšak domníval se, že nadvláda pomocí „subtilnějšího“ vede k anarchistickému boji všech proti všem, a proto musí být opět nahrazena vládou „silnějšího“), ale také v nejzřetelnější současnosti, kdy pařížští intelektuálové levičáckého či maoistického ražení jako např. Derrida po ztrátě nadějí na zničení kapitalismu z pozice „silnějšího“ začali pěstovat sofistiku (zvanou postmodernismus), aby tento řád rozložili z pozice „subtilnějšího“, tj. pomocí tzv. dekonstrukce, jež má vést k babylónskému zmatení významů neboli k mentidě; mají (a spolu s nimi i jejich čeští následovníci, kteří se vyvojili po r. 1989) ostatně svůj vzor v řeckém sofistovi Gorgiovi, jenž oslaboval stávající řád důkazy, že 1. Nic není. 2. Kdyby něco bylo, bylo by to nepoznatelné. 3. Kdyby něco bylo poznatelné, bylo by to nevyslovitelné.

Sofistika je tudíž tím, co účinně paralyzuje jakoukoli protiakci ovládaných proti takovým zastřeným formám násilného olupování, jako jsou monopoly (ve smyslu všech forem politicko-mocenského omezování konkurence) nebo protekcionismus. „Meč, který vložila do rukou útočníka zášť, by byl neúčinný, kdyby sofistika nerozbila štít na ramenou lidí, na něž se útočí,“ říká vzletně Bastiat a cituje Malebranchovu větu, podle níž „omyl je příčinou lidské mizérie“.

Bastiat ovšem ví, že používání sofistat jako nástroje ovládnutí by nebylo možné, kdyby byla realita kapitalistického řádu naprosto transparentní a kdyby tudíž v samotné přirozenosti věcí neexistoval objektivní, vnější podklad pro možnost formulace zdánlivě pravdivých sofistických výroků a polopravd, jež se zdají být evidentními pravdami. Jak to, ptá se, že k očistění naší mysli od několika jednoduchých a obecně používaných protekcionistických sofistat je nutný dlouhý proces analýzy? Je snad prospěšnost svobody (jakožto opaku protekcionismu) tak dobře skryta, že je evidentní jen pro profesionální ekonomy? Bastiat musí připustit, že je tomu opravdu tak, že v moderní civilizaci se pravdivý charakter věcí skrývá pod neprůhledným jevovým povrchem reality. V této souvislosti mnohokrát cituje Rousseaua, který se vyjádřil v tom smyslu, že na rozdíl od divocha potřebuje civilizovaný člověk vědu, aby vůbec mohl zpozorovat to, co vidí kolem sebe každý den.⁶⁶

Příčinou této neprůhlednosti je podle Bastiata skutečnost, že základem moderní civilizace je dělba práce a směna. Dělba práce spočívá v tom, že výroba a spotřeba předmětu se neuskutečňují v činnosti jednoho a téhož individua; původní jednota výroby a spotřeby, založená v účelovém vztahu (člověk vyrábí, aby výrobek spotřeboval) se tudíž rozpadá a každé vyrábějící a směňující individuum nahlíží na svou výrobní činnost nikoliv jako na prostředek, nýbrž jako na samoučel, který již není k ničemu dalšímu prostředkem. Z toho plyne, dovozuje Bastiat, že směna ve vztahu ke každému předmětu konstituuje dva zájmy, zájem výrobce a zájem spotřebitele, které jsou vždy ve vzájemném protirečení.

Z Bastiatových analýz lze vyvodit, jak zájem výrobce, pro něhož se v kontextu směny stává samoučelem to, aby své výrobky prodal za co nejvyšší cenu, determinuje jeho poznání ekonomické reality: jelikož účel

⁶⁶ *EH*, str. 2. Srv. též Jean-Jacques Rousseau, *O původu nerovnosti mezi lidmi*, Praha 1949, str. 40.

je vždy dán jako konec či završení našeho snažení (lat. *finis* znamená jak konec, tak účel), je to právě ona záměna prostředku za účel, co způsobuje, že výrobce má tendenci nevidět, že realizace jeho účelu vede k dalším a dalším důsledkům. Oblast toho, co zřetelně vidí, je jeho zájmem ohraničena tak, že do ní spadají jen činy (ať již jeho vlastní nebo činy ostatních), které mají bezprostřední důsledek pro realizaci jeho účelu. Uvnitř této zúžené oblasti pak onen výrobce nebo jeho ideolog formuluje zdánlivě platné sylogismy čili sofismata.⁶⁷

Jako názorný příklad zde můžeme uvést Bastiatovu analýzu geneze a struktury sofismatu, týkajícího se hojnosti neboli nadprodukce výrobků. Výrobce snadno zjistí, že když je jeho výrobek nabízen na trhu v hojném množství, jeho cena klesá, a on, jakožto výrobce, utrhá míň. Uvažuje pak dál: Jestliže všechny výrobce postihne tato pohroma, všichni budou třít bídu; z toho plyne, že je to právě hojnost výrobků, co ruinuje společnost. A jelikož každý člověk, kdo má nějakou teorii, ji chce uvést do praxe, lze v mnoha zemích (v Bastiatově době) vidět v účinnosti zákony, jež brání vzniku hojnosti (tím, že ochranářskou politikou omezují vstup zahraničních výrobců na domácí trhy).⁶⁸

Bastiat konstatuje, že uvedené sofisma v obecné podobě by patrně udělalo malý dojem, avšak když se aplikuje na zvláštní soubor faktů – na to nebo ono průmyslové odvětví nebo na některou třídu výrobců, tak vypadá velice korektně. To ovšem lze snadno vysvětlit. Je sylogismem, který není sice nesprávný, avšak je nekompletní, protože se v něm člověk jednostranně redukuje na pouhého výrobce a jeho charakter jakožto spo-

⁶⁷ Bastiat ukazuje, že sofisma se může z rozvinuté formy sylogismu kontrahovat do podoby fráze nebo jednoslovné metafory a v této souvislosti cituje povzdech P.-L. de Couriera de Méré. „Ať nás Bůh ochrání před léčkami dábla – a před metaforami!“ Se svou typickou ironií uvádí, že jeden z takových sofistických metaforiků obohatil Aristotelův seznam sofismat, a to takovým sofismatem, které v pouhém jednom slově obsahuje chybu *petitio principii*. Jedná se o metaforické vyjádření, že svoboda obchodu nás učiní poplatníky ciziny, kde termín „poplatnictví“ (původně placení peněz cizím dobyteli po prohrané válce) je metaforicky vztažen na placení peněz cizím výrobcům za jejich zboží. *Petitio principii* spočívá zde v tom, že když se slovo „poplatník“ použije v debatě o otázce, zda je pro nás svobodný obchod se zahraničím výhodný či nikoliv, tak již toto použití znamená odpovědět, že nikoliv – a to bez důkazu. Mezi další sofistické metafory zařazuje fráze o „záplavě“ cizího zboží, o „invazi“ cizích výrobků atd. Bastiat si byl vědom obrovského nebezpečí, který má používání takovýchto sofistických metafor v žurnalistice a v politickém diskursu, protože odtamtud pronikají do zákonodárství a fungují jako základ pro řízení země. (srv. *ES*, str. 116-119.)

⁶⁸ *ES*, str. 9.

třebitele je zamlčen. To, co je na něm správné, je ovšem vždy a nutně přítomné pro naši mysl. Avšak to, co v něm skrže jeho nekompletnost chybí, je negativní veličina, kterou velice snadno nebereme v úvahu. Bastiat vyvrací toto sofisma tím, že prezentuje onu chybějící argumentaci z opačného hlediska, tj. ze strany spotřebitele, v níž se dovozuje, že společnost je tím bohatší, čím je zboží hojnější. K tomu, aby bylo možné rozhodnout, která z těchto dvou protichůdných argumentací je platná, zavádí Bastiat kritérium shody (toho či onoho zájmu) s obecným a permanentním zájmem lidského rodu. A zde mu vychází, že ve shodě s tímto obecným zájmem je zájem spotřebitele, jelikož důsledné domyšlení argumentu výrobce by vedlo k tvrzení, že národ je bohatý tehdy, když má všeho nedostatek. (K Bastiatovým vývodům by bylo možné přidat ještě ten argument, že důvodem oprávněnosti zájmu spotřebitele je skutečnost, že z jeho pohledu nedochází k převrácení účelu a prostředku.)

Jak jsme měli možnost vidět, velmi důležitým aspektem Bastiatovy metody vyvrácení sofismat a iluzí, jež vznikají nepochopením dělby práce, je srovnávání fenoménů, jež jsou v rámci dělby práce osamostatněny, s jejich celistvou jednotnou souvztažností, kterou lze nahlédnout v konání a jednání izolovaného individua;⁶⁹ tato primární souvztažnost se v souladu s principem metodologického individualismu stává východiskem k vědeckému traktování tržního řádu založeného na dělbě práce.

Při charakterizaci objektivního základu vzniku sofistického zdání se Bastiat neomezuje pouze na elementární model dělby práce, ale reflektuje především její rozvinutou podobu, kde zprostředkování mezi výrobcem a spotřebitelem je nesmírně složité a zahrnuje doslova milióny ekonomických interakcí a kde je tudíž velice obtížné, ba přímo objektivně nemožné shlédnout všechny vzdálenější účinky našich činů. Negativní

⁶⁹ Velmi pěkný doklad tohoto postupu poskytuje Bastiatova stať „Překážka a příčina“. Bastiat zde ukazuje, že to, co je ze stanoviska individua mimo dělbu práce (pro něž je nejvyšším účelem spotřeba) správně chápáno jako překážka jeho blahobytu (např. vzdálenost a neschůdný terén, který je dle od místa, kam potřebuje docházet), se v rámci existující dělby práce z hlediska zájmu výrobce jeví jako příčina jeho blahobytu (např. vzdálenost je příčinou blahobytu dopravců, neschůdnost příčinou blahobytu stavitelů silnic, nemoc je příčinou blahobytu lékařů atd.). Je to další z iluzí, resp. sofismat, k nimž nutně vede dělba práce. Podle Bastiata je správný náhled, odpovídající zájmům lidstva jako celku (neboť výrobci požadují zpomalení technického rozvoje, aby mohli nadále bohatnout z existence oněch překážek), totožný s náhledem izolovaného individua, jelikož u něj nedošlo k záměně prostředku v negativním modu (=překážky) za účel. (Srv. *ES*, str. 16-19.)

účinky protekcionistické politiky, která realizuje výlučně zájmy výrobců, a je tedy v rozporu s oním „obecným a permanentním zájmem lidského rodu“, jsou proto rozptýleny do široké oblasti, a nejsou tudíž bezprostředně zjevné. Na druhé straně je dobro, které z této politiky vchází a které spočívá v bezprostředním pozitivním účinku příslušného opatření na realizaci jasně definovaných zájmů toho či onoho výrobce, dobrem bezprostředně zjevným, jelikož je soustředěno v určitém bodu. Bezprostřední zjevnost tohoto partikulárního dobra spolu se skutečností, že jeho škodlivé vzdálenější účinky lze odhalit jen naším intelektuálním zrakem,⁷⁰ je tím, co umožňuje vznik ekonomických sofismat, a to tím spíše, že v případě svobodného obchodu je tomu naopak – jeho pozitivní účinky nejsou bezprostředně zjevné. Bastiat dodává, že totéž platí o téměř všech ekonomických otázkách.

Bastiatovo odhalení obecných a nutných tendencí, které v systému dělby práce vedou k omylům, iluzím, sofismatům (a také k exaktním teoriím, které jsou obvykle formalizovanou podobou některého sofismatu),⁷¹ je neobyčejně pozoruhodným výkonem. Bastiat se jím přiřazuje do filosofické linie, která začala F. Baconem a jeho teorií zákonitých omylů, tzv. idolů, pokračovala Humem a Kantem, který rozvinul koncepci „transcendentálního zdání“ (tj. zdání obecného a nutného, nikoliv nahodilého) a vedla k Hegelovi, jehož *Fenomenologie ducha* je celá vystavěna na koncepci postupného překonávání onoho transcendentálního zdání.⁷²

⁷⁰ Hayek je v tomto ohledu mnohem skeptičtější než kognitivní optimista Bastiat. Podle Hayeka v případě aktu plánující intervencionistické politiky, mocensky prosazujícího nějaké bezprostřední dobro, a omezujícího tím svobodu jednajících individuí, nemůžeme nikdy poznat, jaké pozitivní účinky, jež by vyplynuly ze spontánních lidských aktivit, jím byly zmařeny. Nemůžeme a nesmíme proto v takovémto případě kalkulovat a zvažovat, zda přece jen ono bezprostřední dobro by nevyvážilo vzdálenější zlo. Musíme naopak a priori zachovávat (vědecky nevykazatelný) princip svobody. (*PE*, Introduction, str. x.) Bastiatovo ztotožnění obecného zájmu lidstva se zájmem spotřebitele ovšem také a priori vylučuje možnost, že by bezprostřední dobro protekcionismu mohlo převážet (ať již poznané či nepoznané) vzdálenější zlo.

⁷¹ Bastiat sám o této podobě expanze sofismat dobře věděl. (*ES*, str. 116.)

⁷² Marx také našel v kapitalismu objektivní formy zdání, ovšem v přímém protikladu k Bastiatovu pojetí. U Marxe si např. neosobní (a ve své podstatě rozporný, a tím k zániku odsouzený) a odcizený pohyb kapitálu nasazuje „charakterové masky“ jednajících lidí; vykořisťovatelský vztah mezi lidmi se zdánlivě projevuje jako vztah člověka k věci atd. Ovšem zejména svoboda je v kapitalismu „transcendentálním zdáním“, jemuž z Marxovy perspektivy odpovídají filosoficko-ekonomické koncepce takových ideologů (=mluvčích falešného vědomí), jako byli J. Locke, A. Smith (tito to podle Marxe ještě činili v dobré víře) – a hlavně a především Frédéric Bastiat, u něhož Marx nenalézá nic jiného než *mauvaise foi*.

Schopnost vysvětlit nutnost, resp. nikoliv-nahodilost omylů jejích oponentů dodává každé teorii kvalitativně vyšší stupeň validity, než když své závěry prezentuje jen jako tvrzení oproti jiným tvrzením. Zjištění, že spontánní řád dělby práce, založený na svobodě jednajících subjektů, vede imanentně ke vzniku zdánlivě nutného požadavku omezení svobody (a tudíž k jisté formě nutného a stále znovu reprodukováného „falešného vědomí“),⁷³ je významné ještě z jiného ohledu: pokud totiž působí toto zdání, je nerušené fungování spontánního řádu trhu možné jen tehdy, když je toto zdání neustále destruováno prostřednictvím liberální ekonomické teorie, filosofie a metodologie.⁷⁴

4.2. Apriorismus

Výše popsany způsob vyvracení ekonomických sofismat, založený na analýzách obecných kategoriálních struktur, jako jsou vztahy prostředek-účel, překážka-příčina, poukazuje na to, že hlavní metodologickou základnou Bastiatova kritického přístupu je apriorismus – zmíněné kategoriální struktury nejsou totiž u něj traktovány jako empirické generalizace, nýbrž jako nutné a obecné charakteristiky svobodného lidského činu.⁷⁵ Uplatnění apriorismu v jeho kritických spisech navazuje ovšem na aprioristickou metodu jeho teoretického díla.

Politická ekonomie v Bastiatově pojetí je založena na absolutních principech – jedním z takových absolutních principů je princip svobodné směny, dalším zase princip vlastního zájmu, „ono vnitřní světlo, které Prozřetelnost vložila do srdcí všech lidí a jemuž svěřila zachování a nekonečné zdokonalování lidského rodu a které nám poskytuje tolik osvětlení a je tak úžasně stálé a pronikavé, pokud je mu ponechána svoboda od všech vnějších překážek“.⁷⁶ Popírat platnost absolutních

⁷³ Z doposud řečeného je čtenáři patrně zřejmé, že vrcholným představitelem tohoto antikapitalistického „falešného vědomí“ byl K. Marx, u něhož došlo k naprostému převrácení poměru mezi zdáním a pravdou.

⁷⁴ Sám Bastiat se ovšem poněkud naivně domníval, že alespoň virtuálně můžeme zničit všechna sofismata najednou tím, že podáme vědecký výklad zákonů, jímž podléhá vývoj společnosti k prosperitě, resp. její cesta k zániku.

⁷⁵ Podle Bastiata jeho teorie je vyjádřením „univerzální praxe lidstva, svobodných volných činů všech lidí.“

⁷⁶ *ES*, str. 98.

principů v politické ekonomii podle Bastiata znamená zřít se možnosti rozlišit, co je pravda a co lež, co je dobré a co špatné, a tvrdit, že jediným akceptovatelným principem při posuzování všech zákonů jsou jejich bezprostřední účinky na náš osobní blahobyt.⁷⁷

Absolutní principy charakterizuje Bastiat jako formule, které jsou sumarizací celé řady univerzálních faktů (tj. univerzálních postojů, kalkulací a procedur), které byly stanoveny s naprostou úplností. Tato charakteristika, v níž se uplatňuje dobový vliv Comtova pozitivismu, je ovšem ryzí *contradictio in adjecto* (fakta ze své definice nikdy nemohou být univerzální), avšak Bastiat ji použil patrně proto, že onou frází o „univerzálním faktu“ je u Comta popsán zákon, tj. něco nutného, obecného a věčného; v kontextu Bastiatova díla jako celku lze tuto charakteristiku považovat za nešikovně vyjádření aprioristické pozice.⁷⁸

Aprioristická metoda byla u Bastiata nutným důsledkem toho, že v politické ekonomii důsledně uplatňoval obecně-vědní zásadu objektivní, která mj. spočívá v tom, že se zkoumající zřekne všech subjektivních zásahů (nutně prováděných skrze tu či onu formu mocenského ovládnutí) do zkoumaného procesu. A jelikož tím zkoumaným procesem byl pro něj spontánní řád trhu ve své autonomii, dospěl naprosto korektní logickou úvahou k závěru, že pokud by ve své teorii vycházel z celku empirie (v jejímž rámci se empirické důsledky státních mocenských zásahů do tržního řádu nedají bezpečně odlišit od empirických projevů tržního principu), tak by nedosáhl pravdivého poznání svého předmětu; jelikož samozřejmě nemohl přimět své spoluobčany, aby se v zájmu jeho zkoumání zřekli státního intervencionismu, což by vedlo k tomu, že by mohl zkoumat čistý tržní řád jakožto reálný (právě naopak, jeho výzkumy měly ony spoluobčany teprve přesvědčit o škodlivosti intervencionismu, a tak napomoci realizaci tržního řádu), musel zkoumat neporušenou autonomii tržního řádu v ideální podobě, tj. provést operaci idealizace, kte-

⁷⁷ Jako formu sofistického (relativistického) popírání absolutních principů prezentuje Bastiat i kolektivisticko-holistické teorie, které podle něj dnes a denně tvrdí, že co je dobré pro individuuum, rodinu, obec, není dobré pro národ, a že tedy politická ekonomie individuů je jiná než politická ekonomie národů. (*ES*, str. 85.) Tato kritika (která postihuje i běžné oddělování mikro- a makroekonomie) je vlastně tvrzením jednoty apriorismu a kompozitivní metody.

⁷⁸ Přes tyto nešikovně formulace, které jsou důsledkem nesystematičnosti Bastiatova vzdělání, je jeho apriorismus zcela mimo diskusi. Např. podle Ch. Gida je Bastiatova metoda tak aprioristická a tak málo realistická, jak je jen možné.

rá dále zcela jednoznačně vyžaduje aplikaci aprioristické metodologie.⁷⁹ Když totiž Bastiat analyticky zkoumá elementy čistého tržního řádu (tj. akt směny svobodných individuů, jehož zkoumání ovšem dále vede k uchopení charakteru jednání individua mimo systém dělby práce), je nutně odkázán na apriorní nahlédnutí obecných, nutných, pro všechna individua stejných struktur jednání a hodnocení.

Bastiátův apriorismus je tímto způsobem neoddělitelně spojen s vyvrácením pojetí, podle něhož je kritériem pravdy praxe jako taková. Když se totiž do pojetí praxe začlení i praxe mocenského donucování, tak je zřejmé, že tato praxe může – alespoň ve formě bezprostředního empirického výsledku svého uplatnění – převést do reality subjektivní záměry, které jsou v naprostém rozporu s přirozeným řádem věcí, a jejichž realizace tudíž nemůže vést k pozitivním vzdálenějším důsledkům, které se v oněch záměrech předpokládají. (Příkladem za všechny je zde komunistický experiment, který byl realitou desítky let.) Bastiat v tomto kontextu adresuje svým intervencionistickým resp. socialistickým protivníkům tuto výtku: „...začínáte tím, že donucujete nebo zakazujete, a pak se chápete oněch vynucených nebo zakázaných činů, abyste podpořili svoji věc: »Hle – praxe dokazuje, že máme pravdu!«⁸⁰ Bastiat ještě navíc naznačuje, že mocenské zásahy intervencionistů jsou vždy činěny nahodile, relativně, *ad hoc*, což znamená, že taková praxe může „potvrzo-

⁷⁹ Někdo by mohl namítnout, že právě výběrem předmětu svého zkoumání narušil Bastiat zásadu vědecké objektivní. Není to pravda. Pokud Bastiat v předběžné fázi zkoumání rozliší na úrovni empirie působení dvou protikladných fenoménů – svobodné směny a mocenského donucování, je zcela oprávněně zkoumat podstatu těchto dvou fenoménů odděleně, vždy v abstrakci od protikladného fenoménu, aby pak mohl vymezit podstatný podíl každého z nich na celkovém charakteru konkrétna. Bastiat opravdu zkoumal i podstatu mocenského donucování, a to ve stati „Fyziologie loupeže“ (*ES II., I.*, str. 129-146.), která tak tvoří metodologicky nezbytný korelát *Ekonomických harmonií*.

⁸⁰ *ES*, str. 84. Marx dobře věděl, jaké nebezpečí představuje Bastiátův apriorismus pro jeho pojetí praxe jako kritéria pravdy, a proto se ve svém srovnání Careye s Bastiatem snažil jeho apriorismus zesměšnit. Podle Marxe stojí Carey výše než Bastiat, jelikož jako Američan má před očima empirickou skutečnost svobodného trhu, který se v USA rozvíjí v doposud nevídaném rozsahu a nepoznané svobodě pohybu a kde tedy všechny protiklady kapitalismu vystupují jako pomíjivé momenty. Carey sice podle Marxe netuší, že ona harmonie je jen zdánlivá a že americký kapitalismus ve své ryzosti tím rychleji zahyne na svůj podstatný rozpor (a proto se mylně domnívá, že rozpory fakticky nejvyvinutějšího, tj. anglického kapitalismu jsou způsobeny jeho zatížeností zbytky feudálního státního intervencionismu, pročež staví proti tomuto kapitalismu ochranná cla), ale aspoň uplatňuje ve svém empirismu praxi jako kritérium pravdy. Na druhé straně Bastiat, žijící v zaostalé Francii, nemá podle Marxe před sebou empirickou realitu svobodného trhu, a proto harmonie kapitalistických vztahů neplyne u něj „z hojnosti živého

vat“ jen hypotézy *ad hoc*, a nikoliv obecné pravdy; naproti tomu apriorně poznané struktury lidského svobodného jednání jsou univerzální, takže jejich nutnost nemůže být vyvrácena nahodilou fakticitou pocházející z donucování.⁸¹

Bastiat ovšem nezavrhne kritérium praxe úplně, ale naopak vymezuje, jaký má mít charakter praxe, která by mohla sloužit jako kritérium pravdy v politické ekonomii. V souladu s předchozím pojetím vědecké objektivity je to praktická činnost lidí, kteří jsou zbaveni jakéhokoliv mocenského donucování, a kteří tudíž konají svobodně. Kritériem vědecké pravdy může být tedy praxe pouze tehdy, když je v platnosti princip *laissez-faire*. (Jistá neujasněnost v Bastiatově chápání apriorismu se zde projevuje nedostatečným důrazem na skutečnost, že kritérium praxe se nebude aplikovat na apriorní základ politické ekonomie, nýbrž na předpovědi v oblasti agregátních jevů, kde je působnost apriorismu zásadně omezená.)

Bastiat ještě dodává, že pokud je (zkoumaná) praxe charakterizovaná absencí donucení, teorie politické ekonomie ztrácí vůči ní jakékoliv zdání protikladnosti a nabývá charakter vysvětlené praxe. Každý jednotlivec je totiž ve své (svobodné) praxi vynikajícím ekonomem, jelikož se ve svém hodnocení a směřování řídí týmiž principy, které politická ekonomie pouze překládá do zpřesněné a metodicky vybroušené formy.

Velice pěkným dokladem Bastiatova apriorismu je jeho pamflet *Co je vidět a co není vidět*, v němž je v mnoha konkrétních podobách rozvinuto apriorní poznání skutečnosti, že když je – zjednodušeně řečeno – pro někoho (pro nějaké průmyslové odvětví či privilegovanou skupinu) určena (v důsledku politiky protekcionismu nebo přerozdělování,

nazírání“, nýbrž vystupuje pro něj jako „jiný svět, který začíná tam, kde francouzské hranice končí“, jako ideální forma nefrancouzských, anglo-amerických vztahů, tak jak si ji představuje, a nikoliv jako skutečná forma. Jediným reálným pozadím Bastiatovy teorie je malost francouzských ekonomických vztahů, které v jeho harmoniích odevšad vystrkují své dlouhé uši, a jediným reálným momentem jeho teorie je požadavek adresovaný francouzskému státu, aby se vzdal svých ekonomických hranic. Bastiatova ekonomická harmonie není tudíž ničím jiným než „postulátem praktického rozumu“. (Jedovatost této poslední Marxovy insinuace spočívá v tom, že Kantův termín „postulát praktického rozumu“ obecně označuje modus obecné a nutné víry v něco, co se principiálně nedá dokázat. – Srv. *Grise II.*, str. 385-386, 455.) K tomu lze jen dodat, že zesměšňovat aprioristu poukazem na to, že se nedrží faktů (a neaplikuje kritérium praxe), je samo o sobě směšné, protože nutnost apriorních principů tím není vyvrácena.

⁸¹ *ES*, str. 82-3.

resp. v důsledku destrukce, jak je tomu v případě rozbitého okna) určitá suma finančních prostředků, aby jakožto odměna za jeho služby zvýšila jeho blahobyt, tak je naprosto nutné, aby přesně tatáž suma byla někomu jinému odejmuta (obvykle daňovému poplatníkovi nebo – v případě rozbitého okna – oběti destruktivního činu). Lidem, jimž byly peníze odejmuty, toto odejmutí zabrání, aby je poskytli jiným průmyslovým odvětvím v odměnu za jejich služby, takže blahobyt těchto odvětví nevroste přesně o tolik, o kolik vzroste blahobyt těch, jimž byly odejmuté peníze určeny popsáním způsobem. Vzrůst blahobytu jedněch se kompenzuje absencí vzrůstu blahobytu druhých – výsledek je nula.

Charakter apriorního poznání, které se zde uplatňuje, lze vyjádřit pomocí formule $a - a = 0$, která je modem základní formule $a = a$, nebo také větou *ex nihilo nihil fit*. Sofismata, která Bastiat vyvrací, se tvoří tak, že ona negativní kvantita ($-a$), jež se nutně musí přičíst ke kladnému a , je v nich zamlčena, takže jde o nekompletní sylogismus. Objektivním základem takovýchto sylogismů je skutečnost, že v případě politicko-mocenské redistribuce resp. v případě destrukce (spojení obou těchto fenoménů v tomto kontextu vůbec není náhodné) je pozitivní účinek (kladné a) bezprostředně viditelný, zatímco jejich negativní účinky ($-a$), jež jsou časově i prostorově vzdálenější, nejsou bezprostředně viditelné. Apriorní poznání vztahu $a - a = 0$ však umožňuje Bastiatovi proniknout za hranice bezprostředně viditelného – je vodítkem, které mu ke každému násilně realizovanému ($+a$) umožňuje najít příslušné ($-a$).

Když Bastiat aplikuje toto apriorní poznání na řadu konkrétních a specifických sofismat, znamená to, že jím předkládaný argument se objevuje v tolika různých osvětleních a konkrétních formách, že nikdo pak nemůže uvádět na svou omluvu, že se s tím argumentem prostě nesetkal;⁸² avšak zároveň vzniká dojem, že každý z oněch konkrétních problémů se u Bastiata redukuje na jedno a totéž a že se tedy při jejich sukcesivním traktování neustále opakuje. Bastiat si skutečně stěžuje na to, že vyvracení sofismat jej odsuzuje v věčném opakování téhož, avšak i v tom lze vidět ironický šleh, protože Bastiat od Aristotela ví, že snaha přinutit protivníka k tomu, aby se neustále opakoval, je typickou formou taktiky sofistů.

⁸² Srv. H. Hazlitt, Introduction, in: *ES*, str. xiv.

4.3. Zdravý rozum

Již bylo zmíněno, že Bastiata silně ovlivnila četba díla Benjamina Franklina. Okouzlit ho zejména Franklinův styl, jímž americký myslitel dovedl prezentovat závažné politické a ekonomické ideje v lidové, vtipné, lapidární a všeobecně srozumitelné formě.⁸³ Bastiat, který byl svým založením spíše politik než abstraktní myslitel, dobře pochopil význam, který má v moderní demokracii žurnalistika, jež vyžaduje tak názorné podání komplikovaných teoretických koncepcí, aby mu rozuměla i široká masa čtenářstva, která svými hlasy rozhoduje o politickém osudu země. Rozhodl se proto následovat na tomto poli Franklina, přičemž ovšem místo Franklinovy jadrnosti uplatnil veškerou kultivovanost francouzského espritu.

Podobně jako u Franklina, který si jako lidového mluvčího svých názorů vytvořil postavu „ubohého Richarda“ (*poor Richard*, ve francouzském překladu *Bonhomme Richard*, Dobrák Richard), vystupuje v mnoha Bastiatových pamfletech *Jacques le Bonhomme*, což je postava, jejíž jméno a základní charakterové rysy Bastiat převzal z francouzské tradice; původně bylo toto jméno přezdívkou, jíž byl s notnou dávkou aristokratické nadřazenosti a ironie označován francouzský sedlák jako takový, přičemž přídomek *Bonhomme* vyjadřoval nejen dobráckost, ale také jistou prostoduchost, naivitu a nekultivovanost. Avšak poté, se ve Francouzské revoluci zhroutil *ancien régime*, se význam této přezdívky podstatně změnil. Vyvlastněním šlechty získal francouzský sedlák ekonomickou samostatnost, stal se svobodným soukromým hospodářem, a z přihlouplého a ochotného dobráka se změnil v nesmírně mazaného, tvrdého a chladně kalkulujícího kapitalistického podnikatele, jehož základní typus realisticky vykreslil Bastiatův současník Balzac v románu *Venkované*.

Jacques le Bonhomme, francouzský sedlák, se tedy stává tlumočnickem Bastiatových názorů z toho důvodu, že je personifikací egoistické-

⁸³ Jako příklad uplatnění tohoto Franklinova stylu lze uvést jeho mezitím již zlidovělé přísloví „Prázdný pytel nemůže stát rovně“. (*An empty bag cannot stand upright.*) Toto přísloví v názorné a lapidární formě vyjadřuje velice závažný poznatek – že totiž čím jsou občané bohatší, tím hůře je lze ovládnout diktátorskými nebo despotickými metodami. Tuto nutnou spojitost demokracie a bohatství, resp. chudoby a despotie velmi dobře znal i Stalin, a proto se v zájmu zajištění své diktátorské moci rozhodl nejdříve pauperizovat ruské rolníky a poté trvale udržovat celou sovětskou populaci v chudobě a nedostatku.

ho vlastního zájmu a představitelem ekonomické racionality. Snad ještě závažnější důvod lze vidět ve skutečnosti, že jako sedlák, žijící a podnikající mimo měst, v nichž se koncentruje rozvinutý systém dělby práce, nepodléhá *Jacques le Bonhomme* v tak velké míře různým podobám zdání, jež z dělby práce nutně vcházejí, jako je tomu u obyvatel měst. Jeho postavení v rámci primitivnějších forem dělby práce mu ještě umožňuje shlédnout celistvost vztahu mezi výrobou a spotřebou a prohlédnout klamnost ekonomických sofismat, které bazírují na jejich oddělenosti. Jakožto neučený, leč bystře počítající sedlák, který ví, „nula od nuly pojde“, chová zdravou nedůvěru vůči šroubovaným sylogismům měšťáků, a místo aby přijal jejich subtilní argumentaci, musí si vše promyslet sám. Je tedy představitelem zdravého (selského) rozumu, vzdálenou analogií Rousseauova ušlechtilého divocha, přirozeným a nepokřiveným exemplářem druhu *homo economicus*, který na rozdíl od měšťáků nepotřebuje vědu a filosofii, aby musel namáhavě objevovat věci, které kolem sebe vidí každý den.⁸⁴ V tomto kontextu získává ironický přídomek *Bonhomme*, jímž měšťáčtí sofisté po vzoru aristokratů vyjadřují svou nadřazenost nad mužem zdravého rozumu, novou, hlubší dimenzi: jak on sám, tak také my, čtenáři Bastiata, víme, že naopak on je tím, kdo je v tomto vztahu nadřazený, a že právě používání tohoto přídomeku usvědčuje sofisty z jejich intelektuální méněcennosti.⁸⁵

⁸⁴ Základní rysy vztahu mezi *Jacquesem le Bonhomme* a sofistou se téměř v nezměněné podobě objevují i u Parkinsona, když popisuje hypotetickou reakci Tomáše Vydářila (v novějším překladu Toma Křemenáka), podnikatele-selfmademana, vzešlého z lidu, na šroubované, pseudo-exaktně teoretické konstrukce a schémata odborného poradce dr. Dábelského, který je navíc přednáší v nesrozumitelné hantýrce: „Podle mého názoru jsou to všechno jen samé žvásty. Nemám ponětí, o čem to tady vykládáte, ale jedno mi jasné je – že to nemá hlavu ani patu. Jestli chcete k naší organizaci poznamenat něco konstruktivního, řekněte nám to, jak vám zobák narostl.(...) Ale nemluvte se mnou jako s nějakým počítačem. Nelíbí se mi to, nerozumím vám a nic takového tady nestrpím.“ Srv. C. Northcote Parkinson, *Nové zákony profesora Parkinsona*, Praha 1984, str. 122.

⁸⁵ Abychom zdůraznili ono selství neboli zdravý selský rozum, který podle naší interpretace reprezentuje *Jacques le Bonhomme*, překládáme toto jméno do češtiny jako „Dobroděj Sedláček“. Tento překlad se opírá hlavně o skutečnost, že křestní jméno *Jacques* se ve francouzštině opravdu vžilo jako zástupné slovo pro označení sedláka (o čemž svědčí název *jacquerie* pro selské rebelie v polovině 14. století); jelikož spojení *Jacques le Bonhomme* je pro Francouze něčím naprosto obvyklým a familiárním, nezdálo se nám správné následovat první české překladatele Bastiata, jejichž převod zní „Václav Dobrák“, což jako české jméno zní velmi nezvykle a navíc se v něm ztrácí jednoznačná vazba na selství, třebaže jí mělo sugerovat jméno Václav; a konečně, použití napůl pohádkového jména „Dobroděj“ spolu s diminutivním tvarem „Sedláček“ má za úkol vyjádřit onu ironickou nadřazenost, která je ve francouzském originálu trvale přítomná.

Zde je třeba zmínit, že Josef Macek ve svém úvodu k prvnímu českému vydání pamfletu *Co je vidět a co není vidět* naprosto nepochopil smysl postavy *Jacques le Bonhomme* u Bastiata. Považuje ho za naivního, nerozhledného dobráka, který se dá bezelstně chytit na vějičku sofistů.⁸⁶ To vyvrací již první věta zmíněného pamfletu, kde se mluví o tom, že *Jacques* příšerně rádí, když se doví, že jeho syn rozbil okno – je to reakce, která je diametrálně protikladná reakci sofisty, který destrukci vítá jako zdroj blahobytu pro sklenáře. Ve „Třech konšelích“ je vůdcem revoluce proti pokrytectví konšelů operujících sofistmaty a ve stati „Daňový výběrčí“ je *Jacques* odhodlaným voličem, který bude místo generála volit dobrého, poctivého sedláka.⁸⁷

4.4. *Reductio ad absurdum*

Zvláště důležitou a efektivní metodou kritiky sofistmat je u Bastiata postup, který v logické terminologii nese název *reductio ad absurdum*.⁸⁸ Vychází z myšlenky, že pokud se z nesprávné premisy vyvozují pouze některé specifické důsledky a pokud se tato premisa aplikuje jen omezeně (*ad hoc*) na jednotlivé případy, může tato nesprávná premisa zdánlivě nabýt pravděpodobný charakter. Podle Bastiata je tomu tak zejména v oblasti spekulace, v níž se pohybují teoretikové a politikové, a zejména tehdy, když se ony nesprávné premisy týkají věcí, s nimiž není adresát jejich sofistické argumentace dobře obeznámen; pak mohou ony nesprávné premisy budit zdání pravděpodobnosti i po dlouhou dobu.

Vlastní postup redukce na absurdno spočívá v tom, že z nesprávné premisy používané sofisty vyvodí jejich kritik korektním způsobem její nejjobecnější a nejzastší důsledky a aplikuje ji neomezeně na všechny případy, resp. na ty z nich, které zdánlivě nemají vůbec žádnou podobnost s oněmi, na něž původně aplikoval svou tezi sofista. Jak říká Bastiat, kri-

⁸⁶ „A naši »Václavové Dobráci« (tak jest dále překládáno jméno Jacques Bonhomme), ti naši dobromyslní Václavové Dobráci kývají rozmyslně hlavami k frázím o »ochraně domácí práce«, o potřebě »bránit se záplavě cizího zboží«, která prý by nastala, kdybychom odstranili naše »povolovací řízení« a naše pyramidální »ochranná« cla.“ Josef Macek, Předmluva, in: Frédéric Bastiat, *Co je vidět a co není vidět*, Vydavatelství Volné myšlenky československé, Praha 1923, str. 6.

⁸⁷ *ES*, str. 203.

⁸⁸ Jak plyne z výše uvedeného Hazlittova hodnocení, svrchovaně dokonalou podobu aplikace tohoto postupu nalezneme čtenář v „Petici výrobců svíček“.

tik zkrátka vyvodí z falešné premisy její komplexní praktické důsledky: to má za následek, že v explicitní podobě a s evidentní jasností vystane její absurdita.

V Bastiatových spisech lze najít ne jeden brilantní příklad uplatnění tohoto postupu. V malém pamfletu „Negativní železnice“ jím vyvrací lokálně-politický požadavek, aby navrhovaná nová železnice z Paříže do Madridu byla přerušena v Bordeaux; zastánci tohoto požadavku argumentují tím, že když cestující budou přinuceni zastavit se ve městě (a čekat tam na nenavazující vlak do Madridu, který by odjížděl z jiného nádraží), tak to bude velice prospěšné pro místní hoteliéry, restaurátory, dopravce, nosiče atd. Dobrá, říká Bastiat; ale pak co nám brání přerušit trať také v Poitiers, Tours, a Orléans? Vždyť tato města z toho budou profitovat! A navíc, když platí, že přerušení tratě znamená profit, tak také platí, že čím víc přerušení, tím víc profitu pro Francii, z čehož jasně plyne, že když pro naši vlast chceme maximum profitu (který Francouz by nechtěl!), tak je nutné, aby byla trať přerušena ve všech bodech uvnitř distančního intervalu Paříž-Madrid! Tedy největší profit přinese jenom železnice skládající se ze samých přerušení čili negativní železnice!

Dalším zajímavým příkladem aplikace redukce na absurdno je Bastiatovo srovnání mezi náhledem spotřebitele, podle něhož je měřítkem bohatství užitek, který poskytuje výsledek pracovního úsilí, a stanoviskem výrobce, v souladu s nímž se bohatství měří nikoliv výsledkem, nýbrž velikostí námahy vynaložené v pracovním výkonu (vyjádřením tohoto stanoviska je pracovní teorie hodnoty).

První náhled podle Bastiata implikuje, že růst bohatství je úměrný růstu poměru mezi velikostí výsledného užitku a velikostí vynaložené námahy. Limitním domyšlením důsledků této teze dospíváme k tomu, že absolutní dokonalost, jejímž archetypem je Bůh, spočívá v maximální možné vzdálenosti mezi členy poměru, což odpovídá situaci, v níž nulová námaha přináší nekonečný výsledek.

Druhé stanovisko nutně implikuje, že růst bohatství je úměrný růstu opačného poměru, tj. poměru mezi velikostí vynaložené námahy a velikostí výsledného užitku. Ideálním ztělesněním limity, k níž tento poměr vede, je úděl Sisyfa, jehož nekonečná námaha nepřináší žádný užitek.

Zastánci prvního náhledu, jejichž ideálem je absolutní dokonalost Boží, směřují k tomuto ideálu tím, že se vždy snaží vyprodukovat víc s menší námahou. Proto podporují konkurenci, která stimuluje výrobu, podporují svobodný obchod, který umožňuje, aby každý národ měl podíl na přírodních zdrojích, jež jsou na povrchu naší planety rozloženy nerovnoměrně, podporují zavádění strojů, které zmenšují námahu, podporují růst vědeckého poznání, které vede k objevům, jakož i růst zkušenosti, která ověřuje hypotézy. Princip, jímž se orientuje jejich praxe, odpovídá univerzální praxi lidstva.

Představitelé druhého stanoviska prosazují všechno, co zvyšuje míru pracovního výkonu a snižuje jeho výsledky: privilegia, monopoly, restrikce, protekcionismus atd. (Např. zákazem dovozu železa z Anglie, kde se metrický cent vyprodukuje dejme tomu za 8 hodin práce, čemuž odpovídá i jeho cena ve francích, nutí Francouze k tomu, aby totéž množství železa produkovali za 16 hodin práce.)

Bastiat se ovšem nedomnívá, že by redukcí jejich teze na absurdno Sisyfova údělu dosáhl toho, aby se připojili k zastáncům opačného (apriorního) principu. Poté, co dojde k odhalení obecných důsledků jejich nesprávné premisy a tato se explicitně podá ve své absurditě, začnou halasně prosazovat vnitřně protirečivý, a tedy rovněž absurdní pseudo-princip, podle něhož v politické ekonomii neexistují žádné principy.⁸⁹ Zde Bastiat v neobyčejně jasné a zřetelné podobě ukázal podstatné rysy geneze sofistického relativismu, historismu a nihilismu.

5. Spontánní řád: Bůh a evoluce

Bastiatovo obecné pojetí spontánního (v jeho terminologii přirozeného) řádu je vlastně explicitním rozvinutím teologických implikací Smithovy teorie „neviditelné ruky“, které jsou u samotného Smitha střízlivě potlačeny.⁹⁰

⁸⁹ Srv. *ES*, str. 20-22.

⁹⁰ „Představa Adama Smitha o neviditelné ruce nezavání teologií. (...) Nevěřil v teistického Boha, řídicího chod ekonomiky, o nic víc než v Jupitera řídicího »hromy a blesky, bouří a sluneční svět«. (...) [Tato představa] čerpala z důvěrně známého dědictví náboženského jazyka prostě proto, aby jeho čtenáři ocenili pozoruhodný charakter tohoto jevu.“ D. D. Raphael, *Adam Smith*, Odeon Argo, Praha 1995, str. 71.

Podobně jako Smith začíná i Bastiat svou charakteristiku přirozeného řádu popisem začlenění libovolně vybraného průměrného jedince (konkrétně vesnického řemeslníka) do komplexního, světově rozprostřeného systému moderní dělby práce. Bastiat zde ukazuje, jak tento řemeslník, již ve chvíli, kdy ráno vstává a obléká se do šatů, využívá produkty a služby nesčíslného množství výrobců, dopravců a vynálezců: tak například jsou to Američané, kteří vyprodukovali pro jeho oblek bavlnu, Indové, kteří vyrobili barvu, Brazilci, kteří dodali kůži atd.; všechny tyto produkty musely být po moři dopraveny do různých měst, kde byly různě zpracovávány, spřádány, tkány, barveny tisíci dalších řemeslníků.⁹¹ Poté, co ukáže další nesčíslné vazby a vztahy, které jsou zpředmětněny ve věcech, jež obklopují řemeslníka v průběhu celého dne, Bastiat vyslovuje předpoklad, že čtenářem jeho knihy je student, který žije z otcovy renty; to mu dává příležitost, aby ukázal na časovou (diachronickou) dimenzi dělby práce: podle jeho formulace současná společnost poskytuje – přes prakticky nekonečnou řadu zprostředkování – tomuto studentovi služby oplátkou za služby, které jeho otec prokázal kdysi dávno například čínské společnosti. Bastiat říká, že ten, kdo čte jeho knihu, má v každém okamžiku tohoto čtení, třebaže si to ani neuvědomuje, moc uvést do pohybu lidí všech národů a ras a takřka i všech dob. Přitom platí, že ve všech těchto nesčetných, vzájemně provázaných interakcích, jejichž výsledným efektem je prostý fakt, že někdo může číst knížku, existuje jak v prostorové, tak v časové dimenzi rovnováha, která spočívá v tom, že každý jednotlivý subjekt vystupující v řetězech interakcí byl za své služby odměněn a že každý přitom získal tolik, kolik počítal, že získá.

Mohlo by se toto všechno uskutečnit, ptá se Bastiat, kdyby ve společnosti neexistoval přirozený a moudrý řád, který funguje, aniž bychom o něm věděli? Pokud ovšem člověk není a nemůže být vědomým tvůrcem tohoto řádu, jehož pouhé uchopení daleko přesahuje hranice našich mentálních schopností, tak z toho pro Bastiata jednoznačně plyne, že zdrojem a tvůrcem onoho řádu je Bůh.

Právě tak, jako je jeho Věčná Moudrost přítomna v harmonickém systému nebeské mechaniky objevené Newtonem (který si po tomto objevu vždy sejmul klobouk z hlavy, když vyslovil Boží jméno), je také pří-

⁹¹ Srv. *EH*, str. 3-6. Též A. Smith, *The Wealth of Nations, Books I-III*, Penguin Books, London 1987, str.115-117.

tomna v přirozeném řádu společnosti, avšak s tím rozdílem, že každý element společenského systému je oduševnělý, myslící a obdarovaný onou úžasnou energií, která je zdrojem vši morálky, vši lidské důstojnosti, všeho pokroku, oním výlučným atributem člověka, jehož jméno je – svoboda. Bůh jako prvotní hybatel je tvůrcem zákonů, které přivádějí jednajících svobodné lidi k součinnosti a koordinaci a způsobují, že neustálý pohyb svobodných lidských vůlí a zájmů je stejně harmonický jako pohyb molekul. Stačí pouze, aby lidé pracovali, směňovali, učili se a interagovali v souladu s těmito božskými zákony, a jediným výsledkem jejich svobodných a rozumných aktivit bude řád, harmonie a pokrok a všechny lidské záležitosti budou stále lepší a lepší až do nekonečna.

Bastiat v rámci této optimistické vize nepopírá existenci zla, které primárně chápe v hedonistickém duchu jako bolest, utrpení a nedostatek. Utrpení je podle Bastiata nutnou daní, kterou platíme za to, že jsme svobodni: jelikož jsme svobodni, můžeme činit volbu; jelikož můžeme volit, můžeme a (v souladu s naší konečností) se také musíme mýlit; jelikož se můžeme a musíme mýlit, můžeme a musíme trpět.

Pokud ovšem při našem mylném jednání respektujeme zákony Prozřetelnosti (tj. neznásilňujeme ničí svobodu, pročez se naše omyly týkají jen nás samotných), tak zlo a utrpení, které z našich omylů rezultuje, hrají pozitivní roli v tom smyslu, že nám slouží jako zdroj poučení a vedou nás k tomu, abychom se vyvarovali ještě větších zel. (Např. když se ve svých ekonomických kalkulacích zmýlíme, tak z tohoto omylu rezultující ztráta bude pro nás poučením, abychom příště investovali promyšleněji.) Zlo v tomto kontextu je pro Bastiata přirozenou sankcí, která koriguje a zdokonaluje naše racionální jednání tím, že trestá iracionalitu, což zase vede ke zmenšování prostoru pro další omyl a z něj rezultující zlo; Bastiat mluví v této souvislosti o sebeomezování zla. Harmonie božského zákona se tedy neprojevuje naprostou absencí zla, nýbrž tím, že v rámci působnosti tohoto zákona je zlo něčím, co automaticky vede k omezení sebe sama. Koncept sebeomezujícího se zla Bastiatovi zároveň umožňuje vyjádřit skutečnost, že harmonická souvztažnost mezi svobodnými lidskými vůlemi se může realizovat jenom na bázi metody pokusu a omylu, a nikoliv přes přímou determinaci lidského jednání Prozřetelností, což by znamenalo popření svobody. Zákon harmonie se tudíž realizuje (hegelovsky řečeno) přes negaci negace, tj. přes neustálé korigování nahodilých odchylek od harmonické rovnováhy.

Takovouto odchylkou je podle Bastiata také hospodářská krize. Vzniká v důsledku unáhlených a mylných očekávání spekulativního charakteru (týkajících se např. mexických stříbrných dolů), která se šíří mezi masami ve formě všeobecného a stádního nadšení, jež vylučuje racionální analýzu. Zlo, které vzniká v důsledku tohoto obecného omylu, je ovšem zlem, které se samo omezuje – trpká zkušenost krize povede k veřejným diskusím, které věc vyjasní, což se zase odrazí ve zvýšené opatrnosti lidí ohledně jejich investic. Poučení z krize tudíž povede k eliminaci krizí.

Toto vysvětlení krize není sice úplně nesprávné (vznikají opravdu z mylných očekávání), však mechanismus vzniku těchto očekávání je podstatně složitější. Již sám fakt periodicity krizí (tedy jakési nepoučitelnosti investorů) nasvědčuje tomu, že mylná očekávání nemají pouze nahodilý subjektivní resp. kolektivně-subjektivní charakter, jak je tomu podle Bastiata, a že tedy musí existovat vnější, objektivní základ pro tuto formu zdání.⁹²

Pojetí sebe se omezujícího zla je u Bastiata také základem vysvětlení skutečnosti, že ve svobodném tržním řádu (resp. v systému svobodného obchodu) jsou bezprostřední účinky nějakého činu viditelným zlem, zatímco jeho vzdálenější, bezprostředně neviditelné účinky vedou k dobru.⁹³

Toto vysvětlení lze obecně formulovat v tom smyslu, že v konkurenčním prostředí každý ekonomický čin jakéhokoliv individua sledujícího vlastní zájem účinkuje na konkurenty tohoto individua tím způsobem,

⁹² Bastiat ovšem spatřuje i druhou příčinu krize z nadvýroby, a sice v protekcionistické politice, jež vede k vysokým cenám potravin, a tím ke snížení koupěschopnosti obyvatelstva; k eliminaci této příčiny dojde zavedením svobodného obchodu. (Srv. *EH*, str. 386-7.) Zdroj krize se zde tedy umísťuje vně systému ekonomické harmonie, zatímco výše uvedená první příčina je systému inherentní. Bylo Bastiatovou nedůsledností, že své pojetí příčin krize nesjednotil na bázi onoho správného nahlédnutí spojitosti mezi krizemi a intervencionistickou politikou, jež se projevuje právě v traktování druhé příčiny krize.

⁹³ *ES*, str. 4. V rámci svobodného obchodu znamená každá nabídka levnějšího zboží z ciziny bezprostředně viditelné zlo pro domácí výrobce. Toto zlo je však pro ně poučením, že oni, resp. jejich předkové-zakladatelé firmy se mýlili v perspektivním odhadu poměru svých výrobních nákladů k nákladům v jiných zemích, a tudíž pobídkou k převedení kapitálu do jiného odvětví, po jehož produktech bude při daných výrobních nákladech větší poptávka doma i v zahraničí. Pod kategorií sebe se omezujícího zla by bylo možné zařadit také utrpení dělníka, které je bezprostředně viditelným účinkem jeho propuštění z práce; toto zlo ovšem pochází z jeho mylné volby profesí, založené na mylném odhadu míry poptávky po oné profesi. Utrpení je pro něj pobídkou k rekvalifikaci, která nejenže koriguje předchozí omyl a umístí jeho pracovní schopnost tam, kde je po ní poptávka, ale navíc rozvine a obohatí jeho schopnosti a dovednosti.

že jej bezprostředně pociťují jako zlo, jako nepřímé donucování, jako pobídku, která je nutí vyvíjet námahu a úsilí o maximální efektivnost vlastní činnosti, a tudíž překonávat animální puzení k lenosti a inerci; toto bezprostředně pociťované trápení vede ve svých vzdálenějších účincích k dobru, které ovšem není bezprostředně viditelné a musí být odhalováno intelektuálním zrakem. (Zde je třeba připomenout, že Bastiat netraktuje egoistický vlastní zájem jako zlo, jak to činí Mandeville a také A. Smith; pokud se vlastní zájem uskutečňuje v souladu se zákonem Prozřetelnosti, vede k pozitivním následkům, a je tudíž jednoznačně dobrem.)

Podle Bastiata však existuje jiná, nebezpečnější forma omylu a z něj rezultujícího zla. Tímto omylem je přesvědčení, že v souladu s velkými zákony Prozřetelnosti spěje lidstvo ke konečné katastrofě (toto přesvědčení v ekonomické teorii vyslovují Malthus a Ricardo).

Z tohoto omylu vycházejí dva základní postoje. Prvním z nich je podle Bastiata postoj katolíků, kteří doporučují rezignaci, zřeknutí se světských tužeb, asketismus a sebeobětování (Bastiat zde neuvádí implicitní důsledek, že by totiž obecná akceptace těchto doporučení nutně vedla k odumření hybných sil společenského vývoje, a tedy k opravdové katastrofě).

Druhým, nebezpečnějším postojem je postoj socialistů, kteří říkají: Když zákony (domnělé) Prozřetelnosti vedou lidstvo ke katastrofě, je třeba nahradit tyto zákony jinými; my, socialisté, dáváme k dispozici nevyčerpatelnou zásobu lepších zákonů. Domýšlivost socialistů koření podle Bastiata v Rousseauových teoriích, podle nichž společenský řád nepochází od přírody, nýbrž je výtvorem společenské konvence.

Pokud ovšem mají být tyto lidské zákony jiné, než je božský zákon, musí být v nich popřen jeho nejdůležitější atribut, že totiž nastoluje harmonii mezi svobodně jednajícími subjekty; lidské zákony tedy nutně nahradí svobodu mocenským donucováním ze strany státu. Toto mocenské donucování měl Bastiat před očima v praxi intervencionistů a protekcionistů, zaštiťované ekonomickými sofismaty, která sice nebyla tak důsledná v likvidaci řádu Prozřetelnosti, jako byly plány socialistů, avšak byla z jeho hlediska nebezpečnější, protože byla realitou.

Z předchozího plyne, že pro Bastiata znamenalo potlačení svobody mocenským donucováním formu hříchu, formu odpadnutí od Boha v dů-

sledku satanské pýchy, která chce buď sociálními reformami vylepšovat nedokonalé dílo Boží, nebo omezuje působnost Boha na přírodu a popírá jeho přítomnost v řádu lidské společnosti, anebo popírá Boha vůbec. Mocenské zásahy člověkem vytvořených institucí do ekonomické sféry, kde je jejich účelem nulifikovat božský zákon, vycházejí tudíž z fundamentálního omylu, týkajícího se nikoliv empirických okolností, nýbrž podstaty skutečnosti, a vedou proto k nesrovnatelně horší formě zla, než je ono sebe se omezující a v zásadě prospěšné zlo, které působí v rámci Bohem ustaveného řádu. Toto horší zlo se vyznačuje tím, že nedopadá zpětně na člověka, resp. na lidi, kteří jsou jeho autory. Příkladem je zde protekcionistická nebo monopolistická politika, jejíž negativní důsledky nesou všichni kromě těch, pod jejichž nátlakem byly příslušné zákony přijaty. Takovéto zlo neslouží jako poučení pro svého iniciátora a není mu pobídkou ke korekci nesprávných odhadů, záměrů a kalkulací; proto podle Bastiata neustále narůstá.

Obecněji lze tento závěr formulovat následovně: Vzhledem k tomu, že mocenské donucování neguje konkurenci, jeho autoři (resp. ti, v jejichž zájmu se uskutečňuje) jsou ve své ekonomické činnosti zbaveni bezprostředně pociťovaného zla, které jinak pochází z konkurenčního tlaku, takže účinek restriktivního či intervencionistického mocenského zásahu je jimi bezprostředně pociťován jako dobro; toto viditelné dobro však není ničím jiným než způsobem uspokojení živočišného puzení k lenosti a inerci. Vzdálenější účinky tohoto viditelného dobra jsou ovšem nutně katastrofální, jelikož se v nich uskutečňuje regresivní sestup od lidské civilizace zpět k animalitě. Skutečnost, že zlo způsobené mocenskou realizací viditelného dobra nedopadá zpětně na jeho realizátory, nýbrž se neviditelně rozptyluje mezi ostatní, vyřazuje z intervencionistického, resp. socialistického systému působení základní schopnosti lidského intelektu poučit se z vlastních chyb, která je nezbytným faktorem realizace harmonického řádu.

Vycházejí ze svého pojetí sebeomezujícího se zla, které hraje pozitivní roli v přirozeném či božském řádu, a z komplementárního pojetí neomezeného narůstání zla v důsledku mocenských intervencí do tohoto řádu, cítí se Bastiat oprávněn pronést jako definitivně platné tvrzení, podle něhož není pravda, že by velké zákony Prozřetelnosti vedly lidstvo ke katastrofě. Představa, že by přirozený řád, v jehož rámci se nutně kaž-

dé zlo skrze sebe sama omezuje a likviduje, a je tudíž v tomto smyslu dobrem, vedl ke zlu, je vnitřně rozporná, a proto absurdní. Dobro sice může vznikat a opravdu vzniká ze zla a skrze zlo (tak jako nepravda může implikovat pravdu), avšak nikdy nemůže platit, že by zlo vznikalo z dobra (a pravda implikovala nepravdu). Právě tak absurdní je představa, že by svoboda nutně vedla k monopolu čili ke své vlastní negaci. Znamenalo by to, že člověk je zlý ve své podstatě a že jeho mysl je nepřekonatelně přitahována nikoliv k pravdě, nýbrž k omylu. A z tohoto hlediska by byly naprosto zbytečné a vnitřně rozporné veškeré snahy socialistických reformátorů o nápravu.⁹⁴

Otázkou teď je, do jaké míry předpokládají Bastiatovy teoretické závěry víru v existenci dobrotivého Boha, resp. racionální důkaz této existence. Sám Bastiat je v tomto ohledu mnohem zranitelnější než Adam Smith, u něhož nikdo nepochybuje o tom, že blahodárné působení nijak blíže nespecifikované „neviditelné ruky“ se dostavuje automaticky prostřednictvím hry individuálních zájmů v rámci dělby práce; u Bastiata je hned v jeho svolání k francouzské mládeži, jež tvoří úvod *Ekonomických harmonií*, formulováno jeho krédo: Věřím. Věřím, říká, nikoliv slepou a poddajnou vírou, jež se týká mystérií a zjevení, nýbrž racionální vědeckou vírou – v Boha, který jako tvůrce přírody je také tvůrcem harmonického řádu společnosti. Když však svoji víru specifikuje na jiném místě, říká, že Bůh, k němuž se vztahuje víra jakožto nezbytný doplněk našeho údělu a jediný způsob spojení mezi stvořenou bytostí a jejím tvůrcem, je *Deus absconditus*, navždy nepoznatelný pro naši mysl. To má samozřejmě málo společného s racionálně-filosofickým pojetím Boha jako prvotního hybatele a vylučuje i možnost důkazu jeho existence. Bastiat ovšem dále nastiňuje koncepci, podle níž jevy, které zkoumá politická ekonomie, mají jak účinkové (přirozené), tak finální (nadpřirozené) příčiny dané v účelech Prozřetelnosti;⁹⁵ podle něj rozšiřování sféry přirozených příčin nijak neumenšuje doménu finálních příčin, protože ať již

⁹⁴ Bastiat zde ani nepomyslel na možnost, že by vůbec někdo mohl vyrukovat s argumentem, podle něhož mocenský akt komunistické revoluce bude s to provést proměnu lidské podstaty čili jakousi zázračnou transsubstanciaci.

⁹⁵ Zde jde Bastiata přímo ve stopách Leibnize, který hlásal shodu mezi kauzálním a teleologickým řádem, a nebere v potaz Kantovu kritiku tohoto pojetí, kde je teleologie chápána jako způsob, jímž naše mysl musí nutně traktovat celek světa a živý organismus, aniž by však tomu odpovídala reálně jsoucí a vykazatelná teleologie v samotné empirické skutečnosti.

jakkoli daleko postoupíme při nalézání kauzálních determinací, za poslední odhalenou přirozenou příčinou se bude prostírat nekonečná řada dalších příčin, jimiž je každý jev vztažen k univerzálnímu celku veškerenstva, jehož původcem je Bůh. Takový způsob uvažování byl již v Bastiatově době (tj. víc než půlstoletí poté, co Kant prokázal, že z metafyzické ideje Boha nelze korektně vyvodit žádnou skutečnost v empirickém světě) nepřijatelný pro vědecké publikum, třebaže mohl učinit myšlenku liberalismu přitažlivou pro věřící všech odstínů včetně katolíků.

Nicméně Bastiat byl i při svém teologizování natolik vědcem, že jeho analýzy struktur přirozeného či spontánního řádu zůstávají v platnosti i tehdy, když odmítneme jeho směřování ekonomické vědy s deistickou teologií Prozřetelnosti a jeho koncept Boha jakožto finální příčiny komplexního řádu nahradíme darwinovsko-hayekovským principem evoluce. Evoluční interpretace Bastiatem odhalených charakteristik nám umožní, abychom jeho myšlenkový přínos (po příslušné terminologické úpravě) téměř beze zbytku včlenili do moderní teorie spontánního řádu.

Na tomto místě se omezíme pouze na nástin evoluční interpretace těch Bastiatových závěrů, které se týkají problematiky bezprostředně neviditelných negativních účinků mocenského donucování a které jsou jeho podstatným příspěvkem k ekonomické teorii.⁹⁶

Jak známo, Darwinův biologický evolucionismus i jeho společenskovední varianta, kterou před Darwinem naznačil již Hume (od nějž přes Malthuse dospěla k Darwinovi, který ji aplikoval v biologii) a po Darwinovi rozvinul nejúplněji Hayek, je teorií spontánního utváření a reprodukce komplexních řádů, která eliminuje jak v přírodním, tak sociálním jsoucnu veškeré nadpřirozené finální či účelové příčiny a nahrazuje je principem přirozeného výběru, resp. principem konkurence.

Pro další postup bude nejdřív nezbytné provést rozlišení *ad hoc* mezi „vnitřním komplexním řádem“, jímž budeme rozumět komplexní charakter jednotlivých prvků, z nichž sestávají vyšší celky a struktury, a „vnějším komplexním řádem“, jímž budeme rozumět komplexní charakter celkové struktury příslušné oblasti jsoucna. Termínem „vnějším komplexním řádem“ budeme tedy rozumět jak celek přírodního jsoucna

⁹⁶ Způsob takové interpretace jsme naznačili již výše v souvislosti s Bastiatovou teorií sebeomezující se zla.

(v kontextu s přírodním přirozeným výběrem), tak celek systému dělby práce na základě směny (v kontextu s ekonomikou).⁹⁷ Komplexnost budeme charakterizovat termínem „negentropie“, tedy dynamicky, jako výsledek tendence k růstu míry uspořádanosti.

V souladu s principem evolucionismu probíhá jak utváření, tak reprodukce vnějšího komplexního řádu nahodile v tom smyslu, že začlenění každého (individuálně nebo druhově) nového prvku do tohoto řádu není apriorně stanoveno žádnou plánující inteligencí. Utváření nového prvku je rovněž nahodilé, a sice v tom smyslu, že toto utváření není vnějším komplexním řádem determinováno účelově k tomu, aby se onen prvek mohl do tohoto řádu natrvale začlenit; utváření nového prvku probíhá tedy v relativní autonomii vůči vnějšímu komplexnímu řádu. Jako příklad zde můžeme uvést v biologickém kontextu genetickou mutaci, které v ekonomickém kontextu odpovídá např. nový vynález. Novým prvkem vstupujícím do vnějšího komplexního řádu nemusí být pouze nový druh, je jím i každé individuum v rámci stávajících druhů – v ekonomické sféře jsou to výrobci nabízející nikoliv nový vynález, nýbrž nové exempláře téhož výrobku na stávající technické úrovni. Dlužno dodat, že zmíněná relativní autonomie utváření a také činnosti prvků je v případě biologická dána kruhovou, do sebe uzavřenou strukturou procesů, probíhajících v živém organismu, a v případě ekonomického systému analogickou kruhovou strukturou sebeuvědomění myslících jedinců.

Výrazným rysem relativně autonomního charakteru utváření nového prvku (resp. absence účelové determinace při tomto utváření) je skutečnost, že vznik nového prvku není korelativně spojen se zánikem prvku již předtím začleněného do vnějšího komplexního řádu, a také další sku-

⁹⁷ Jak systém dělby práce na základě směny, tak celek přírodního jsoucna, pro nějž je charakteristická jak konkurence, tak přirozená dělba činností mezi jednotlivými živými druhy (zde je zcela adekvátní použít termín „kosmos“, jímž Řekové označovali celek světa a který Hayek oprávněně vztáhl na tržní řád) jsou ovšem jednotlivé typy spontánního řádu. Totéž platí o vnitřním komplexním řádu živého organismu, který je v souladu s naším pojetím prvkem celku přírodního jsoucna. Nicméně prvek systému dělby práce, jímž je jedinec nebo firma vyrábějící nebo nabízející zboží (a také jedinec nabízející práci) vykazuje sice ve vnitřní struktuře své činnosti komplexní řád, avšak tento řád je v převážné míře výtvořem účelové činnosti člověka, jeho racionální kalkulace, aplikace technologií, záměrného učení, profesní přípravy atd. (Růst komplexity tohoto řádu spadá vjedno s růstem produktivity všech činností spojených s výrobou a nabídkou daného zboží.) Sám Hayek mluví v této souvislosti o tom, že typ vnitřní organizace firmy či jiné hospodářské jednotky spadá pod pojem „taxis“ čili má charakter řádu teleologicky vytvořeného plánující myslí. Hayek ovšem také mluví o spontánním řádu vývoje vědy: s tím jistě lze

tečnost, že se totiž vedle sebe bez vzájemné strukturální souvislosti rodí celá řada vzájemně odlišných nových prvků, a to jak v živé přírodě, tak v systému dělby práce. Jelikož zároveň platí, že jednotlivé prvky nemohou trvale existovat mimo svou začleněnost do vnějšího komplexního řádu, dochází k tomu, že tyto nově (a nekoordinovaně) se utvořivší prvky musí soutěžit o své začlenění do vnějšího komplexního řádu jak s těmi prvky, které již začleněny jsou, tak mezi sebou. Tato soutěž má v přírodě charakter boje o přežití, zatímco v systému dělby práce má podobu konkurence. Konkurence, resp. boj o přežití jsou tedy důsledkem relativní autonomie prvku vůči vnějšímu komplexnímu řádu, kterážto autonomie má v lidském řádu dělby práce podobu svobody výrobce, resp. absence centrálně direktivního řízení.

Prostřednictvím soutěže se do vnějšího komplexního řádu začlení ten prvek, který ve vztahu ke svým konkurentům disponuje nejvyšším stupněm komplexity vnitřního komplexního řádu, což mu umožňuje nejvšestranněji realizovat relační propojení s ostatními prvky vnějšího komplexního řádu. Začlenění v případě přírodního boje o přežití znamená trvalou reprodukci dané nové mutace, v případě systému dělby práce zase znamená to, že výrobcem nabízený výrobek byl na trhu spotřebitelem zakoupen za cenu, která výrobcí zajistí pokrytí nákladů a zisk.

Když se prvek s nejvyšší mírou vnitřního komplexního řádu začlení skrze konkurenční boj do vnějšího komplexního řádu, přičemž došlo k vytěsnění prvku s nižší mírou vnitřní komplexity, vede to ke zvýšení míry komplexity vnějšího komplexního řádu, což znamená – jak v přírodě, tak i ve společnosti – zlepšení existenčních podmínek pro všechny prvky vnějšího komplexního řádu.

Pokud se žádnému z nově vzniklých prvků nepodařilo vytěsnit již začleněné prvky (protože tyto mají vyšší míru vnitřní komplexity), zname-

souhlasit, co se týče vědy samotné, avšak aplikace vědeckých poznatků ve výrobní praxi je záležitostí kalkulující účelové racionality. Speciálně je nutné zmínit vrozené dispozice jako nadání, talent, genialita a též různé fyzické přednosti (jako např. krásu), které jsou podobami komplexního řádu spontánně vytvořeného přírodou, a znamenají pro daný prvek „nezaslouženou“ konkurenční výhodu; nicméně i zde platí, že využívání těchto dispozic při začleňování daného prvku do systému dělby práce je řízeno účelovou racionitou. Vzhledem k tomu, že v našem pojetí budeme traktovat vztah mezi mírou komplexity prvku a přírůstkem, resp. poklesem komplexity vyššího řádu, kteréžto změny rezultují ze začlenění onoho prvku do zkoumaného řádu, se nám zdá vhodnější, abychom zde místo pojmu „spontánní“ použili obecnější pojem „komplexní“, pod který lze subsumovat všechny součásti prezentované strukturální analogie.

ná to, že vnější komplexní řád si v konkurenčním boji potvrdil a uchoval dosavadní míru komplexity.

Lze samozřejmě uvažovat případ, že ve vnějším komplexním řádu mimo konkurenční boj zanikl prvek s určitou mírou vnitřní komplexity, který je posléze skrze konkurenční boj mezi nově se zrodilými prvky nahrazen prvkem s nižší mírou komplexity; i když je taková situace příznakem entropické degenerace vnějšího komplexního řádu (např. když druhy vymírají samy o sobě, aniž byly vytlačeny v boji o přežití schopnějšími pretendenty, a do jejich ekologické niky se pak dostávají primitivnější druhy), přece jen i tehdy konkurence zajišťuje alespoň minimální možnou míru poklesu komplexity vnějšího komplexního řádu. Krátce řečeno, konkurence (resp. boj o přežití) je nutnou podmínkou růstu, zachování nebo alespoň minimálního poklesu míry negentropie.

Povšimněme si některých důsledků, které z výše řečeného plynou. Nově se rodící prvky, které ještě nejsou začleněny do vnějšího komplexního řádu, lze označit za „pokusy“, „návrhy“ či „hypotézy“ týkající se jejich možného začlenění do onoho řádu. Pokud se jim v konkurenčním boji nebo v boji o přežití nepodaří začlenit se, mluvíme o „omylu“ „nepotvrzení“ či „falzifikaci“ (v případě hypotézy), resp. o „verifikaci“ – v případě úspěšného začlenění. Tento charakter „pokusu“ či „hypotézy“ je zcela explicitní v případě dělby práce, kdy si výrobce na základě cenových signálů opravdu formuluje hypotézy o vývoji poptávky atd. Analogie „verifikace“ či „falzifikace“ platí jen tehdy, když ceny, které jsou v systému dělby práce médiem, skrze něž probíhá začleňování myslících prvků do vnějšího komplexního řádu, jsou zpředmětnou a zkoncentrovanou podobou **adekvátní** informace o stavu systému jako celku, a tudíž i o podmínkách začlenitelnosti jednotlivých prvků do tohoto systému; to je ovšem možné jen tehdy, když se ceny konstituují ve spontánních (bezprostředních i zprostředkovaných) interakcích mezi všemi prvky vnějšího komplexního řádu.

Charakteristiky jako „pokus a omyl“, „verifikace“ či „falzifikace“ napovídají, že samotná existence nově utvořeného prvku před jeho začleněním do vnějšího komplexního řádu je nedovršeným, nikoliv-skutečným (jaksi hypotetickým) způsobem bytí: je to pouhá existence bez podstaty. Pravou skutečností se prvek stává až po svém začlenění do vnějšího kom-

plexního řádu, kde jeho existence naplňuje podstatná vztahová určení daná vnějším komplexním řádem. Ke své skutečnosti ovšem prvek dospívá skrze úspěch v konkurenčním boji, který je tedy jakousi formou soutěže o skutečnost. Ona hypotetická čili nikoliv-skutečná existence mimo podstatu se ve filosofické tradici (Hegel) vyjadřuje také termínem „subjektivní“, zatímco pro začlenění prvku do vnějšího komplexního řádu skrze konkurenční boj se používá termín „objektivizace“, resp. „společenské uznání“ či „potvrzení“. (Ve vzájemném „boji o uznání“ vidí Hegel také počátek lidské civilizace jako takové). Z toho plyne, že skutečnost jakožto začleněnost prvku do vnějšího komplexního řádu má u Hegela charakter syntézy subjektu a objektu. Tyto kategorie užívá také ve stejném duchu Böhm-Bawerk, když mluví o subjektivní a objektivní hodnotě (ceně), která se ustavuje v konkurenčním prostředí svobodného trhu; objektivní hodnota čili cena v souladu s tím vyjadřuje objektivní (tj. v průběhu času se měnící, a tedy nikoliv absolutní) „pravdu“ o stavu vnějšího komplexního řádu jako celku.

Je třeba ještě zmínit, že v případě systému dělby práce se jednotlivé prvky (tržní subjekty) soustřeďují ve svém bezprostředním poznávání pouze na své okolí, zatímco celková struktura řádu jim v tomto bezprostředním pohledu uniká. A jak jsme již výše naznačili, v tomto bezprostředním pohledu se jim zjevuje jako bezprostředně viditelné pouze zlo, které vzniká v jejich vztahu ke konkurentům, zatímco pozitivní vzdálenější účinky tohoto zla v podobě růstu míry komplexity celého systému dělby práce, kterýžto růst se odráží ve zlepšení podmínek existence jeho prvků, může odhalit pouze intelektuální zrak teoretika (Adama Smitha či Bastiata). Vzhledem k tomu a také k faktu, že začleňování individuí do systému dělby práce probíhá za absence násilí, je naprosto oprávněné, že Bastiat (a Carey) mluvili o neviditelné „ekonomické harmonii“.

Zde s tedy ukazuje, že první část Bastiatovy teze o tom, co je vidět a co není vidět, se dá interpretovat i mimo jeho teologický finalismus. Totéž platí i pro druhou část.

Jelikož totiž platí, že konkurence zvyšuje nebo zachovává míru negentropie (resp. minimalizuje její pokles), tak jakékoliv potlačování a omezování konkurence mocenským donucováním má za následek snížení negentropie, úpadek fungování vnějšího komplexního řádu, tedy růst entropie a chaosu. Velice konkrétně to lze přiblížit na příkladu z živé přírody: představme si, že by nějaká negativní genová mutace, ztělesněná

v degenerovaném individu, byla vnějším mocenským zásahem ochraňována proti nebezpečím plynoucím od svých konkurentů v boji o život a podporována při svém rozmnožování; to by znamenalo, že by byla násilně začleněna do vnějšího komplexního řádu. Pokud by její ochrana trvala dostatečně dlouho a byla dostatečně silná, tak by ona degenerovaná mutace spotřebovala veškeré přírodní zdroje v daném biotopu, čímž by zabránila v rozmnožování nedegenerovaných druhů, ba způsobila jejich vyhynutí, což by narušilo veškerý ekosystém jako celek (zvýšila by se míra jeho entropie). Viditelné „dobro“ – prosperování degenerované mutace oblíbené mocenskými činiteli, by (předtím, než by došlo ke konečné katastrofě) zastínilo negativní vzdálenější důsledky, protože tyto spočívají v absenci tvorů s vyšším stupněm vnitřního komplexního řádu.

Analogií k takovéto mocenské eliminaci boje o přežití je v rámci systému dělby práce a směny (dílcí) protekcionistické opatření, jímž se pod mocenským nátlakem začleňuje do vnějšího komplexního řádu prvek s nižší mírou vnitřního komplexního řádu, než jaká by náležela prvku, který by toto místo zaujal prostřednictvím konkurence. Např. protekcionistické opatření donucující obyvatele dané země kupovat drahé domácí zboží, jež je vyrobeno primitivními a málo produktivními technologiemi (právě tato primitivnost je analogon degenerované mutace), zabraňuje tomu, aby obyvatelstvo levněji kupovalo cizí výrobek, v němž je zpředmětněna vyšší technologická úroveň produkce zahraničních výrobců. Vyšší cena, která se v důsledku politicko-mocenského zásahu uměle konstituuje, není adekvátní informací o celkovém stavu vnějšího komplexního řádu dělby práce jako celku v planetárním měřítku; jelikož si ovšem ponechává vnějškovou formu objektivitu, lze ji charakterizovat jako objektivizovanou nepravdu neboli – v jistých aspektech – jako objektivní formu zdání.

Další implikace je již jasná: Protekcionistické opatření je viditelným, bezprostředně cítitelným „dobrem“ pro protežované výrobce v tom smyslu, že je zbavuje trápení pocházejícího z tlaku konkurence, což přesněji znamená, že je zbavuje bolestné nutnosti realizovat v jejich myšlení onu vyšší míru vnitřního komplexního řádu, která se projevuje zdokonalováním technologie a organizace práce; vzdálenější, bezprostředně neviditelné účinky tohoto opatření spočívají ve snížení míry komplexity vnějšího komplexního řádu, což se projevuje způsobem, který Bastiat osvětlil z mnoha hledisek.

Adekvátnost analogie mezi ochraňováním degenerované mutace a mocenskými zásahy do systému dělby práce vynikne snad ještě jasněji ve vztahu k socialistickému centrálnímu plánování. Mocenské nastolení centrálního plánování znamená likvidaci vnějšího komplexního řádu a jeho nahrazení (v optimálním případě) nejvyšší možnou mírou komplexity vlastní vnitřnímu komplexnímu řádu jednotlivého prvku nebo několika prvků. Míra komplexity prvku je ovšem apriorně nižší než míra komplexity systému, jehož je prvkem. Potenciální začlenitelnost prvků do vnějšího komplexního řádu totiž vyžaduje, aby prvky byly primárně vybaveny dispozicemi, které jim umožní navázat vztahy s prvky, jež s nimi v onom řádu bezprostředně souvisejí. (V případě živočicha jsou těmito dispozicemi smysly, v případě člověka smysly, řeč a předvědecké poznání; relativní samostatnost zrodu nového prvku zde znamená, že se může narodit jedinec s poškozenými nebo naopak nadprůměrně vyvinutými smysly, resp. řečovými a intelektuálními schopnostmi.) Pokud se vnitřní komplexní řád jednotlivých prvků vyvine do té míry, že tyto prvky mohou v sobě re-prezentovat celkovou strukturu vnějšího komplexního řádu, tak jde o re-prezentaci racionální, tj. abstraktní, v níž se nutně abstrahuje od fakticity dané ve smyslech a od všeho konkrétního předvědeckého poznání a zkušeností ostatních prvků. V této abstrakci je *eo ipso* obsaženo podstatně méně komplexity resp. negentropie, resp. informace (jak známo, existuje exaktní matematický vztah mezi entropií a informací, který tudíž platí *mutuatis mutandis* i pro negentropii), než obsahuje vnější komplexní řád. Aby mohl plánující prvek nahradit z tohoto hlediska vnější komplexní řád, musel by ve své vnitřní komplexitě zahrnout nejen re-prezentaci abstraktní struktury řádu, ale také veškerou fakticitu danou ostatním prvkům ve smyslech (vnějších i vnitřních) a v jejich předvědeckém (praktickém) poznání, a to i u těch prvků, které s ním bezprostředně ne-sousedí, což ovšem vede ke sporu, protože je bytostným charakterem prvku, že se ve svém smyslovém a předvědeckém poznání vztahuje právě jen ke svým sousedům.⁹⁸ Prvek-centrální plánovač proto zcela nutně musí realizovat nižší míru negentropie, než ji uskutečňuje spontánní řád.

⁹⁸ Kdyby měl tento prvek zahrnout smyslové poznání všech ostatních, musel by nutně mít schopnost vidět předmět najednou ze všech perspektiv (z hlediska ostatních prvků), což je vyloučeno, protože k podstatě smyslovosti patří, že nazírá předmět vždy jen z jedné perspektivy.

Již Adam Smith⁹⁹ věděl, že plán, realizovaný mocenským zásahem (třebaže by byl míněn *bona fide*) nemůže z principiálních důvodů využít takové množství informace, jaké je uplatněno v podmínkách svobody a konkurence, kdy vnitřní komplexní řád každého jedince či prvku vnějšího komplexního řádu se může uplatňovat v maximálním rozsahu. To zvlášť jasně vynikne v souvislosti s tak důležitou součástí onoho vnitřního komplexního řádu, již tvoří vnitřní subjektivní hodnocení. Plánovač, resp. „nesobecký“ intervencionista nemůže bezprostředně poznat niterná subjektivní hodnocení a preference všech členů společnosti; mohl by je všechny poznat (což je fakticky vyloučeno) nanejvýš zprostředkovaně (přes dotazníky a výpovědi), což samo o sobě již nutně znamená ztrátu informace při překládání tohoto hodnocení zvnitřku navenek, jakož i v důsledku toho, že se tato hodnocení neustále mění.¹⁰⁰ Množství informace, které by mohl použít, je tedy principiálně menší než je to, které se zpředměťuje v cenách, jež se jako objektivní hodnoty konstituují konkurenční srážkou subjektivních hodnocení. Vždy subjektivní rozum plánovače při veškeré snaze o objektivizaci vědeckými metodami se nemůže vyrovnat oné spontánní objektivizaci, která zahrnuje zkušenosti a poznání miliard lidí v celém průběhu dějinného vývoje.

Jelikož pro plánovače také platí, že bezprostřední účinky jeho mocenského plánování jsou dobré pro ty, kdo souhlasí s plánováním (takovým „dobrým“ bezprostředním účinkem je např. plošné přidělení půdy všem bezzemkům, ať již jsou líní nebo usilovní), zatímco vzdálenější účinky jsou katastrofální, můžeme se domnívat, že i druhá část Bastiatovy teze o vztahu mezi bezprostředně viditelným a neviditelným

⁹⁹ „Státník, který by se pokoušel nařizovat soukromým lidem, jakým způsobem by měli používat svých kapitálů ... by bral na sebe úřad, který by nemohl být svěřen žádnému jednotlivci, ale ani několika osobám, ani žádné radě nebo sboru, a který by nikde nebyl tak nebezpečný jako v ruce člověka, který je dost domýšlivý a bláhový, aby si představoval, že je schopen ho vykonávat.“ Adam Smith, *Blahobyť národů*, Jan Laichter, Praha 1928, str. 269.

¹⁰⁰ Na rozdíl od apriorních formálních struktur hodnocení lze subjektivní preference v jejich empirickém (tj. obsahovém či materiálním) určení s jistotou poznat až poté, co se objektivizovaly v činu, tj. až a posteriori. Dotazníky a podobné empirické metody mohou pouze zjistit subjektivní mínění lidí o jejich vlastních systémech preferencí. Reálný akt objektivizujícího preferenčního chování ovšem tomuto mínění odpovídat nemusí, a to např. v důsledku sebeklamy nebo časové změny preferencí nebo také výskytem takových vnějších podmínek reálného rozhodování, které nebyly v oněch předběžných míněních reflektovány. „Individuum o sobě neví, dokud se svým jednáním neuskutečnilo,“ říká Hegel; v ekonomické teorii se tato neadekvátnost mezi předpokládanými preferencemi a reálným preferenčním chováním vyjadřuje pomocí termínu „demonstrované preference“.

platí nezávisle na jeho finalismu, a že úkol, který jsme si stanovili, je u konce. V daném kontextu zbývá samozřejmě mnoho otázek, k nimž je nutné se vrátit – například problém možnosti mravního (a nikoliv jen utilitárního) vztahu vůči takovému harmonickému řádu, o němž se tvrdí, že se zrodil ze slepé nahodilosti.¹⁰¹ Tyto otázky zde musíme pominout,¹⁰² avšak na závěr se v intencích zde prezentovaného evolučního přístupu pokusíme alespoň v letmém náznaku tematizovat problém hospodářských krizí, který je v kontextu ekonomické harmonie problémem kruciólním.

Otázkou je, jestli je možné na bázi aplikace kategoriálního aparátu, který je vlastní nastíněnému evolučnímu přístupu, apriorně rozhodnout,

¹⁰¹ Právě vzhledem k tomuto problému je velice podnětná Bastiatova stať „Dva etické systémy“, která poukazuje na nedostatečnost utilitární etiky v podobném duchu, v jakém Kant poukazoval na nedostatečnost pouhé legality (tj. respektování zákonů výlučně ze strachu před sankcí). Tato stať je zajímavá i proto, že svoji ideu jednoty finality a kauzální determinace zde Bastiat specifikuje do podoby jednoty nábožensko-filosofické a utilitární etiky. Utilitární etika, založená v *Ekonomických harmoniích* na pojetí zla jako přirozené sankce, se ve zmiňované staťi úzce váže na ekonomickou vědu, jejíž role spočívá v tom, že odhaluje nezjevné příčinné souvislosti mezi našimi činy a jejich dobrými i špatnými vzdálenějšími účinky, čímž nám umožňuje vyhybat se zlu a realizovat dobro. Utilitární etika (resp. přirozená sankce) je podle Bastiata v harmonickém souladu s náboženskou etikou, která je spojena s náboženskou sankcí, tj. s odměnami a tresty, jež nás očekávají v posmrtném životě. Hlavním rysem, který Bastiat vyzdvihuje u náboženské etiky, je její odmítání a zakazování násilí, a je to právě tento rys, který tato etika sdílí s ekonomicko-vědecky založeným utilitarismem, jenž vidí v zavržení mocenského donucování (tj. ve svobodě) nutnou podmínku prosperity. Kromě přirozené a náboženské sankce uvádí Bastiat na jiných místech ještě legální sankci (kde odměny a tresty zajišťuje společnost), přičemž zdůrazňuje, že tato sankce může oprávněně prosazovat pouze formální spravedlnost, vyjádřenou příkázáním „nečiň jinému, co nechceš, aby jiný činil tobě“. Zde je Bastiat v naprosté shodě s Kantem, jehož kategorický imperativ je pouze spekulativně zpřesněnou verzí onoho příkázání. Legální sankce tudíž nesmí postihovat např. lenost – zde musí přenechat volné pole přirozené, resp. náboženské sankci, a hlavně nesmí v žádném případě sankcionovat to, co Bastiat nazývá *fraternité* a co vlastně není nic jiného než etika distributivní spravedlnosti. Bastiat ví, že legalizace a sankcionování této etiky je socialismem a říká: „Buď je bratrství spontánní, anebo vůbec neexistuje“ (*PE*, str. 119.), což má znamenat, že pokud se tato etika uplatňuje dobrovolně a svobodně v rámci malých sociálních skupin, rodin a sdružení, nelze proti ní nic namítat. Lze tedy vidět, Bastiatovo pojetí morality a legality je také důležitým přínosem k obecné teorii spontánního řádu.

¹⁰² V souvislosti s Bastiatovým pojetím jednoty finality a kauzální determinace a s výše uvedeným evolucionistickým přístupem by např. bylo zajímavé provést srovnání s Kantem, který tvrdí, že v případě člověkem nevytvořených komplexních řádů jim naše mysl zkrátka nemůže přiknout charakter přirozené spontaneity, nýbrž zcela nutně je musí traktovat, jako by byly výtvořem božského účelu; v onom „jako by“ je vyjádřeno, že ona účelová příčina reálně neexistuje, že jde pouze o náš obecně lidský způsob traktování námi nestvořeného řádu. Kant sice ve své *Kritice soudnosti* netematizoval spontánní řád trhu, ale bezpochyby by o něm řekl totéž, co o dvou předchozích typech spontánního řádu. Později u Hegela, který již znal Smithovu „neviditelnou ruku“, se zmíněné řády chápou jako reálné výtvořené účelové (reálného) božského absolutna. Je vidět, že ani jeden z těchto myslitelů již při reflexi spontánního řádu nestojí na leibnizovské pozici reálné a vědomé finality, jak je tomu u Bastiata.

zda jsou hospodářské krize způsobeny mocenskými (a tedy rušivými) zásahy do spontánního řádu trhu, anebo zda jde o vnitřní, inherentní atribut tohoto řádu.

Krize z nadvýroby by se dala v rámci naší terminologie popsat jako masový nástup nových prvků v systému dělby práce a směny, kteréžto prvky pak nejsou začleněny do vnějšího komplexního řádu. Příčinou této masové produkce jsou mylná očekávání, nesprávné hypotézy, týkající se vývoje poptávky, jež byly učiněny výrobci na základě stávajících cen (jež podle Hayeka obsahují časově posunutou informaci o tom, co se mělo udělat, a nikoliv plně adekvátní informaci o tom, co se má udělat, takže vždy poskytují prostor pro omyl). V souladu s evoluční teorií tato mylná očekávání, resp. „pokusy“, které končí jako vnějším komplexním řádem neakceptované „omyly“ (analogií v živé přírodě jsou negativní mutace) vznikají nahodile. Nahodilost v případě vzniku mylných odhadů vývoje poptávky ovšem znamená, že ze statistického hlediska by byl přibližně stejný počet chybných odhadů, jež by přecenily velikost budoucí poptávky, jako odhadů, jež by onu velikost podcenily, takže by se oba dva druhy mylných odhadů vzájemně eliminovaly. (Jenom výjimečně, s velmi malou pravděpodobností, by se mohlo stát, že by ryze nahodilé odchylky od správného odhadu měly všechny kladný charakter.) Z tohoto hlediska evoluční teorie připouští krizi z nadvýroby jen jako velice málo pravděpodobnou statistickou odchylku, která se vyskytne snad jednou v průběhu tisíců let. Princip nahodilosti utváření nových prvků pretendujících na začlenění do komplexního řádu systému dělby práce, zde nepředstavuje slabou, nýbrž silnou stránku této teorie. Evoluční teorie při zachování předpokladů svobody a konkurence zkrátka nepřipouští žádnou možnost nutného směřování ke krizi.

Je ovšem třeba připustit, že skrze lidskou komunikaci se mohou uplatnit fenomény masové spekuláční hysterie, takže naprosto převládnou odhady, jež budoucí poptávku přeceňují. Bastiatovo pojetí krize (resp. jeho pojetí jedné z jejích příčin) tvrdí právě toto; jenomže v tom případě by se opravdu prosadila lidská schopnost poučit se z dřívějších omylů, a krize by spadala pod kategorii sebeomezujícího se zla, které by postupně bylo vymizelo. Tak se ovšem nestalo. Ke krizím docházelo znovu a znovu, s pravidelnou periodicitou a stále více se projevoval jejich obecný charakter, tj. skutečnost, že zachvacovaly všechna výrobní od-

větví. Kvázizákonitá pravidelnost jejich výskytu ovšem vylučuje i hypotézu neracionálního lidstva, které se neučí z vlastních chyb a neustále propadá spekuláčním hysteriím – tato neracionalita by vylučovala pravidelnost a obecnost krizí.

Jedinou možností, jak korektně¹⁰³ vysvětlit onu kvázizákonitost, bylo předpokládat existenci objektivního podkladu pro subjektivní nesprávná očekávání. Takovýmto objektivním podkladem neboli objektivním zdáním, které působí v ekonomické realitě, mohou být jediné ceny. Vzhledem k obecnému charakteru krizí to zase nemohou být ceny v jednotlivých odvětvích, nýbrž cena nejobecnější – úrok, jež vyjadřuje cenu peněz určených k investování. Ceny jakožto formy objektivizace subjektivních hodnocení se však konstituují skrze konkurenci na volném trhu, kde dochází ke srážce protichůdně orientovaných hodnocení vzájemně si konkurujících prodejců na jedné a vzájemně si konkurujících kupců na druhé straně. V korektně (tj. spontánně) konstituované ceně nemůže být zpředmětněna žádná zásadně mylná informace, protože cena je prostředkem začlenění jednotlivých prvků do vnějšího komplexního řádu dělby práce. Ony omyly, které jsme již zmínili a které vznikají při projekci informace obsažené v ceně do budoucna, jsou omyly nikoliv zákonité, nýbrž nahodilé, které se statisticky eliminují. Z toho tedy plyne, že úroková míra čili cena investičních peněz (vyjadřující časové preference lidí, tj. poměr mezi množstvím peněz, které jsou lidé ochotni věnovat na spoření a investování, a množstvím peněz, které chtějí věnovat na spotřebu), pokud má být neadekvátní a být takto objektivním podkladem subjektivního zdání, se nemůže konstituovat v ryzí konkurenci, nýbrž jen na základě mocenské intervence. A zde dospíváme k tzv. rakouské teorii hospodářského cyklu, podle níž právě státní zásahy do úrokové míry (působením centrálního bankovníctví) jsou příčinou, která vede ke zkrácení životně důležité informace obsažené v úrokové míře, a tím pak vyvo-

¹⁰³ Nekorektním způsobem vysvětlení byla Marxova a Engelsova koncepce, která z této pseudozákonitosti učinila reálný zákon, plynoucí z domněle rozporné podstaty spontánního řádu trhu. Marx se dokonce ve své „Řeči o svobodném obchodu“, proslovené v r. 1848, vyslovuje ve prospěch svobody obchodu, protože „...systém svobodného obchodu působí destruktivně. Rozkládá staré národnosti a do krajnosti vyhrocuje antagonismus mezi proletariátem a buržoazií. Jedním slovem, systém svobodného obchodu urychluje sociální revoluci.“ K. Marx, F. Engels, *Malé ekonomické spisy*, Nakl. Pravda, Bratislava 1971, str. 319-320.

lává nesprávná očekávání investorů.¹⁰⁴ Pokud by se úroková míra konstitovala spontánně, ve svobodné hře nabídky peněz a poptávky po nich, nedocházelo by ke krizím. Konečnou příčinou ekonomické disharmonie je tedy politicko-mocenský zásah, a nikoliv skrytá inherentní rozpornost tržního řádu.

Rakouská teorie hospodářského cyklu, jež je Bastiatovi příbuzná svým apriorismem a jež se zdá být v plné shodě s námi nastíněnou evolucionistickou interpretací Bastiatových zásadních myšlenek, poskytuje takto definitivní důkaz ve prospěch pravdivosti Bastiatovy ideje ekonomické harmonie.

¹⁰⁴ Srv. Murray N. Rothbard, *The Austrian Theory of Business Cycle and other Essays*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 1996, str. 82-83. Tato apriorní koncepce nachází svou jednoznačnou podporu v nejnovejších empirických analýzách hospodářské krize z let 1929-1933, jejichž výsledky shrnuje Milton Friedman (jehož teoretický přístup je ovšem poněkud odlišný od rakouské teorie): „Federální rezervní systém (FED) prováděl politiku, která vedla k nejhorší depresi v historii Spojených států. Došlo k úplnému selhání měnového systému.“ (In: J. Pavlík, ed., *Milton Friedman v Praze: myšlenky, názory, komentáře*, Liberální institut a Centrum liberálních studií, Praha 1997, str. 64.) I o krizi z let 1929-1933 platí, že se kolem ní vytvořila celá řada ekonomických sofismat, jejichž vyvracením se zabývají dnešní pokračovatelé Frédérica Bastiata: „Still, enough is known to refute the folk-memory version – namely, that the Depression started with the Wall Street crash in October 1929; that the slump persisted because policymakers just sat there; and that it took Roosevelt’s New Deal, heralding the modern era of enlightened activity, to put things right. Briefly, the Depression did not start with the stock-market crash; American policymakers were not passive, they were incompetently active; and on balance the New Deal, far from ending the slump, most likely prolonged it.“ „A refresher on the 1930s“, *The Economist*, September 19th, 1998, str. 92.

Co je vidět a co není vidět 1*

V ekonomické sféře způsobuje určitý čin nebo zvyk, určitá instituce nebo určitý zákon nikoliv pouze jeden, nýbrž celou sérii účinků. Pouze první z těchto účinků je bezprostřední – zjevuje se simultánně se svojí příčinou; pouze tento účinek **je viditelný**. Ostatní účinky se zjevují jen postupně; nejsou **viditelné**. Máme velké štěstí, pokud jsme s to je **předvídat**.

Existuje pouze jeden rozdíl mezi špatným a dobrým ekonomem: špatný se přidržuje **viditelného** účinku, zatímco dobrý bere v úvahu jak účinek **viditelný**, tak i ty účinky, které je nutné **předvídat**.

Tento rozdíl je však ohromný, protože skoro vždy dochází k tomu, že když bezprostřední následek je příznivý, tak následky pozdější jsou zhoubné a naopak. Z toho plyne, že špatný ekonom má za cíl malý prospěch v přítomnosti, jenž bude mít v budoucnosti za následek velké zlo, zatímco opravdový ekonom se zaměřuje na velký budoucí prospěch, ovšem za rizika, že v přítomné době se projeví malé zlo.

Ostatně totéž platí i pro hygienu a morálku. Často se stává, že čím sladší je první plod nějaké zvyklosti, tím trpčí je její pozdější ovoce. Důkazem toho je zkaženost, lenost, marnotratnost. Tehdy totiž dochází k tomu, že člověk, který se v ohromení nad **viditelným** účinkem ještě ne naučil rozeznávat ony účinky, **které není vidět**, se oddává zhoubným zvykům nikoliv z pouhé náklonnosti, nýbrž z vypočítavosti.

Zde je vysvětlení pro osudově bolestný vývoj lidstva. Nevědomost obestírá jeho kolébku; nechává se tudíž ve svých činech determinovat jejich prvními následky, jež jsou jediné, které v období svého zrodu a dětství může vidět. Teprve po dlouhé době se naučí brát v úvahu též ostatní následky.^{2*} Tuto lekci mu dávají dvě velmi rozdílné učitelky: Zkušenost a Prozíravost. Zkušenost vládne účinně, leč brutálně. Přináší nám poznání všech účinků našich činů, a to tím způsobem, že je musíme pocítit; když jsme se spálili, neomylně dospíváme k poznání, že oheň pálí. Tohoto drsného lékaře bych chtěl pokud možno nahradit vlídnějším,

jímž je Prozíravost. Vyhledám proto následky několika ekonomických jevů a ty, které **je vidět**, postavím do protikladu k oněm, jež **viditelné nejsou**.

I. Rozbité okno

Byli jste svědky řádění správného občana Dobroděje Sedláčka, když jeho nezvedený syn vyrazil okenní tabuli? Pokud jste byli u tohoto spektakulárního výjevu, byli byste pak též mohli konstatovat, že všichni přihlížející – i kdyby jich bylo třicet – poskytl, jak se zdá, nešťastnému majiteli tuto jednostejnou útěchu: „Všechno zlé je k něčemu dobré. Takové nehody podporují průmysl. Každý se musí nějak živit. Co by dělali sklenáři, kdyby nikdy nikdo nerozbil žádné okno?“

Tato soustrastná formulka obsahuje celou určitou teorii, kterou je dobré přistihnout *flagrante delicto* v tomto zcela jednoduchém případě, jelikož je to přesně tatáž teorie, která naneštěstí ovládá většinu našich ekonomických institucí.

Dejme tomu, že je třeba vydat 6 franků, aby se napravila škoda. Pokud by někdo chtěl říci, že tato nehoda je poskytně sklenářskému průmyslu a že tedy v rozsahu hodnoty šesti franků se tomuto průmyslu dostane podpory, tak má můj souhlas. Nemám nižádnou námitku a uznávám, že se usuzuje správně. Přijde sklenář, vykoná svoji práci, dostane 6 franků, bude si mnout ruce a v duchu bude blahorečit onomu *enfant terrible*. **To je to, co je vidět**.

Jestliže však – jak se velmi často stává – cestou dedukce dospějete k závěru, že je dobré rozbít okna, že se tím napomáhá oběhu peněz, že z toho rezultuje podpora průmyslu obecně, pak je mojí povinností volat: Zadržte, vaše teorie uvízla na tom, **co je vidět**, a nebere v úvahu to, **co vidět není!**

Zde **není vidět** to, že náš občan – protože utratil 6 franků za jednu věc – nemůže již vydat tuto sumu na jinou věc; **není vidět**, že kdyby nemusel dát spravit okno, dal by si spravit např. sešlapané střevíce, nebo by si přikoupil další knihu do své knihovny. Byl by zkrátka upotřebil těch 6 franků na něco jiného, což ovšem již nemůže učinit.

Uvažujme tedy o průmyslu **obecně**.

Bylo rozbito okno, sklenářský průmysl získává 6 franků; **to je to, co je vidět**.

Kdyby okenní tabule nebyla rozbita, byla by 6 franků získala živnost obuvnická (nebo nějaká jiná); **to je to, co vidět není**.

A kdybychom vzali v úvahu to, **co vidět není**, poněvadž je to faktor negativní, a stejně tak to, **co vidět je**, poněvadž je to faktor pozitivní, porozuměli bychom, že zde neplyne žádný prospěch ani pro průmysl obecně, ani pro celek národní práce z hlediska zaměstnanosti, ať již se okenní tabule roztloukají nebo nikoliv.

Všimněme si však nyní Dobroděje Sedláčka.

V rámci první hypotézy, totiž pokud se okno rozbije, vydá 6 franků a nemá o nic víc a o nic méně, než měl dřív, má užitek z okenní tabule.

V rámci druhé hypotézy, tedy pokud by nedošlo k nehodě, vydal by 6 franků na střevíce a měl by užitek jak z páru bot, tak i z okenní tabule.

Nuže, jelikož Dobroděj Sedláček je členem společnosti, je nutné dospět k závěru, že společnost jako celek – ve své celkové bilanci vynaložené práce a získaného užitku – přišla o hodnotu rozbité okenní tabule.

Jestliže provedeme generalizaci, plyne z toho tento neočekávaný závěr: „Společnost ztrácí hodnotu zbytečně zničených předmětů“, jakož i následující aforismus, při kterém ochranářům vstávají hrůzou vlasy na hlavě: „Rozbití, ničení a rozhazování není stimulací celkové zaměstnanosti.“ Lze jej vyjádřit také stručněji: „Destrukce nepřináší zisk“.

Co byste tomu řekli, pánové z *Moniteur Industriel*,¹ co byste řekli vy, učedníci dobrého pana de Saint-Chamans,² jenž vypočítal tak přesně, co by získal průmysl stavbou domů, kdyby Paříž byla zničena požárem?

Mrzí mě, že rušivě zasahují do jeho důmyslných kalkulací, a to tím spíše, že jimi vnesl do našeho zákonodárství smysl pro humor, ale prosím jej, aby se do nich pustil znovu a mezi účetní položky zanesl vedle toho, **co je vidět**, také to, **co vidět není**.

¹ Noviny vydávané Výborem na obranu domácího průmyslu, který prosazoval protekcionistickou politiku. (Pozn. překl.)

² Auguste, vikomt de Saint Chamans (1777-1861), poslanec a státní rada v období Restaurace, protekcionista a zastánce vyrovnané obchodní bilance. Jeho proslulý výrok o tom, že požár Paříže by mohl být příčinou růstu blahobytu, pochází z jeho spisu *Nouvel essai sur la richesse des nations* z r. 1824. Tento spis byl později (1852) zařazen do jeho práce *Traité d'économie politique*. (Pozn. překl.)

Je třeba, aby si čtenář dobře uvědomil, že v tomto malém dramatu, které jsem mu předvedl, nevystupují pouze dvě osoby, nýbrž tři. První z nich, Dobroděj Sedláček, představuje spotřebitele, kterého výše zmíněná destrukce dostala do situace, že místo požitku ze dvou věcí má požitek jen z jedné. Druhou v osobě sklenáře nám představuje výrobce, pro něž ona nehoda znamená podporu jeho živnosti. Třetí osobou je obuvník nebo jiný živnostník, jehož obor je z téže příčiny nepříznivě postižen. Tato třetí osoba, která se vždy zdržuje ve stínu a personifikuje to, **co není vidět**, je nezbytným elementem problému. Právě ona nám umožňuje porozumět, jak absurdní je vidět prospěch v destrukci. A je to také ona, kdo nás brzy poučí, že stejně absurdní je vidět prospěch v restrikcí obchodu, která konec konců není ničím jiným než dílčí destrukcí. – A tudíž, pokud proniknete k základům všech argumentů, které se uplatňují ve prospěch restriktivních opatření, najdete tam pouze parafrázi této běžné průpovídky: „Co by se stalo se sklenáři, kdyby nikdo nikdy nerozbil žádné okno?“

II. Demobilizace

S národem se to má podobně jako s jednotlivcem. Jestliže chce uspokojit nějakou svoji potřebu, musí se přesvědčit, zda toto uspokojení je hodno vynaložených nákladů. Pro národ jako celek je nejdůležitějším ze všech statků bezpečnost. Jestliže nabytí bezpečnosti nutně vyžaduje postavit armádu čítající sto tisíc mužů a vydat na ni sto miliónů, nemám nic proti tomu. Je to užitek zakoupený za cenu určité oběti.

Je však třeba, aby nevznikla žádná nedorozumění ohledně dosahu mé teze.

Kterýsi zákonodárce navrhuje, aby bylo z vojenské služby propuštěno 100 000 mužů, čímž se poplatníkům ulehčí o 100 miliónů.

Dejme tomu, že se omezíme na tuto odpověď: „K dosažení národní bezpečnosti je naprosto nezbytné, abychom měli těchto 100 000 mužů a zaplatili 100 miliónů; je to sice oběť, ale bez ní by byla Francie vnitřně rozvrácena soupeřícími stranami nebo uchváćena cizinci.“ Nemám, co bych namítal proti tomuto argumentu, který může být fakticky správný nebo nesprávný, avšak teoreticky neobsahuje žádné ekonomické kacíf-

ství. Kacífství začíná tehdy, když je oběť prezentována jako výhoda, protože někdo má z ní prospěch.

Nuže, velice bych se mýlil, kdybych se domníval, že hned poté, co by autor návrhu sestoupil z tribuny, by některý řečník nezačal o překot vykřikovat:

„Propustit 100 000 mužů! Co si myslíte! Co se s nimi stane! Z čeho budou žít? Z práce? Což nevíte, že je všude nedostatek práce, že všechna pracovní místa jsou obsazena? Chcete těch 100 000 mužů vrhnout na pracovní trh, aby se tím zvýšila konkurence a snížily mzdy? Není to štěstí, že v době, kdy je tak obtížné uhájit jakékoliv skromné živobytí, dává stát chléb 100 000 lidem? Uvažme navíc, že armádě se dodává víno, oděv a zbraně, což udržuje v činnosti továrny a napomáhá rozvoji posádkových měst, a že tedy – krátce řečeno – je armáda pro své nesčetné dodavatele přímo darem z nebe! Nechvějete se hrůzou při pomyslení, že zničíte tento nesmírný průmyslový rozmach!?“

Jak vidíme, v tomto proslovu se dospělo k závěru, že je třeba zachovat 100 000 vojáků; abstrahovalo se od nezbytnosti samotné vojenské služby pro blaho národa a prezentovaly se důvody ekonomické. Mým úkolem je vyvracet pouze tyto důvody.

100 000 mužů, jejichž vydržování stojí poplatníky 100 miliónů, žije a poskytuje živobytí svým dodavatelům v rozsahu oněch 100 miliónů: **to je to, co je vidět**.

Avšak těchto 100 miliónů vybraných z kapes daňových poplatníků již neposkytuje živobytí těmto poplatníkům a jejich dodavatelům, a sice právě v rozsahu oněch 100 miliónů: **to je to, co není vidět**. Kalkulujte, počítejte a řekněte mi, kde je prospěch celku?

Co se mne týče, řeknu vám, kde je ona **ztráta**, a abych věc zjednodušil, budu místo o 100 000 mužích a 100 miliónech mluvit jen o jednom muži a tisíci francích.

Dejme tomu, že jsme ve vesnici A. Přijdou verbíři a odvedou jednoho muže. Zajdou tam rovněž výběřčí daní a vyberou 1000 franků. Muž i peníze se dopraví do Met, peníze za tím účelem, aby onen muž z nich byl živěn celý rok, aniž by co dělal. Pokud máte na zřeteli pouze Mety, ano, pak máte stokrát pravdu, toto opatření je velmi výhodné; když však obrátíte svůj pohled k vesnici A, budete soudit jinak, neboť uvidíte, po-

kud nejste slepí, že tato vesnice ztratila jednoho pracovníka a 1000 franků, jež měly být odměnou za jeho práci, a ztratila také obchodní aktivity, které by se vydáním těchto jeho 1000 franků kolem něj rozvíjely.

Na první pohled by se zdálo, že se ztráta kompenzuje. Fenomén, který by se udál ve vesnici, se odehraje v Metách, a to je vše. Avšak ztráta přece jen existuje. Ve vesnici oral a obdělával půdu jeden muž: byl to pracovník; v Metách provádí „Vpravo hled!“ a „Vlevo hled!“: je to voják. Peníze a jejich oběh jsou v obou případech tytéž; avšak v prvním by se jednalo o 300 dnů produktivní práce, zatímco ve druhém případě máme 300 dnů práce neproduktivní; toto ovšem platí za trvajících předpokladů, že část armády není nezbytná k veřejné bezpečnosti.

Podívejme se teď na demobilizaci. Upozornujete mě na přírůstek 100 000 pracovníků, na zintenzivnění konkurence a na tlak, který tato vykonává na mzdy. To je to, co vidíte.

Všimněme si však toho, co nevidíte. Nevidíte, že když pošlete domů 100 000 vojáků, neznamená to zničení 100 miliónů franků, nýbrž jejich vrácení poplatníkům. Rovněž nevidíte, že vržením 100 tisíc pracovníků na trh práce zároveň vrháte do tržní sféry 100 miliónů franků určených k zaplacení jejich práce a že tudíž totéž opatření, které zvyšuje nabídku pracovních sil, zvyšuje také poptávku po nich; z čehož plyne, že vaše snížení mezd je iluzorní. Nevidíte, že stejně jako před demobilizací je i po jejím provedení v zemi 100 miliónů franků, jež odpovídají 100 000 mužům, a že celý rozdíl spočívá v tomto: předtím dávala země 100 000 mužům sto miliónů franků, aby nic nedělali, poté jim je dává, aby pracovali. Nevidíte konečně, že když poplatník dává svoje peníze ať již vojákově pro nic za nic, anebo pracovníkovi výměnou za něco, tak všechny pozdější důsledky oběhu těchto peněz jsou v obou případech tytéž; avšak jedině v druhém případě se poplatníkovi něčeho dostává, zatímco v prvním případě nedostává nic. – Výsledek: čistá ztráta pro národ.

Sofisma, které zde vyvracím, neobstojí před testem rozšířené aplikace, která je prubířským kamenem všech teoretických principů. Jestliže se v duchu onoho sofismatu vše kompenzuje a žádné zájmy nejsou poškozeny a platí, že je **ve prospěch národa** zvětšovat armádu, proč se tedy nepovolá pod prapory všechno mužské obyvatelstvo země?

III. Daně

Nestalo se vám někdy, že jste zaslechli toto?

„Daně jsou nejvýhodnější investicí; je to životodárná vláha. Pohledte, kolika rodinám dávají živobytí a sledujte ve svých myšlenkách jejich nepřímé účinky v průmyslu; jsou nekonečné jako sám život.“

Abych vyvrátil toto mínění, musím znovu uvést své předcházející protiargumenty. Politická ekonomie ví dobře, že její argumenty nejsou natolik zábavné, aby se o nich mohlo říci „*repetitia placent*“ čili „opakování budí libost“. Stejně jako don Basilio³ si upravila přísloví, jak se jí hodilo, jsou naprosto přesvědčena, že pro její výroky platí „*repetitia docent*“ čili že „opakováním se člověk učí“.

Výhody z toho, že úředníci pobírají svůj plat, jsou **tím, co je vidět**. Dobro, jež z toho rezultuje pro jejich dodavatele, je také tím, **co je ještě vidět**. Je to úplně nabíledni.

Avšak ony nevýhody, od nichž se poplatníci snaží osvobodit, to je to, **co není vidět**, a ztráty, které z toho rezultují pro jejich dodavatele, jsou **ještě něčím navíc, co teprve není vidět**, třebaže by měly okamžitě upoutat náš intelektuální náhled.

Vydá-li vládní úředník ve svůj prospěch o **5 franků více**, plyne z toho, že poplatník vydá ve svůj prospěch o **5 franků méně**. Výdaj úředníka je vidět, protože se uskutečnil, kdežto výdaj poplatníka není vidět, protože mu – běda! – bylo zabráněno, aby jej učinil.

Přirovnáváte národ k vyprahlé zemi a daň k životodárnému dešti. Budiž. Měli byste se však také zeptat, kde jsou zdroje tohoto deště a jestlipak to není právě daň, co vyčerpává vlhkost z půdy a dělá z ní suchopár.

Měli byste si ještě položit otázku, zdali je možné, aby půda dostala z deště právě tolik drahocenné vody, kolik jí ztrácí vypařováním?

To, co je zcela jisté, je skutečnost, že když Dobroděj Sedláček vysází výběřcímu daní 5 franků, nedostane za to nic nazpátek. Když však poté úředník vydává těchto 5 franků, a vrací je tak Dobroději Sedláčkovi, musí mu tento poskytnout stejnou protihodnotu v obilí nebo práci. Konečný výsledek pro Dobroděje Sedláčka je ztráta pěti franků.

³ Ve II. dějství Beaumarchaisova *Barbiera ze Sevilly* don Basilio, profesí hudebník, říká: „Mám zde několik variací na známá přísloví.“ (Pozn. překl.)

Je zcela jistě pravda, že často – a chcete-li, tak téměř vždy – úředník splácí Dobroději Sedláčkovi službou rovnocennou. V tomto případě není ztráta ani na jedné straně, je to pouhá směna. Moje argumentace se také ovšem nevztahuje na užitečné úřady. Říkám toto: chcete-li zřídit úřad, dokažte jeho užitečnost. Dokažte Dobroději Sedláčkovi, že službami, které mu úřad prokazuje, mu poskytuje ekvivalent toho, co ho stojí. Avšak pokud abstrahujeme od této vnitřní užitečnosti, nedovolávejte se jako argumentu výhody, kterou zřízení nějakého nového úřadu poskytuje byrokratovi, jeho rodině a dodavatelům; nepředstírejte, že podporuje zaměstnanost.

Dává-li Dobroděj Sedláček úředníkovi pět franků za službu skutečně užitečnou, je to zcela totéž, jako když dává pět franků obuvníkovi za pár střevíců; z ručky do ručky – a jsme vyrovnáni. Avšak pokud dá Dobroděj Sedláček úředníkovi pět franků, a není mu pak za ně poskytnuta vůbec žádná služba anebo je dokonce ještě sekýrován, je to totéž, jakoby je dal zloději. Je zbytečné říkat, že úředník vydá těchto pět franků ve prospěch celkové zaměstnanosti; totéž by učinil i zloděj, totéž by učinil i Dobroděj Sedláček, kdyby mu nebyl přišel do cesty parazit – ať již nelegální nebo legální.

Zvykněme si tudíž posuzovat věci nejen podle toho, co je vidět, ale také ještě podle toho, co vidět není.

V minulém roce jsem byl členem parlamentního výboru pro finance, neboť za Konstituanty nebyli členové opozice systematicky vylučováni ze všech komisí; v tomto ohledu jednala Konstituanta rozumně. Slyšeli jsme, jak pan Thiers⁴ řekl: „Po celý život jsem bojoval proti lidem z legitimistické a klerikální strany. Avšak od té doby, co nás sblížilo společné nebezpečí a co se s nimi stýkám, co je znám, co hovoříme od srdce k srdci, zpozoroval jsem, že to nejsou takové obludy, za jaké jsem je pokládal.“

Ano, nedůvěra se přehání, nenávisť se zesiluje mezi stranami, které nepřicházejí do vzájemného styku; kdyby však většina připustila, aby několik málo příslušníků menšiny proniklo do parlamentních komisí, mož-

ná by na obou stranách došlo k poznání, že jejich názory si nejsou natolik vzdáleny a že především úmysly jejich protějšků nejsou tak zvrácené, jak se doposud předpokládalo.

Ať je tomu jakkoli, byl jsem minulého roku členem finančního výboru. Kdykoli někdo z kolegů mluvil o nižším platu prezidenta republiky, ministrů a velvyslanců, uslyšel tuto odpověď:

„Již v samotném zájmu služby je nutné obklopit jisté úřady aurou prestiže a důstojnosti. Jen tímto způsobem je učiníme atraktivními pro zasloužilé muže. Nesčetní nešťastní prosebníci se obracejí na prezidenta republiky a ten byl by ve velmi trapné situaci, kdyby byl nucen pokaždé odmítat jejich žádosti. Jistá míra reprezentace v ministerských a diplomatických salónech je jedním z důležitých koleček v soukolí konstitučních vlád atd. atd.“

Třebaže takové argumenty by mohly být kontroverzní, zasluhují zcela jistě, aby byly seriózně prověřeny. Zakládají se na veřejném zájmu, ať již je jeho hodnocení správné nebo falešné; a pokud se mne týče, přikládám jim větší váhu než mnozí naši Katonové, jež ovládá úzkoprsý duch skrblictví či žárlivosti.

Avšak to, co způsobuje, že se mé svědomí ekonoma bouří a že se musím rdít za intelektuální renomé své vlasti, nastává tehdy, když se dospěje (což se nikdy neopomene) k této absurdní a vždy příznivě přijímané banalitě:

„Luxusní život vysokých hodnostářů podporuje umění, průmysl, práci. Když hlava státu a jeho ministři pořádají bankety a večírky, zrychlují to zcela nevyhnutelně koloběh života ve všech žilách společenského organismu. Kdyby se snížily jejich příjmy, znamenalo by to ochuzení pařížského, a tím i celonárodního průmyslu.“

Pro Boží smilování, pánové, mějte alespoň úctu před aritmetikou a nechodte před francouzské národní shromáždění a neříkejte tam – ze strachu, že by vás nepodpořilo, čímž by si udělalo strašnou ostudu –, že při sčítání jednoho a téhož sloupce dostaneme různé výsledky v závislosti na tom, zda sčítáme shora dolů nebo zdola nahoru.

Nuže! Chci se dohodnout s kopáčem, že mi na poli udělá strouhu za odměnu pěti franků. A právě v okamžiku, kdy je naše dohoda uzavřena, přijde výběrčí, vezme mi těch pět franků a odevzdá je ministru vnitřa.

⁴ Adolphe Thiers (1797-1877), francouzský státník a významný historik. Během své dlouhé politické kariéry byl poslancem a ministerským předsedou, posléze byl v r. 1871 zvolen prezidentem Třetí republiky. (Pozn. překl.)

Můj obchod je zmařen, ale pan ministr má k večeri o jeden chod navíc. Na jakém základě se odvažujete tvrdit, že toto úřední vydání je přínosem pro národní průmysl? Nechápete, že tu jde o pouhou **realokaci** spotřeby a práce? Je pravda, že ministr má svůj stůl bohatší; také je však pravda, že rolník má svoje pole hůř odvodněno. Restauratér v Paříži vydělal pět franků – s tím každopádně souhlasím; avšak vy musíte souhlasit se mnou, že venkovský kopáč ztratil pět franků. Zde lze pouze říci, že ministrova hostina a uspokojený restauratér je **to, co je vidět**; zatopené pole a nezaměstnaný kopáč, to je zase **to, co není vidět**.

Dobrotivý Bože! Co to stojí úsilí, aby se v politické ekonomii dokázalo, že dvě a dvě jsou čtyři! A jestliže se vám to podaří, začnou lidé křičet: „Je to tak jasné, že je to až nudné.“ – A pak přikročí k hlasování, jako byste nebyli dokázali vůbec nic.

IV. Divadla a krásná umění

Má stát podporovat umění prostřednictvím subvencí?

Jistě je zde možné říci mnoho pro i proti.

Ve prospěch subvenčního systému lze uvést, že umění prohlubuje, povznáší a poetizuje duši národa, že ji odpoutává od zaujatosti materiálními věcmi, jelikož jí dává cit pro krásno; tím příznivě působí na mravy, způsoby a obyčej lidí a dokonce i na jejich průmysl. Je otázka, co by bylo s hudbou ve Francii bez *Théâtre-Italien* a bez Konzervatoře, jak by na tom bylo dramatické umění bez *Théâtre-Français* a malířství a sochařství bez našich sbírek a muzejí. Můžeme jít dále a tázat se, zdali bez soustředění krásných umění na jednom místě – a tedy také bez jejich subvencování – by se byl vyvinul tento vybraný vkus, který je vznešeným údělem francouzské práce a způsobuje, že její výrobky si vynucují pozornost po celém světě. Pokud jsou patrný tyto výsledky, nebylo by velikou neopatrností, kdyby se všichni občané zřekli placení tohoto skromného příspěvku, který konec konců zajišťuje francouzskému národu v očích Evropy jeho nadřazenost a slávu?

Proti těmto a mnoha jiným důvodům, jejichž závažnost nepopírám, lze uvést jiné důvody, a sice neméně závažné. Někdo by mohl především říci, že zde existuje otázka distributivní spravedlnosti. Jestlipak právo zá-

konodárce zasahuje tak daleko, aby byl oprávněn snížit mzdu řemeslníka kvůli zvýšení zisku umělce? Pan de Lamartine⁵ pravil: „Jestliže zrušíte subvenci nějakému divadlu, kde se pak zastavíte na této cestě – nebudete logicky přinuceni zrušit též naše univerzitní fakulty, naše muzea, ústavy a knihovny?“ Bylo by lze odpovědět: Jestliže budete poskytovat subvence všemu, co je dobré a užitečné, kde se pak zastavíte na **této** cestě – nebudete logicky přinuceni financovat ze státního rozpočtu též zemědělství, průmysl, obchod, dobročinnost a školství? A navíc, máme opravdu jistotu, že subvence prospívají pokroku v umění? Tato otázka ještě zdaleka není vyřešena a nadto můžeme vidět na vlastní oči, že pokud nějaká divadla prosperují, tak jsou to ta, která žijí z vlastní činnosti. A konečně, když se povzneseme k obecnějším úvahám, zjistíme, že potřeby a tužby dávají vznikat dalším potřebám a tužbám, takže dochází k jejich vzestupnému pohybu do stále vytríbenějších a kultivovanějších sfér,^{3*} a to v té míře, v jaké je veřejné bohatství umožňuje uspokojovat; zjistíme také, že vláda se nesmí vměšovat do této souvztažnosti, protože by při dané velikosti národního bohatství nemohla stimulovat luxusní průmysl z daňových výnosů, aniž by tím poškodila průmysl produkující statky nezbytné potřeby, což by znamenalo narušení přirozeného pokroku civilizace. Lze též pozorovat, že takové umělé přesouvání potřeb, vkusu, práce a obyvatelstva přivádí národy do nejistého a nebezpečného postavení, kterému schází pevný základ.

Probereme teď několik důvodů uváděných odpůrci státního zasahování, které se týkají domněnek občanů o pořadí, v němž by měly být uspokojovány jejich potřeby a tužby, a v důsledku toho též řízeny i jejich aktivity. Přiznávám se, že náležím k lidem, kteří mají za to, že výběr a impuls má přijít zdola, a nikoli shora – od občanů, a nikoli od zákonodárce; zdá se mi, že opačná nauka vede k destrukci svobody a lidské důstojnosti.

Je však známo, z čeho je – na základě jistých dedukcí, právě tak chybných jako nespravedlivých – obviňován ekonom? Když zavrhneme subvence, znamená to prý, že zavrhneme samotnou věc, o jejíž subven-

⁵ Alphonse Marie de Lamartine (1790-1869), slavný francouzský básník období romantismu a později významný politik. Za poslance byl zvolen již v r. 1834, avšak největší proslulost získal během revoluce v r. 1848, kdy se stal předsedou prozatímní vlády a podstatně přispěl k založení II. republiky. Svou rétorickou výmluvností dovedl uchláholit pařížské radikální masy, jejichž živelné hnutí ohrožovalo samotné republikánské zřízení. Brzy však ztratil veškerý vliv, protože byl spíše romantickým idealistou než praktickým politikem; v r. 1851 odešel z veřejného života a stáhl se do ústraní. (Pozn. překl.)

cování se jedná, a že jsme nepřáteli všech druhů činností, poněvadž žádáme, aby tyto činnosti byly jednak svobodné a jednak aby nalézaly svou odměnu samy v sobě. Jestliže tedy žádáme, aby stát nepodporoval z daní náboženské záležitosti, jsme prý ateisté; chceme-li, aby stát nepřispíval z daní na vzdělání, nenávidíme prý osvětu jako takovou. Řekneme-li, že stát by z daní neměl uměle zvyšovat hodnotu půdy nebo činit totéž v nějakém průmyslovém odvětví, jsme nepřáteli vlastnictví a práce. A když se domníváme, že stát nemá subvencovat umělce, tak jsme barbaři, kteří soudí, že veškeré umění je zbytečné.

Protestuji ze všech sil proti těmto dedukcím. Je nám velice vzdálena absurdní myšlenka zničit náboženství, vzdělání, vlastnictví, práci a umění, když žádáme, aby stát chránil svobodný rozvoj všech druhů lidské činnosti, aniž by přitom vydržoval jedny na úkor druhých. Právě naopak si myslíme, že všechny tyto živé síly lidské společnosti by se harmonicky rozvíjely pod vlivem svobody, že žádná z nich by se nestala – jak jsme tomu dnes svědky – zdrojem zmatků, zneužívání, tyranie a nepořádku.

Naši odpůrci si myslí, že když nějaká činnost není ani subvencována, ani reglementována, tak se tím prostě likviduje. My si myslíme pravý opak. Jejich víra se upíná k zákonodárci, a nikoli k lidstvu. My věříme v lidstvo, a nikoli v zákonodárce.

Pan de Lamartine tedy pravil: „Ve jménu tohoto principu (tj. zrušení státních subvencí – J. P.) bychom museli **zrušit** veřejné výstavy, které této zemi dělají čest a přinášejí bohatství.“

Odpovídám panu de Lamartine: Z vašeho hlediska **nesubvencovat** znamená **zrušit**, jelikož vaší výchozí premisou je, že vše existuje pouze z vůle státu, z čehož vyvozujete, že žít může pouze to, čemu daně umožňují život. Avšak já obrátím proti vám příklad, který jste sám vybral, a ukáži vám, že největší a nejvznešenější ze všech výstav, výstava založená na nejliberálnější a nejuniverzálnější myšlenkové koncepci – a mohl bych si dokonce posloužit i výrazem „všelidská“, což zde není žádnou nadsázkou – je výstava připravovaná v Londýně,⁶ jediná, do které se neměšuje žádná vláda a která není financována z žádné daně.

⁶ Jedná se o Světovou výstavu (*Great Exhibition*), která se konala v r. 1851 v Hyde Parku a byla sponzorována Londýnskou společností umění (*London Society of Arts*), jež se věnovala rozvoji umění a průmyslu. Jakožto první z řady následujících světových výstav se stala proslulou zejména v souvislosti s místem svého konání, jímž by slavný Křišťálový palác (*Crystal Palace*), velmi novátorské a pozoruhodné architektonické dílo. (Pozn. překl.)

Když se vrátíme ke krásným uměním, mohl by někdo, opakuji, uvést přesvědčivé důvody pro systém subvencí i proti němu. Čtenář pochopí, že vzhledem ke speciálnímu předmětu tohoto spisu nemusím tyto důvody ani vykládat a ani se rozhodovat, který z nich bych si měl vybrat.

Avšak pan de Lamartine uvedl již předem jeden argument, který nemohu přejít mlčením, jelikož zcela přesně zapadá do rámce této ekonomické studie.

Praví:

„Ekonomická otázka v záležitosti divadel se dá shrnout do jediného slova: práce. Málo záleží na povaze této práce; je to práce stejně plodná, stejně produktivní, jako je tomu v povaze každé práce, kterou národ vykonává. Divadla, jak víte, dávají ve Francii práci a mzdu osmdesáti tisícům dělníků všeho druhu, malířům, zedníkům, dekorátérům, krejčím, stavitelům atd., kteří vnášejí život a pohyb do mnoha čtvrtí tohoto hlavního města, a to je příčinou, proč se dovolávají vašich sympatií!“

Vašich sympatií! – Přeložte si to: vašich subvencí.

A dále:

„Požitky Paříže zajišťují práci a spotřební statky pro venkov, luxus bohatce je mzdou a chlebem pro 200 000 dělníků všeho druhu, které živí onen tak mnohotvárný průmysl sloužící divadlům po celé rozloze naší republiky a kteří z těchto vznešených požitků, jež činí Francii slavnou, mají živobytí pro sebe, pro své rodiny a své děti. Jsou to právě oni, komu dáte těch 60 000 franků.“ („*Velmi dobře! Bravo! Nesčetné projevy souhlasu.*“)

Co se mne týče, jsem nucen říci: **Velmi špatně! Velmi špatně!** – přičemž samozřejmě omezují dosah tohoto soudu pouze na ekonomický argument, o který se zde jedná.

Ano, těch 60 000 franků nebo alespoň jistá část této sumy se opravdu dostane k dělníkům pracujícím pro divadla. Několik drobtů se zajisté může cestou ztratit. Kdybychom však prozkoumali věc zblízka, možná bychom dokonce objevili, že na cestě zabloudí větší část koláče; dělníci budou mít velké štěstí, jestliže jim zbude několik drobečků. Chci však připustit, že celá subvence připadne malířům, dekorátérům, krejčím, ka-
deřníkům atd. **To je to, co je vidět.**

Odkud však přichází tato subvence? Zde je **rub** otázky, který je právě tak důležitým předmětem zkoumání jako její **líc**. Kde je zdroj těch 60 000 franků? A kam by se dostaly, kdyby je hlasování zákonodárců nebylo nejdříve dirigovalo do *rue Rivoli*⁷ a pak do *rue Grenelle*? **To je to, co není vidět.**

Zajisté se nikdo neodvází tvrdit, že samotné hlasování zákonodárců je tím, co způsobuje, že se tato částka vylíhne v hlasovací urně; že jako takové představuje čistý přírůstek k národnímu bohatství a že bez tohoto zázračného hlasování by se oněch 60 000 franků stalo něčím navzdý neviditelným a nehmatatelným. Je nutné připustit, že vše, co většina může učinit, je rozhodnout, že se peníze odněkud vezmou, aby byly zase poslány někam jinam a aby se jim dostalo jistého určení jen na tom základě, že jim bylo znemožněno naplnit jiné určení.

Pokud se věci mají takto, je zřejmé, že poplatník, který platí daň ve výši jednoho franku, již nemůže tímto frankem svobodně disponovat. Je jasné, že bude zbaven možnosti uspokojit své potřeby v míře odpovídající hodnotě jednoho franku, a že i dělník, který by mu toto uspokojení mohl obstarat, bude připraven o mzdu ve stejném rozsahu.

Nedělejme si tedy dětské iluze a nevěřme, že hlasování ze dne 16. května něco **přidává** k národnímu blahobytu a zaměstnanosti. Provede pouze realokaci užitků a realokaci mezd – to je vše.

A když bude řečeno, že ono hlasování nahradí uspokojení potřeby jistého druhu a jistý druh práce uspokojením takových potřeb a takovými pracemi, které jsou urgentnější, mravnější a rozumnější? Mohl bych bojovat i na tomto terénu. Mohl bych říci: Když vyrvete 60 000 franků poplatníkům, snížíte mzdy zemědělských dělníků, nádeníků, kopáčů, tesařů, podkovářů a zvýšíte o stejnou částku mzdy zpěváků, kadeřníků, dekoratérů a krejčích. Nic však nedokazuje, že tato třída je důležitější než ta předešlá. Pan de Lamartine to nedokazuje. Sám praví, že divadelní práce je **stejně** plodná, **stejně** produktivní jako každá jiná práce (a ne **více**), proti čemuž by se stále ještě dalo namítat, neboť nejlepším důkazem, že divadelní práce není tak plodná jako jiná práce, je skutečnost, že právě k této jiné práci se vznášá apel, aby subvencovala práci divadelní.

Avšak toto srovnávání vnitřní hodnoty a záslužnosti u různých druhů prací není předmětem této úvahy. Veškerým mým úkolem zde je ukázat, že pokud pan de Lamartine a ti, kdož aplaudovali jeho argumentaci, viděli levým okem výnosy získané dodavatelí divadelníků, měli také vidět pravým okem ušlé výnosy u dodavatelů poplatníků; jelikož tak nečinili, vystavují se výsměchu, poněvadž chybně pokládali realokaci za **zisk**. Jestliže by byli ve své doktríně důslední, žádali by subvence donekonečna; neboť co platí o jednom franku a o 60 000 francích, platí za stejných okolností také o miliardě franků.

Když se jedná o daně, pánové, dokažte jejich užitečnost důvody, jež stojí na pevném základě, nikoli však tímto nešťastným tvrzením: „Veřejné výdaje poskytují obživu dělnické třídě.“ Toto chybné tvrzení zastírá podstatnou skutečnost, že totiž **veřejné výdaje** fungují **vždy** jako substitut soukromých výdajů a že v důsledku toho poskytují živobytí jednomu dělníku místo jinému, avšak ničím nepřispívají k údělu dělnické třídy, pokud ji chápeme jako celek. Vaše argumentace je na výši poslední módy, avšak je zcela absurdní, protože vaše rozumování není s to podat rozumný důvod.

V. Veřejné práce

Když národ dospěje k jistotě, že nějaký velký podnik bude prospívat společnosti, tak je veskrze přirozené, že jej uskuteční z výtěžku společných příspěvků. Přiznávám se však, že mi dochází trpělivost, když slyším, jak se při prosazování takového rozhodnutí uvádí jako argument tento hrubý ekonomický omyl: „Je to ostatně prostředek, jímž se pro dělnictvo vytváří práce.“

Stát zřizuje novou silnici, buduje palác, opravuje ulici, hloubí průplav; dává tím práci jistým dělníkům – **to je to, co je vidět**; zároveň však připravuje o práci jiné dělníky – **to je to, co není vidět**.

Podívejme se, jak se provádí stavba silnice. Tisíc dělníků přichází každé ráno a pak odchází každý večer, přičemž si každý odnáší svou mzdu, to je zřejmé. Kdyby stavba silnice nebyla nařízena dekretem, kdyby potřebné peněžní fondy nebyly odhlasovány, tito dobří lidé by neměli ani tuto práci, ani tuto mzdu; to je stále ještě zřejmé.

⁷ Sídlo francouzského ministerstva financí. (Pozn. překl.)

Avšak je to všechno? Nezahrnuje tato operace jako celek ještě něco jiného? Cožpak v okamžiku, kdy pan Dupin⁸ pronáší ona posvátná slova: „Shromáždění přijalo“, se stane zázrak a ony milióny sestoupí po měsíčních paprscích do pokladen pánů Foulda⁹ a Bineaua?¹⁰ Jestlipak není nutné – pokud má výše zmíněný proces dospět ke svému ucelenému tvaru – aby stát organizoval nejen svoje výdaje, ale stejně tak svoje příjmy, a aby vyslal výběřčí daní a přiměl poplatníky k jejich placení?

Studujme tedy celou otázku v obou jejích aspektech. Když konstatujete, k čemu stát použije ony odhlasované milióny, neopomeňte také konstatovat, k čemu by tytéž milióny použili poplatníci, kteří ovšem již tak učinit nemohou. Pak porozumíte, že veřejný podnik je jako mince o dvou stranách. Na jedné je zobrazen dělník v plné práci a nad ním heslo: **To, co je vidět**; na druhé pak je nezaměstnaný dělník a heslo hlásá: **To, co není vidět**.

Sofisma, které v tomto spise vyvracím, je ve své aplikaci na veřejné práce o to nebezpečnější, že slouží k ospravedlnování nejbláznivějších podniků a nejpošetilejších marnotratností. Jestliže nějaká železniční trať nebo most jsou s to poskytnout reálný užitek, pak při argumentaci v jejich prospěch plně postačuje, když se prostě odvoláme na tento fakt. Co se však dělá, když toto není možné? Útočištěm je tehdy tato mystifikace: „Je nutné obstarat práci pro dělníky!“

Jakmile padnou tato slova, přichází rozkaz, aby se na Martově poli¹¹ vybudovaly a hned poté zase odstranily terasy. Veliký Napoleon – jak se říká – se domníval, že koná filantropické dílo, když dal hloubit a zase zarovnávat příkopy. Také říkal: „Co záleží na výsledku? Nepotřebujeme nic jiného než vidět, jak se blahobyť rozšiřuje mezi pracující třídy.“

Přístupme teď k jádru věci. Peníze jsou pro nás zdrojem iluzí. Když žádáme všechny občany, aby přispěli ke společné věci formou peněz, znamená to, že je ve skutečnosti žádáme o věčný příspěvek, neboť část-

⁸ Charles Dupin (1784-1873), významný francouzský inženýr a ekonom, profesor Konzervatoře uměleckých řemesel, poslané a senátor. K ekonomické teorii přispěl zejména tím, že rozvinul metody ekonomické statistiky. (Pozn. překl.)

⁹ Achille Fould (1800-1867), politik a finančník. (Pozn. překl.)

¹⁰ Jean Martial Bineau (1805-1855), inženýr a politik, ministr financí v r. 1852. (Pozn. překl.)

¹¹ Původně volné prostranství na levém břehu Seiny v Paříži, určené pro konání vojenských přehlídek; nyní park mezi Eiffelovou věží a Vojenskou akademií. (Pozn. překl.)

ku, která představuje jejich daňové zatížení, si každý z nich opatří svou prací. Nuže, kdyby se shromáždili všichni občané, aby v naturální formě vytvořili dílo všem užitečné, bylo by to pro každého srozumitelné; jejich odměna by spočívala ve výsledcích samotného díla. Kdyby je však někdo svolal a přinutil stavět silnice, na nichž nikdo nebude jezdit, a paláce, ve kterých nikdo nebude bydlet, a to vše jen pod záminkou, že se jim opatřuje práce – to by přece bylo absurdní, a oni občané by určitě s plným oprávněním namítli: Z takové práce nemáme nic než mozoly. Raději pracujeme sami pro sebe.

Postup, jenž spočívá v tom, že občané přispívají penězi, a nikoli prací, celkem nic nemění na těchto obecných výsledcích. Avšak v případě, kdy občané naturálně přispívají svou prací, dochází k tomu, že ztrátu sdílejí všichni jedinci. Při peněžní formě příspěvků uniknou svému podílu na ztrátě zaměstnanci státu, což se u každého z jejich spoluobčanů projeví jako nezanedbatelný přírůstek k té části ztráty, která na něj připadá z ryze proporcionálního hlediska.

Existuje jeden článek ústavy, který zní:

„Společnost podporuje rozvoj práce... tím, že stát, departmenty a obce zřizují veřejné práce, způsobilé k zaměstnání zahálčících rukou.“

Jako přechodné opatření v době krize nebo za kruté zimy může mít tato intervence daňového poplatníka dobré výsledky. Funguje stejným způsobem jako pojištění. Nepřidává nic ani k počtu pracovních míst, ani k souhrnu mezd, nýbrž ubírá z práce a mzdy v normální době, aby to vydala – ovšemže se ztrátou – v dobách zlých.

Jako opatření stále, všeobecné a soustavné není ničím jiným než zhoubnou mystifikací, nemožností a kontradikcí, jež předvádí malé množství práce, které vzniklo v důsledku jejího stimulačního působení a které **je vidět**, a zakrývá velké množství práce znemožněné, které **vidět není**.

VI. Zprostředkovatelé

Společnost je souhrn služeb, které si lidé vzájemně poskytují buď z donucení, anebo dobrovolně, tj. služeb veřejných a služeb soukromých.

Veřejné služby, stanovené a reglementované zákonem, který nelze vždy snadno změnit, když je zapotřebí, mohou společně s tímto zákonem

trvat mnohem déle, než je doba, v níž plnily užitečnou funkci, takže se stávají přežitkem, který existuje jen kvůli svému vlastnímu prospěchu a který si může zachovat název „veřejné služby“, třebaže již vůbec nejde o nějaké služby, nýbrž o veřejné soužení. Soukromé služby patří do domény vůle a odpovědnosti jednotlivce. Každý při nich dává a přijímá to, co chce nebo to, co může, a sice na základě předchozího smlouvání s protistranou. U těchto služeb se vždy předpokládá, že mají reálný užitek, který je přesně poměřován jejich komparativní hodnotou.

Zde je příčina, proč jsou veřejné služby postiženy ztrnulostí, zatímco soukromé se řídí zákonem pokroku.

Třebaže plýtvání silami, jež je způsobeno přehnaným rozvojem veřejných služeb, vede k vytvoření zhoubného parazitismu v nitru společností, je dosti zvláštní, že mnohé moderní sekty ekonomických reformátorů, jež připisují tento charakter svobodným a soukromým službám, se snaží proměnit různá povolání v úřady.

Tyto sekty s velikou vehemencí útočí proti tomu, co označují názvem **zprostředkovatel**. S náramnou chutí by odstranily kapitalistu, bankéře, spekulanta, podnikatele, obchodníka i velkoprodávce, které obviňují z toho, že se staví mezi výrobu a spotřebu, aby tak z obou kořistili, přičemž jim za to neposkytují sebemenší protihodnotu. – Chtěly by tudíž, aby práce, kterou zmínění prostředníci vykonávají, byla alespoň přenesena na stát, když už se bez ní nelze obejít.

Sofistika socialistů zde spočívá v tom, že ukazují veřejnosti, kolik musí platit zprostředkovatelům za jejich služby, a že jí zakrývají, co by musela platit státu. Je to stále tentýž boj mezi tím, co bije do očí, a tím, co se odhaluje pouze rozumu, boj mezi tím, **co je vidět**, a tím, **co není vidět**.

Bylo to zejména v roce 1847, v době velkého hladu a nedostatku¹² – socialistické sekty tehdy využily příležitost a snažily se zpopularizovat svoji neblahou teorii, což se jim také dařilo. Dobře věděly, že i ta nejabsurdnější propaganda má vždy nějakou šanci najít odezvu u lidí, kteří trpí: *malesuada fames*.¹³

¹² V r. 1846 postihla severní a západní Evropu neúroda pšenice a brambor; to mělo za následek velké zvýšení cen potravin v r. 1847 (který bývá proto označován jako rok „drahého chleba“) a krizi v zemědělství, průmyslu i finančnictví. (Pozn. překl.)

¹³ „Hlad je špatným rádcem.“ Vergilius, *Aeneis* VI, 276. (Pozn. překl.)

Vzaly si tudíž na pomoc taková velká slova jako **vykořisťování člověka člověkem, spekulace s hladem a lichvářství** a pustily se do očerňování obchodu a zastírání jeho blahodárnosti.

„Pročpak,“ řekly, „necháváme na obchodnících, aby obstarávali potraviny ze Spojených států a z Krymu? Proč stát, departementy a obce neorganizují zásobovací službu a nezřizují skladiště? Prodávalo by se za **výrobní cenu** a lid, náš ubohý lid, by byl zproštěn poplatku, který platí svobodnému, tj. egoistickému, individualistickému a anarchistickému obchodu.

Poplatek, který lidé platí obchodu, **to je to, co je vidět**. Poplatek, který by lidé v socialistickém systému platili státu nebo jeho agentům, **to je to, co není vidět**.

V čem spočívá tento domnělý tribut, který lidé platí obchodu? V tomto: že si dva lidé vzájemně prokazují služby v naprosté svobodě, pod tlakem konkurence a za cenu, na které se dohodli..

Když je hladový žaludek v Paříži a obilí, které by ho mohlo nasytit, je v Oděse, nemůže utrpení přestat nijak jinak, než že se obilí setká s žaludkem. Lze to provést třemi způsoby: 1. Hladovějící lidé si sami dojdou pro obilí; 2. mohou se obrátit na ty, kdo se zabývají tímto druhem obchodu; a 3. mohou mezi sebou vybrat příspěvky a pověřit provedením úkolu veřejné úředníky.

Který z těchto tří způsobů je nejvýhodnější?

Ve všech dobách a ve všech zemích světa, čím svobodnější, osvícenější a zkušenější byli lidé, tím častěji volili ze své svobodné vůle druhý způsob. Já se přiznávám, že z mého hlediska toto naprosto postačuje, abych se i já přidal na tuto stranu. Můj rozum se zdráhá připustit, že lidstvo by se takhle hromadně mylilo v otázce, která se ho tak úzce dotýká.^{4*}

Přece jen však prozkoumejme tuto otázku.

Je samozřejmě neproveditelné, aby 36 000 000 občanů odjelo do Oděsy pro obilí, které potřebují. První způsob je tedy k ničemu. Spotřebitelé nemohou jednat sami; jsou nuceni obrátit se na zprostředkovatele, ať již jsou to veřejní úředníci nebo obchodníci.

Všimněme si však, že onen první způsob by byl nejpřirozenější. Konec konců, pokud má někdo hlad, je jen na něm, aby si šel pro obilí.

Jít pro obilí – to je **strast**, která se týká jeho a nikoho jiného; je to **služba**, kterou je povinován sám sobě. Prokáže-li mu někdo jiný – ať již z jakéhokoli důvodu – tuto **službu** a vezme na sebe onu **strast**, má právo na kompenzaci. Říkám to proto, abych konstatoval, že služby zprostředkovatelů zahrnují v sobě princip odměny.

Ať již je tomu tak nebo onak – poněvadž se musíme obracet na toho, komu socialisté dávají jméno parazit, ptejme se alespoň, který parazit má menší požadavky, obchodník nebo úředník?

Obchod (předpokládám, že je svobodný, jak jinak bych mohl argumentovat?), obchod – pravím – je nucen již ve svém vlastním zájmu studovat roční doby, zjišťovat den ze dne stav úrody, shromažďovat informace ze všech koutů světa, předvídat potřeby a provádět preventivní opatření. Má připravené všechny lodě, má všude kontakty a jeho bezprostředním zájmem je, aby nakoupil co možná nejlevněji, uspořil na každém detailu obchodní operace a dosáhl největších výsledků při nejmenší námaze. Nejsou to ovšem pouze francouzští obchodníci, nýbrž také obchodníci z celého světa, kteří se zabývají zásobováním Francie; a pokud je jejich vlastní zájem neodolatelně přivádí k tomu, aby tento úkol splnili při minimálních nákladech, konkurence je právě tak neodolatelně nutí, aby z veškerých úspor na výrobních nákladech nechávali profitovat také spotřebitele. Jakmile je jednou dovezeno obilí, je v zájmu obchodníka prodat toto obilí co možná nejdříve, aby se tím vyhnul riziku a realizoval svůj zisk, a začít podle potřeby celou operaci zase znova. Veden srovnáváním cen v různých lokalitách, distribuuje potraviny po celé zemi, přičemž začíná vždy tam, kde jsou ceny nejvyšší čili tam, kde je potřeba nejnaléhavější. Nelze si tedy představit **organizaci**, která by byla s to lépe kalkulovat v zájmu hladovějících, a krása této organizace, kterou socialisté nejsou schopni vnímat, se rodí právě z té skutečnosti, že je to organizace svobodná. – Je pravda, že spotřebitel musí uhradit obchodníkovi náklady lodní i suchozemské dopravy, náklady za skladování, poplatky za komisioní prodej atd.; existuje však nějaký systém, v němž by se ten, kdo obilí konzumuje, mohl vyhnout placení nutných výdajů spojených s jeho přepravou? Kromě toho je nutné zaplatit za **prokázanou službu**; pokud však jde o výši obchodníkovu podílu, konkurence jej redukuje na možné minimum; co se týče jeho oprávněnosti, bylo by podivné, kdyby řemeslníci v Paříži

nechtěli pracovat pro obchodníky v Marseille, pracují-li obchodníci v Marseille pro řemeslníky v Paříži.

Co by se stalo, kdyby podle vynálezu socialistů zaujal stát místo soukromého obchodníka? Ukažte mi, prosím, kde by tady mohla veřejnost najít nějaké úspory? Snad v nákupní ceně? Představte si však delegáty 40 000 obcí, kteří přijdou do Oděsy v jeden určitý den, kdy je zapotřebí obilí; představte si jen, jaký by to mělo účinek na ceny. Bude tu úspora v nákladech? Bude třeba méně lodí, méně námořníků, méně překládání, méně skladišť, nebo snad budeme zproštěni nutnosti toto všechno zaplatit? Uspoříme tím částku, která by jinak tvořila zisk obchodníků? Přijedou snad vaši delegáti nebo úředníci do Oděsy zadarmo? Podniknou snad cestu a budou tam pracovat pouze na základě principu bratrství? Nemusí se také pro ně zajistit živobytí? Nebude zapotřebí zaplatit jejich čas? A myslíte, že souhrn toho všeho nebude tisíckrát větší než 2 nebo 3 procenta, která jsou výdělkem obchodníka, což je taxa, již je obchodník ochoten garantovat?

Pomyslete konečně i na obtíže při vybírání tolika daní kvůli distribuci takového množství potravin. Mějte na mysli i nespravedlnost a zneužívání, které nelze oddělit od takového podniku. Myslete také na břímě odpovědnosti, které by bylo uvaleno na vládu.

Socialisté, kteří vynalezli toto bláznovství a kteří je v dobách nedostatku vpravili do vědomí mas, si velkomyslně udělili titul **muži pokroku** a nelze popřít existenci jistého nebezpečí, že zvyk, tento tyran jazyka, schválí jak toto slovo, tak i úsudek, který je jím implikován. **Muži pokroku!** To předpokládá, že tito pánové vidí mnohem dál do budoucnosti než obyčejní lidé, přičemž jejich jedinou chybou je, že příliš předběhli své století; a pokud doposud nenastala doba zrušení jistých svobodných služeb, jež podle jejich domněnky hrají roli parazitů, tak je to chyba veřejnosti, která není s to držet krok se socialismem. Podle mého vědomí a svědomí je pravdivé přesně opačné tvrzení – jenom nevím, do kterého barbarského století bychom se museli vrátit, abychom se ve zmíněné záležitosti dostali na úroveň socialistických poznatků.

To, co tito moderní sektáři ustavičně staví proti nynější společnosti jako svůj ideál, je asociace neboli sdružení či společenství. Neuvědomují si, že svobodná společnost je tím nejoprávnějším způsobem zespole-

čenštění či sdružování, který daleko převyšuje všechno to, co vzešlo z jejich plodné představivosti.

Objasněme si to na příkladu.

Aby se člověk ráno, poté, co vstane, mohl obléknout, je k tomu zapotřebí, aby nějaký pozemek byl ohraničen, vysušen, zorán, obdělán a osázen rostlinami jistého druhu; je třeba, aby se těmito rostlinami užívala stáda ovcí a aby tyto ovce poskytly svou vlnu; tu je nutno příst, tkát, barvit a poté z ní zhotovit sukno; sukno se pak musí nastříhat, sešít a vytvarovat do podoby obleku. A celá tato řada operací implikuje spoustu dalších, poněvadž předpokládá užívání polního nářadí, ovčínů, továren, uhlí, strojů, vozidel atd.

Kdyby společnost nezahrnovala takovéto velice reálné sdružení či zespolčenštění, tak každý jedinec, který by toužil po obleku, by byl nucen pracovat v izolaci, tj. sám provádět jednu za druhou všechny zmíněné nesčetné operace, od prvního úderu motykou, který je počátkem řady, až do posledního stehu jehlou, jímž řada končí.

Avšak díky naší společenskosti, která je distinktivní charakteristikou lidského druhu, se tyto operace rozdělily mezi velké množství pracovníků a toto dělení stále ještě pokračuje a prospívá tak stále více obecnému dobru, poněvadž dojde-li k nárůstu spotřeby, stimuluje to specializaci a každá jednotlivá specializovaná operace může uživit celé nové průmyslové odvětví. Pak dochází k rozdělování produktu, které se děje proporcionálně k té části hodnoty, kterou každý přinesl k uskutečnění celého díla. Pokud toto není sdružení, tak mi prosím řekněte, co to tedy je?

Všimněte si, že jelikož nikdo z pracovníků nebyl s to vyprodukovat z ničeho ani tu nejmenší částičku nějaké látky, omezili se všichni na vzájemné poskytování služeb, na vzájemnou pomoc při dosahování společného cíle, a že všichni se mohou považovat – každá skupina vůči ostatním – za **zprostředkovatele**. Jestliže se například při provádění hospodářských činností stává doprava natolik důležitou, aby zaměstnala jednu osobu, předení zase druhou osobu, tkaní třetí a barvení čtvrtou, proč by se pak muselo pohlížet na první osobu jako na většího **parazita**, nežli jsou ostatní? Což není třeba dopravy? Nevěnuje jí svůj čas a námahu ten, kdo ji obstarává? Nepředstavuje jeho činnost úsporu téhož pro jeho druhy? Dělalí tito více, anebo pouze něco jiného, nežli on? Což ve vztahu

k odměňování, tj. ve vztahu ke svému podílu na celkovém produktu nejsou všichni stejně podřízeni zákonu **smluvních cen**? Zдали tato dělba práce a tyto smlouvy, jež se realizují v naprosté svobodě, neslouží obecnému dobru? Je nám pak zapotřebí, aby přišel nějaký socialista a pod zámkou plánovitého organizování nám despoticky zničil naše dobrovolné smlouvy, skoncoval s dělbu práce, nahradil zespolčenštěné úsilí úsilím izolovaným a zvrátil směr vývoje civilizace?

Sdružení, tak jak jsem je tady popsal, je snad proto méně sdružením, že každý do něj svobodně vstupuje a svobodně z něj vystupuje, nachází si tam svoje místo, usuzuje a smlouvá tam s jinými na vlastní odpovědnost a vnáší tam energii svého osobního zájmu, jakož i všechny záruky, jež jsou s tímto zájmem spojeny? Je k tomu, aby si sdružení zasloužilo své jméno, opravdu zapotřebí, aby přišel jakýsi domnělý reformátor a vnucoval nám svou formuli a svou vůli a prezentoval sebe sama takřka jako koncentrát veškerého lidstva?

Čím více zkoumáme tyto **pokrokové směry**, tím více nabýváme přesvědčení, že nejsou založeny na ničem kromě jedné věci – a tou věcí je ignorance, jež se prohlašuje za neomylnou a dožaduje se despotismu ve jménu této neomylnosti.

Nechť mi čtenář laskavě promine tuto odbočku. Nebude snad neúčinná v době, kdy různé deklamace a tirády proti zprostředkovatelům, jež se vyrojily z knih saint-simonistů, falanstéristů a přívrženců ikarií,¹⁴ zaplavují noviny i řečnické tribuny národního shromáždění a znamenají závažné ohrožení pro svobodu práce a obchodu.

¹⁴ Claude Henri de Rouvroy, hrabě de Saint-Simon (1760-1825), přední představitel francouzského socialismu; přídomek „utopický“, který je s jeho pojetím socialismu spojován zejména pod vlivem Engelsova spisu *Vývoj socialismu od utopie k vědě*, je ovšem stěžejí udržitelný, protože implicitně předpokládá možnost a oprávněnost nikoliv utopického („vědeckého“, „reálného“, „demokratického“ nebo také „lidsky se tvářícího“) socialismu. Falanstéristé byli přívrženci jiného vlivného socialisty – Charlese Françoise Marie Fouriera (1772-1837), který ve svém časopise *Le Phalanstère* v r. 1832 navrhl, aby základními výrobně-administrativními jednotkami plánované socialistické společnosti byly tzv. „falangy“, z nichž každá měla představovat seskupení 1 600 jedinců, bydlících a pracujících pohromadě v jedné budově – falanstéře. Organizace života ve falanstéře je věrnou odlikou kasárenské reglementace, jež byla v éře Napoleona I. zaváděna do všech státních a veřejných institucí ve Francii. *Cesta do Ikárie (Voyage en Icarie)* je utopický spis, jehož autorem je Étienne Cabet (1788-1856), vůdčí osobnost jedné z dalších socialistických sekt. (Pozn. překl.)

VII. Omezování dovozu

Pan Ochranář (nebyl jsem to já, kdo jej tak pojmenoval, nýbrž pan Charles Dupin, který však od té doby... – ale nicméně tehdy...), věnoval svůj čas a svůj kapitál tomu, že měnil v železo nerosty, jež se nacházely na jeho půdě. Příroda však byla štedřejší k Belgičanům, kteří proto dodávali Francouzům železo levněji nežli pan Ochranář. Což znamená, že všichni Francouzi neboli celá Francie mohli dostat dané množství železa za menší množství práce, pokud je kupovali od ctihodných Vlámů. Vedeni vlastním zájmem tudíž plně využili této výhody a denně bylo vidět mnoho kovářů, kolářů, mechaniků, podkovářů, cvočkářů a rolníků, jak si v Belgii zaopatřují železo buď sami, nebo pomocí prostředníků. To se velmi znelíbilo panu Ochranáři.

První myšlenkou, která ho napadla, bylo učinit přítrž tomuto zlořádu svými vlastními silami. To bylo opravdu nabíledni, protože jen on sám byl tím poškozen. Vezmu svoji karabinu, řekl si, dám si za pás čtyři pistole, naplním si nábojnice, připnu si svůj meč a s touto výzbrojí se odeberu na hranice. Zabiji prvního kováře, podkováře, cvočkáře, mechanika nebo zámečníka, který tam přijde kvůli svému vlastnímu prospěchu, a nikoli kvůli mému; to je naučí, jak se má správně žít!

Málo scházelo, a pan Ochranář by byl opravdu vytáhl na válečnou stezku; v poslední chvíli, kdy již odcházel, se však v jeho mysli vylíhlo několik dalších myšlenek, které poněkud zchladily jeho bojový zápal. Řekl si: Především není zcela vyloučeno, že kupci železa, moji rodní krajané a nepřátelé, si budou celou věc vykládat jaksi ve zlém a místo toho, aby se nechali zabít, zabijí mne samotného. A navíc, i kdyby k ochraně hranic nastoupili všichni moji služebníci, nebudeme s to uhlídat všechny přechody. A konečně, takový postup by mě stál příliš mnoho, moje náklady by byly mnohem vyšší než hodnota výsledného efektu.

Pan Ochranář se již smutně odevzdával osudu, že nebude mít více svobody než všichni ostatní, když tu náhle jeho mozek byl osvěcen parprskem světla.

Vzpomněl si, že v Paříži je veliká továrna na výrobu zákonů. Položil si otázku: Co je to zákon? Je to opatření, o kterém platí, že když se jednou nadekretuje, tak afsi je dobré nebo špatné, každý se mu musí podřídit.

K jeho provádění se zorganizuje veřejná moc a aby se řečená veřejná moc mohla reálně ustavit, odčerpají se z národa potřební lidé a peníze.

Jestliže by se mi tedy podařilo, rozumuje pan Ochranář, aby z pařížské továrny vyšel takový docela malinký a hezoučkový zákon, který by stanovil, že „dovoz belgického železa se zakazuje“, dosáhl bych následujících výsledků: vláda by namísto těch několika sluhů, které jsem chtěl poslat na hranice, nasadila 20 000 synů kovářů, zámečníků, cvočkářů, podkovářů, řemeslníků, mechaniků a vzpurných rolníků. A aby těchto 20 000 celníků bylo udržováno při dobrém zdraví a radostně myslí, rozdělí vláda mezi ně 25 miliónů franků, které vezme opět těm samým kovářům, cvočkářům, řemeslníkům a rolníkům. Ostraha hranic bude provedena lépe a nebude mě nic stát, nebudu vydán napospas brutalitě vetešníků, prodám železo za cenu, jakou určím, a budu mít dokonalý požitek ze sladkého osvěžení při pohledu, jak je náš veliký národ hanebně mystifikován. To jej naučí stále se prohlašovat za průkopníka a nositele všeho pokroku v Evropě! Bude to pikantní sousto a každopádně stojí za tu námahu!

Pan Ochranář se tedy odebral do továrny na zákony. – Jindy vám snad budu vypravovat příběh o jeho temných a utajovaných pletichách; dnes však chci mluvit pouze o těch krocích, které pan Ochranář podnikl zcela otevřeně a na očích veřejnosti. – Uplatnil u pánů zákonodárců tyto vývody:

„Belgické železo se prodává se Francii za deset franků, což mě nutí, abych svoje železo prodával za tutéž cenu. Prodával bych je raději za patnáct franků, avšak nejde to kvůli tomu belgickému železu, ať je milostivý Bůh zatratí! Vyrobte zákon, který nařídí: Belgické železo již více nevstoupí do Francie! – Hned poté zvýším svoji cenu o pět franků a vizte následek:

Za každý metrický cent železa, který dodám veřejnosti, dostanu patnáct franků místo deseti, zbohatnu rychleji a značně rozšířím těžbu v mých dolech, pročez budu zaměstnávat víc dělníků. Moji dělníci i já zvýšíme svá vydání k velikému užitku našich dodavatelů v okruhu mnoha kilometrů. Jelikož tito dodavatelé budou mít větší odbyt, budou také zadávat větší objednávky průmyslu, a tak se tato aktivita od jednoho k druhému rozšíří postupně na celou zemi. Tento blahoslavený pěťfrank, jemuž dopřejete vklouznout do mé pokladny, bude působit jako kámen vhozený do jezera – vyvolá nekonečné množství zářících kruhů, které se budou šířit dál a dál.“

Výrobci zákonů byli jednoduše uneseni tímto projevem a zejména je okouzli, když se dozvěděli, jak snadno lze zvětšit národní bohatství pomocí zákonů; hlasovali tudíž pro omezení dovozu. K čemu jsou všechny ty řeči o práci a hospodaření? – řekli. Proč volit tyto obtížné prostředky ke zvýšení národního bohatství, když plně postačuje nějaké nařízení?

A skutečně, zákon měl vzápětí všechny důsledky, jež předvídal pan Ochránář; jenomže kromě toho měl také jiné, neboť – budme k panu Ochránáři spravedliví – nesoudil **chybně**, nýbrž soudil **neúplně**. Když si pro sebe vymáhal privilegium, postavil do popředí následky, které **je vidět**, a ponechal v temném stínu ony následky, které **není vidět**. Ukázal pouze dvě osoby, kdežto na scéně jsou tři. A je na nás, abychom napravili toto jeho opomenutí, ať již je nechtěné, anebo úmyslné.

Ano, pětifrank, který byl takovýmto legislativním způsobem přeměrován do pokladny pana Ochránáře, představuje výhodu jak pro něj, tak pro ty, kdo jsou zaměstnání jeho přičiněním. – A kdyby ono nařízení ještě zapůsobilo tak, že by ten pětifrank spadl z Měsíce, neocitly by se na druhé straně vah žádné špatné účinky, které jinak zahlazují pozitivní efekty řečeného nařízení. Bohužel, tento záhadný pětifrank nepochází z Měsíce, nýbrž z kapsy kováře, koláře, podkováře, rolníka, cvočkáře, strojníka, zkrátka z kapsy Dobroděje Sedláčka, který dnes dává navíc pětifrank, ale nedostává za své peníze ani o miligram železa víc než v době, kdy za ně platil deset franků. Na první pohled je evidentní, že tohle zcela určitě mění celou věc, neboť – a toto je naprosto samozřejmé – **zisk** pana Ochránáře je kompenzován **ztrátou** Dobroděje Sedláčka a vše, co pan Ochránář bude s to podniknout s oním pětifrankem ve prospěch rozvoje domácího průmyslu, by udělal rovněž Dobroděj Sedláček, kdyby mu pětifrank nebyl popsanou cestou odebrán. Kámen byl hozen na jisté místo v jezeře jen proto, že jistý legislativní akt znemožnil, aby byl vržen jinam.

To, co není vidět tedy prostě kompenzuje **to, co je vidět**, a tak jediné, co je výsledkem celé operace, je nespravedlnost, která je o to žalostnější, že byla spáchána zákonem.

To ale není všechno. Řekl jsem, že třetí osoba je vždy ponechána ve stínu. Je třeba ji uvést na scénu, aby nám ukázala **druhou ztrátu** pěti franků. Pak budeme mít před sebou výsledky celé operace v kompletní podobě.

Dobroděj Sedláček má 15 franků, ovoce své pšle. Jsme ještě v době, kdy je mu pořád ještě dovoleno jednat svobodně. Co udělá s těmito patnácti franky? Za 10 franků si koupí nějaké zboží, jež produkuje pařížský módní průmysl, a skrze toto zboží platí (nebo místo něj platí jeho zprostředkovatel) metrický cent belgického železa. Dobroději Sedláčkovi zbývá ještě pět franků. Nehodí je do řeky, ale (a to je **to, co není vidět**) poskytne je kterémukoliv průmyslníkovi výměnou za něco užitečného, například knihkupci za Bossuetovu knihu *Všeobecné dějiny*.¹⁵

Domácí průmysl je tudíž stimulován částkou 15 franků, z čehož jmenovitě:

10 franků jde na pařížský módní průmysl,

5 franků jde knihkupci.

Pokud jde o Dobroděje Sedláčka, obdrží za svých 15 franků dva předměty, které uspokojují jeho potřeby, jmenovitě:

1. metrický cent železa,

2. kniha.

Teď je vyhlášeno nařízení.

V jakém postavení se ocitne Dobroděj Sedláček? Jaká bude teď situace v domácím průmyslu?

Za svých 15 franků, které teď Dobroděj Sedláček dává až do posledního centimu panu Ochránáři za metrický cent železa, nebude mít nic víc než užitek z tohoto centu železa. Ztrácí požitek z knihy nebo jiného předmětu ekvivalentní hodnoty. Ztrácí 5 franků. Na tom se shodneme; není možné nesouhlasit; není možné nesouhlasit, že pokud se skrze omezení dovozu zvyšují ceny předmětů, spotřebitel tento rozdíl ztrácí.

Bylo však řečeno, že pro **domácí průmysl** tento rozdíl představuje zisk.

Ne, není zde žádný zisk; neboť od vydání nařízení je stimulován v rozsahu 15 franků, tedy stejnou částkou jako předtím.

¹⁵ Jacques Bénigne Bossuet (1627-1704), biskup v Meaux (zvaný *L'aigle de Meaux* – „Orel z Meaux“) byl vynikajícím řečníkem své doby; jeho pohřební řeči nad příslušníky královské rodiny jsou brilantními ukázkami francouzského klasického stylu. Jakožto vychovatel následníka trůnu (syna Ludvíka XIV. který ovšem umřel dřív než jeho otec) sepsal Bossuet svoji *Histoire universelle*, klasické dílo, jež sloužilo celým generacím francouzských školáků jako obligátní základ jejich dějepisného vzdělání. Byl také vášnivým a energickým odpůrcem protestantismu a vůdcem galikánského hnutí, jež prosazovalo nezávislost francouzské katolické církve na Římu. (Pozn. překl.)

Jediný rozdíl je v tom, že od vydání nařízení oněch 15 franků Dobroděje Sedláčka připadne kovoprůmyslu, zatímco před vydáním nařízení se tato suma rozdělila mezi módní průmysl a knižní vydavatelství.

Násilí, které by prováděl na hranicích samotný pan Ochranář, nebo násilí, které tam dává vykonávat mocí zákona ve svém vlastním zájmu, lze z morálního hlediska posuzovat velmi různě. Existují lidé, kteří si myslí, že loupež ztrácí veškerou svoji nemorálnost, jakmile se jí dostane legální formy. Co se mne týče, nemohu si představit okolnost více přitěžující. Ať je tomu jakkoliv, je jisté, že ekonomické účinky jsou přesně takové.

Můžete se na věc dívat z jakékoli stránky, avšak když bude váš pohled nezaujatý, tak nahlédnete, že z loupeže – ať již se děje legální nebo nelegální formou – nevzejde nic dobrého. Nepopíráme, že tato loupež přináší zisk 5 franků pro pana Ochranáře a jeho průmyslové odvětví neboli pro domácí průmysl, pokud si přejete. Tvrdíme však, že jejím důsledkem jsou dvě ztráty: první musí nést Dobroděj Sedláček, který platí 15 franků za to, co měl předtím za 10 franků, druhá ztráta postihuje domácí průmysl, kterému již nepřipadne onen rozdíl. Můžete si vybrat, která z těchto dvou ztrát kompenzuje zisk, jehož existenci připouštíme. Ona druhá ztráta však nebude ničím jiným než **čistou ztrátou**.

Mravní ponaučení: Použití násilí neznamená produkci, nýbrž destrukci. Ó, kdyby násilí bylo výrobou, Francie byla by daleko bohatší nežli je.

VIII. Stroje

„Zlořečené stroje! Jejich vzrůstající moc každoročně odsuzuje milióny dělníků k pauperizaci, jelikož jim odebírá práci, s prací mzdu a se mzdou chléb! Ať jsou proklety stroje!“

Toto je pokřik, který se rodí z vulgárního předsudku a jehož ozvěna zaznívá v novinách a časopisech. Proklínat stroje však znamená proklínat lidského ducha!

Je pro mě záhadou, že může existovat člověk, který se propůjčí k obhajování takovéhle doktríny.^{5*}

Neboť jestliže je v poslední instanci pravdivá, v čem spočívá její striktní důsledek? V tom, že aktivita, blahobyt, bohatství a štěstí jsou do-

stupné jen pro lidi stupidní, mentálně ztrnulé, pro lidi, jímž není shůry dán neblahý dar myšlení, pozorování, kombinování, vynalézání a dosahování maximálních efektů minimálními prostředky. A naopak, hadry, brlohy, chudoba, nedostatek jsou neodvratným údělem každého národa, který hledá a nachází v železu, ohni, větru, elektřině, magnetismu, v zákonech chemie a mechaniky, zkrátka v přírodních silách doplněk svých vlastních sil, a je zde opravdu na místě říci s Rouseauem: „Každý myslící člověk je zkažený živočich.“

To není všechno: jestliže je ona doktrína správná, pak skutečnost, že všichni lidé myslí a vynalézají, že se opravdu všichni od prvního do posledního a v každé minutě své existence snaží přimět přírodní síly, aby s nimi kooperovaly, že se snaží udělat víc s menším úsilím a ušetřit buď svou pracovní sílu, anebo tu, kterou si platí, a dosáhnout tak nejvyššího možného stupně uspokojení při nejmenší možné kvantitě práce, pak to nutně vede k závěru, že veškeré lidstvo se nezadržitelně řítí do úpadku právě kvůli této inteligentní snaze o pokrok, který vlastně způsobuje všem lidem jen samé utrpení.

Na základě toho by mělo být statisticky zjištěno, že obyvatelé Lancasteru utíkají z této domovské země strojů a houfně odcházejí hledat práci do Irska, kde jsou stroje neznámé, a historická věda by pak měla konstatovat, že stín barbarství padá na epochy civilizace a že pravá civilizace naopak září v dobách nevědomosti a barbarství.

Zcela evidentně je v této spouště rozporů něco, co nás zarazí a co naznačuje, že problém v sobě skrývá jistý prvek, který je nezbytný k jeho vyřešení, avšak nebyl dostatečně objasněn.

Zde je celá záhada: za **tím, co je vidět**, se rozprostírá **to, co není vidět**. Pokusím se to osvětlit. Můj důkaz nemůže být ničím jiným než opakováním předešlých demonstrací, neboť se jedná o problém zcela identický.

Pokud jim v tom nikdo nebrání násilím, projevuje se u lidí přirozený sklon k tomu, aby všude pořídili levně – tj. aby preferovali to, co jim při stejné míře uspokojení uspoří práci -, ať již jim toto levné pořízení zajistí nějaký šikovný **výrobce v zahraničí** nebo nějaký šikovný **mechanický výrobce**.

Teoretická námitka proti tomuto sklonu je v obou případech stejná; jak v prvním, tak i ve druhém se mu vytýká, že odsuzuje pracovní síly k nečinnosti, což je ovšem pouhé zdání. Neboť onen sklon se vpravdě vyznačuje nikoliv tím, že by práci **znemožňoval**, nýbrž tím, že ji osvobozuje, aby se s ní **mohlo disponovat** v jiných zaměstnáních.

A proto se také v obou případech staví proti tomuto sklonu táž praktická překážka – násilí. Zákonodárce **zakazuje** zahraniční konkurenci a **zapovídá** konkurenci mechanickou. – Neboť jakým jiným prostředkem lze zarazit přirozený sklon všech lidí, než tím, že se jim odejme svoboda?

Je pravda, že v mnoha zemích zákonodárce pronásleduje jen jednu z těchto forem konkurence a omezuje se na to, že si na druhou pouze naráží. To ovšem dokazuje jenom jednu věc, a sice že v těchto zemích je zákonodárce nedůsledný.

To nás ovšem nesmí překvapit. Na špatné cestě je člověk vždy nedůsledný; kdyby tomu tak nebylo, lidstvo by již dávno vyhynulo. Nikdy jsme neviděli a také nikdy neuvídíme, aby se nějaký falešný princip hnal až do krajnosti. Na jiném místě jsem řekl: Nedůslednost je hranicí absurdity. Mohl bych dodat: Je zároveň jejím důkazem.

Vraťme se k našemu dokazování; nebude to dlouhé.

Dobroděj Sedláček měl dva franky, které dal vydělat dvěma dělníkům.

Teď však vynalezl nové uspořádání provazů a závaží, které zkracuje práci o polovinu.

S použitím nového zařízení dosahuje stejného užitku, přičemž ale uspoří jeden frank a dá výpověď jednomu dělníkovi.

Dává výpověď jednomu dělníkovi; **to je to, co je vidět**.

Ti, kdož se omezují jen na to, co je vidět, řeknou: „Podívejte se, jak bída přichází hned vzápětí za civilizací, hle, jaký osudný dopad na rovnost má svoboda... Lidský duch se dopracoval další vymoženosti, a hned nato je další dělník navždy uvržen do propasti bídy. Je nicméně možné, že Dobroděj Sedláček bude zaměstnávat oba dělníky, ale nedá ani jednomu více než 50 centimů, neboť dělníci si budou konkurovat a nabídnou svoji práci za nižší cenu. Takto se bohatí stávají stále bohatšími a chudí stále chudšími. Je nutné přetvořit společnost!“

Krásný závěr, jenž dělá opravdu čest své výchozí premise!

Naštěstí však jak premisa, tak závěr jsou chybné, jelikož za tou částí jevu, **kteřou je vidět**, je ještě jeho druhá část, **kteřou není vidět**.

To, co není vidět, je uspořené frank Dobroděje Sedláčka a nutné účinky této úspory.

Jelikož díky svému vynálezu může Dobroděj Sedláček vyprodukovat daný užitek, aniž by přitom jeho náklady na manuální práci překročily částku jednoho franku, zůstává mu druhý frank.

Jestliže je tedy někde zahálející dělník, který nabízí svou práci, je někde také kapitalista, jenž nabízí svůj zahálející frank. Tyto dva elementy se setkávají a spojují.

Je rovněž nad slunce jasnější, že se nijak nezměnil vztah mezi nabídkou a poptávkou, ať již se to týká práce nebo mezd.

Vynález a jeden dělník, placený prvním frankem, vykonávají nyní práci, kterou dříve dělali dva dělníci.

Druhý dělník, placený druhým frankem, vykonává novou práci.

Co se tedy ve světě změnilo? Existuje navíc nový statek, jehož užitečnost je přírůstkem k národnímu bohatství. Jinými slovy, vynález je vymoženost získaná zdarma, je to prospěch pro lidstvo, který je nic nestojí.

Forma mého dokazování by mohla implikovat tento důsledek:

„Veškerý prospěch ze strojů plyne jedině kapitalistovi. Co se týče námezdní třídy, lze připustit, že zavedením strojů trpí pouze po určité přechodnou dobu; nikdy ovšem z toho nemá prospěch, neboť v souladu s vaším vlastním tvrzením zavedení strojů znamená pouze **realokaci** části národní práce, přičemž nedochází k jejímu **zmenšení**, což je pravda, ale také přitom nedochází k jejímu **rozmnožení**.“

Zodpovědět všechny námitky není úkolem tohoto spisku. Jeho jediným cílem je bojovat proti vulgárním a ignorantským předsudkům, jež jsou velice nebezpečné a velice rozšířené. Chtěl jsem dokázat, že když nový stroj dává k volné dispozici jisté množství dělných rukou, dává tím zcela nevyhnutelně k dispozici také peníze, které jsou s to práci oněch rukou zaplatit. Tyto ruce a tyto peníze se spojují, aby vyprodukovaly to, co nebylo možné vyprodukovat předtím, než byl vynález učiněn; z čehož plyne, že **konečným výsledkem vynalézání a zavádění strojů je nárůst uspokojování potřeb při stejné velikosti vynaložené práce**.

Komu je prospěšný tento nárůst spotřeby?

Komu? Především kapitalistovi, vynálezci, tomu, kdo první použil stroj a měl přitom úspěch, a v tom je právě odměna za jeho genialitu a odvalu. V tomto případě, jak jsme právě viděli, dosahuje při výrobních nákladech takové úspory, která – ať již se vynaloží jakýmkoli způsobem (a ona se vynaloží vždy) – zaměstná právě tolik rukou, kolik jich bylo propuštěno kvůli stroji.

Konkurence však brzy přinutí našeho vynalézavého kapitalistu, aby snížil prodejní cenu v rozsahu, který odpovídá velikosti oné úspory.

A zde již to není pouze vynálezce, jemuž jeho vynález přináší dobrodiní; je to také kupec jeho výrobku, spotřebitel, veřejnost, kam patří též dělnictvo – jedním slovem lidstvo.

A tedy **to, co není vidět**, je skutečnost, že úspory, které byly tímto způsobem opatřeny ve prospěch všech spotřebitelů, tvoří fond, z něhož mohou být čerpány mzdy a který tak nahrazuje ony zdroje, jež vyschly v důsledku zavedení strojů.

Pokud se vrátíme k výše uvedenému příkladu, Dobroděj Sedláček původně obdrží výrobek při mzdových nákladech ve výši dvou franků.

Díky jeho vynálezu ho pracovní síla stojí pouze jeden frank.

Dokud prodává výrobek za původní cenu, tak v příslušné speciální výrobní činnosti ztrácí zaměstnání jeden dělník – **to je to, co je vidět**; existuje však jeden dělník navíc, který získal zaměstnání za frank ušetřený Dobrodějem Sedláčkem – **to je to, co není vidět**.

Když je v důsledku přirozeného běhu věcí Dobroděj Sedláček nucen snížit prodejní cenu svého výrobku o jeden frank, tak neušetří již nic, nemá už frank, aby mohl iniciovat novou výrobu a zvýšit tak celkový úhrn národní zaměstnanosti. Avšak v tomto ohledu na jeho místo nastupuje ten, kdo získal ušetřený frank – a tímto vlastníkem zisku je lidstvo. Každý, kdo kupuje onen výrobek, platí za něj o jeden frank méně, ušetří takto jeden frank a touto úsporou nevyhnutelně přispívá k rozhojnění mzdového fondu: **to je ještě stále to, co není vidět**.

V souvislosti s problémem strojů se prezentuje ještě jiné řešení, které se snaží bazírovat na faktech.

Byl vznesen takovýto argument: „Stroj snižuje výrobní náklady, a tudíž i cenu výrobku. Snížená cena vyvolává zvýšení spotřeby, které pak způsobuje růst výroby, a v konečném důsledku to vede k tomu, že je třeba zaměstnat právě tolik dělníků jako před zavedením vynálezu – nebo dokonce ještě více. Tento argument má být podepřen tím, že se jako příklad uvádí polygrafie, přádelnictví, tisk atd.

Toto dokazování není vědecké.

Museli bychom z toho vyvodit závěr, že když spotřeba uvažovaného speciálního výrobku zůstává nezměněna nebo téměř nezměněna, tak zavedení stroje bude na škodu zaměstnanosti. – Tak tomu ovšem není.

Představte si, že v jisté zemi všichni lidé nosí klobouky. Jestliže se zavedením strojů podaří snížit jejich cenu na polovinu, neplyne z toho **nevyhnutelně**, že se jejich spotřeba zdvojnásobí.

Bude v tomto případě řečeno, že část národní pracovní síly byla od-souzena k nečinnosti? Ano, pokud se bude uplatňovat vulgární způsob argumentace. Ne, pokud se uplatní mé argumenty; neboť i kdyby si obyvatelé oné země nekoupili ani jeden klobouk navíc, celkový mzdový fond by zůstal nedotčen; suma, o kterou by byl zkrácen kloboučnický průmysl, by byla nalezena v úspoře realizované všemi spotřebiteli, a odtud by se platila veškerá práce, kterou stroj učinil nepotřebnou, což by vyvolalo nový rozvoj všech průmyslových odvětví.

Tak se tedy věci mají. Viděl jsem časopisy za 80 franků; nyní stojí 48 franků. Je tu úspora 32 franků pro předplatitele. Není jisté, zda těchto 32 franků zůstane zachováno žurnalistickému průmyslu; přinejmenším to není nutné. Co je však jisté a zároveň nutné, je to, že pokud si ona částka 32 franků nenajde cestu k žurnalistům, vydá se jiným směrem. Jeden spotřebitel ji použije k nákupu více časopisů, druhý ke zkvalitnění svého stravování, třetí ke zlepšení svého ošacení, čtvrtý k tomu, aby si zařídil byt krásnějším nábytkem.

Všechna průmyslová odvětví jsou tudíž tímto způsobem solidární. Tvoří obrovský celek, jehož všechny části vzájemně komunikují tajnými kanály. Z toho, co se uspoří v jednom odvětví, mají prospěch všechna ostatní. To, co je důležité, je dobře porozumět skutečnosti, že nikdy – zcela a naprosto nikdy nedochází k tomu, aby vytváření úspor znamenalo ztrátu pro práci a mzdy.^{6*}

IX. Úvěr

V každé době, ale obzvláště v posledních letech sní lidé o tom, že by se bohatství mohlo stát všeobecným, pokud by existoval všeobecný úvěr.

Nemyslím, že přeháním, když řeknu, že od Únorové revoluce¹⁶ vy-chrlil pařížský tisk více než deset tisíc brožur, v nichž velebí a propagu-je tento způsob řešení **sociálního problému**.

Avšak běda! Toto řešení má za základ pouze jistý optický klam, po-kud ovšem vůbec nějaký klam může fungovat jako základ.

Jeho zastánci začínají tím, že si nejdřív pletou kovové peníze s vý-robky, pak zase zaměňují papírové peníze a kovové peníze; a z těchto dvou konfuzí by chtěli – alespoň tak zní jejich nároky – vyloupnout čis-tou skutečnost.

V této otázce je absolutně nezbytné zapomenout na peníze, mince, bankovky a všechny ostatní instrumenty, jejichž prostřednictvím výro-bky přecházejí z ruky do ruky, a místo toho všeho pozorovat jen samotné výrobky, které jsou skutečným předmětem půjčky.

Neboť když si rolník vypůjčí 50 franků, aby si koupil pluh, tak to, co se mu ve skutečnosti půjčuje, není 50 franků, nýbrž je to pluh.

Když si obchodník vypůjčí 20 000 franků k zakoupení domu, nedlu-ží 20 000 franků, nýbrž dluží dům.

Peníze se zde zjevují jen jako prostředek, jenž usnadňuje ujednání mezi několika stranami.

Petr nemusí být ochoten půjčit svůj pluh, ale Jakub může být ochot-ten půjčit své peníze. Co tedy udělá Vilém? Vypůjčí si peníze od Jakuba a za tyto peníze koupí pluh od Petra.

Avšak ve skutečnosti si nikdo nepůjčuje peníze jen pro peníze jako takové. Lidé si půjčují peníze, aby se dostali k výrobkům.

Nuže, v žádné zemi nemůže přecházet z jedné ruky do druhé víc vý-robků, než jich tam skutečně existuje. Ať již je suma kovových a papíro-

vých peněz v oběhu jakkoli velká, vypůjčovatelé ve svém souhrnu ne-mohou dostat více pluhů, domů, nástrojů, surovin, než je celkový souhrn všech půjčovatelů s to poskytnout.

Musíme si dobře uvědomit, že každý vypůjčovatel předpokládá půj-čovatele a že každá částka, kterou si někdo vypůjčí, předpokládá stejně velkou částku, která je mu někým půjčena.

Jestliže se toto klade jako samozřejmé, k čemu jsou dobré úvěrové instituce? Usnadňují styk mezi vypůjčovatelem a půjčujícími, umožňují, aby se vzájemně našli a dohodli. Co však nemohou udělat, je okamžité zvýšení počtu vypůjčovaných a půjčovaných předmětů.

Úvěrové instituce by nicméně musely dělat právě toto, aby bylo lze dosáhnout cíle sociálních reformátorů, jelikož aspirace těchto pánů ne-směřují k ničemu menšímu, než je požadavek, aby byly pluhy, domy, ná-stroje, zásoby, suroviny dány do rukou každého, kdo o ně požádá.

A jak si představují, že to udělají?

Tak, že poskytnou na půjčky státní garanci.

Snažme se proniknout do této věci hlouběji, jelikož je tu něco, **co je vidět**, a něco, co **není vidět**. Pokusme se nahlédnout obojí.

Představte si, že na světě je jen jeden pluh, o který se ucházejí dva rolníci.

Petr je vlastníkem jediného pluhu, který je k mání ve Francii. Jan a Jakub by si jej rádi vypůjčili. Jan svojí poctivostí, svým majetkem a do-brým jménem skýtá záruku. Lidé mu **věří**; má **kredit** a může získat **úvěr**. Jakub vůbec nevzbuzuje důvěru, anebo ji budí v menší míře. Zcela při-rozeně dojde k tomu, že Petr půjčí svůj pluh Janovi.

Avšak teď pod vlivem socialistické inspirace intervenuje stát a řekne Petrovi: „Půjčte váš pluh Jakubovi, my se zaručujeme za to, že vaše půjč-ka bude splacena, a tato záruka je lepší než záruka Janova, neboť on mů-že ručit pouze sebou samým, kdežto my, pravda, nemáme nic, avšak dis-ponujeme majetkem všech našich poplatníků, a bude-li třeba, proplatíme vám z jejich peněz váš kapitál i s úroky.“

V důsledku toho půjčí Petr pluh Jakubovi: **to je to, co je vidět**.

Socialisté si mnou ruce a říkají: „Podívejte se, jak se náš plán poda-řil. Díky státní intervenci má ubohý Jakub pluh. Nebude již muset obdě-

¹⁶ Pod vlivem masových lidových demonstrací proti premiérovi Guizotovi, které propukly 22. února 1848, se král Ludvík Filip odhodlal Guizota odvolat. Avšak ani tento králův počin nezachránil Červencovou monarchii, protože hned na druhý den došlo ke střelbě vojáků do demonstran-tů, což mělo za následek ozbrojené revoluční vystoupení pařížského lidu, který si vynutil abdi-kaci Ludvíka Filipa a ustavení Druhé republiky. (Pozn. překl.)

lávat půdu rýčem; hle, je na cestě k blahobytu. Je to dobro pro něj a zisk pro národ jako celek.“

Ó, nikoliv! Pánové, to není zisk pro národ, neboť zde je to, co **není vidět**.

Není vidět to, že pluh byl dán Jakubovi jen proto, že nebyl dán Janovi.

Není vidět to, že když Jakub oře pole pluhem, místo aby je obracel rýčem, Jan musí obracet rýčem, místo aby oral pluhem.

A není též vidět, že v důsledku toho není to, co se považuje za **přírůstek** k celkovému úhrnu půjček, ničím jiným než pouhou **realokací** půjček.

Kromě toho **není vidět**, že tato realokace zahrnuje dvě veliké křivdy: křivdu na Janovi, který poté, co si zasloužil a vydobyl **kredit** svojí pilností a poctivostí, je o úvěr připraven; křivdu na daňových poplatnících, kteří jsou vystaveni nebezpečí, že budou muset platit dluh, do kterého jim nic není.

A co když bude řečeno, že vláda poskytuje Janovi tytéž příležitosti jako Jakubovi? Pokud je však pouze jeden pluh k dispozici, nemohou být zapůjčeny dva. Argumentace se totiž vždy vrací k tomu, že díky státní intervenci se bude více vypůjčovat nežli může být půjčeno, neboť pluh zde představuje celkový úhrn disponibilního kapitálu.

Je pravda, že jsem zde zredukoval celou operaci na její co možná nejjednodušší podobu: ale prozkoušejte tímtež prubířským kamenem i ty nejsložitější vládní úvěrové instituce. Přesvědčíte se, že mohou mít pouze jeden výsledek, a sice **realokaci** úvěru, nikoli však jeho **nárůst**. V dané zemi a v daném čase mají lidé pouze určitou sumu disponibilního kapitálu a všechen tento kapitál nalézá umístění. Svými zárukami, jež poskytuje insolventním dlužníkům, může stát zajisté zvýšit počet uchazečů o úvěr, a tím zvýšit úrokovou míru (vždy na úkor poplatníků), ale v žádném případě nemůže zvětšit počet věřitelů a celkovou hodnotu jimi poskytnutých půjček.

Prosím však, aby se mi nepřipisoval závěr, před nímž mě ochraňuj Bůh. Říkám, že zákon by neměl umělým způsobem podporovat půjčky, ale neříkám, že jim má stejně umělým způsobem zabraňovat. Pokud se vyskytují v našem hypotečním systému nebo kdekoli jinde překážky, jež brání

rozšiřování a užívání úvěru, nechť se odstraní – nic by nemohlo být lepší a spravedlivější. Neboť toto je spolu se svobodou vše, co sociální reformátoři, kteří si opravdu zaslouží toto jméno, mají požadovat od zákona.^{7*}

X. Alžírsko

Ale podívejme se, na tribuně Národního shromáždění jsou čtyři řečníci a soutěží mezi sebou o přízeň pléna. Zprvu mluví všichni najednou, pak jeden po druhém. Co říkají? Velice krásné věci, ovšemže o moci a velikosti Francie, o tom, že je nutné sít, abychom mohli sklízet, o skvělé budoucnosti naší ohromné kolonie, o tom, že je výhodné posílat do dalekých krajů **přebytek** naší populace atd., atd. Jsou to nádherné ukázky výmluvnosti, vždy okrášlené tímto závěrem:

„Odhlasujte padesát miliónů (více nebo méně), aby se v Alžírsku vybudovaly přístavy a cesty, aby se tam mohli dopravit kolonisté, aby se tam pro ně mohla vystavět obydlí, vyklučit pole. Tím pomůžete francouzskému dělníkovi, poskytnete podporu práci v Africe a zveleбите marseilleský obchod. To všechno bude představovat zisk.“

Ano, je to pravda, pokud máme na mysli pouze to, co se s těmito padesáti milióny děje od té chvíle, kdy je stát vynaloží, pokud sledujeme, kam jdou, a nikoli odkud přicházejí; je to pravda, jestliže bereme v úvahu pouze dobro, které vykonají poté, co opustí pokladny daňových výběrčí, a jestliže přitom nemyslíme ani na zlo, které bylo způsobeno tím, že tyto peníze byly přinuceny do oněch pokladen vstoupit, ani na dobro, které se kvůli tomu nemohlo realizovat. Ano, z tohoto omezeného stanoviska je to všechno zisk. Dům vystavěný v Barbarii je **to, co je vidět**; přístav vybudovaný v Barbarii je také **to, co je vidět**; práce vykonaná v Barbarii je rovněž **to, co je vidět**; určité snížení nabídky pracovní síly ve Francii je opět **to, co je vidět**; velká obchodní aktivita v Marseille je **pořád ještě to, co je vidět**.

Je tu však něco jiného, **co není vidět**. Že totiž padesát miliónů vydaných státem již nemohou vydat poplatníci, kteří by tak učinili nebýt odhlasovaného zdanění. Od veškerého dobra, jež se připisuje veřejným výdajům, nutno odečíst veškeré zlo způsobené znemožněním výdajů soukromých – alespoň pokud nejdeme tak daleko a netvrdíme, že

Dobroděj Sedláček by byl neudělal vůbec nic s pětifrankem, který získal ve vší počestnosti a o který ho připravila daň; je to tvrzení absurdní, neboť jestliže vynaložil námahu, aby si jej vydělal, učinil tak v naději, že mu poslouží k uspokojení nějaké jeho potřeby. Byl by postavil kvalitní plot kolem své zahrady, avšak teď to již nemůže udělat; **to je to, co není vidět**. Byl by si opatřil pro své pole hnojivo, ale teď již to nejde; **to je to, co není vidět**. Byl by zvýšil svůj domek o jedno patro, a již nemůže; **to je to, co není vidět**. Byl by si koupil dokonalejší nástroje, a hle, již se to nedá; **to je to, co není vidět**. Byl by se lépe živil, šatil, dopřál by svým synům vyššího vzdělání, byl by zaokrouhlil věno své dcery, ale nic z toho teď není s to udělat; **to je to, co není vidět**. Byl by vstoupil do svépomocného spolku, ale teď již nevstoupí; **to je to, co není vidět**. Na jedné straně jsou zde požitky, které mu byly odejmuty, jakož i prostředky nezbytné k rozvoji jeho činnosti, které se již nedostanou do jeho rukou, na druhé straně je zde práce nádeníka, tesaře, kováře, krejčího a vesnického učitele, kterou by byl stimuloval a která teď prostě neexistuje; **to je ještě stále to, co není vidět**.

Naši občané ve značné míře počítají s budoucím rozkvětem Alžírsku; budiž. Ať však také zahrnou do svých kalkulací to, že Francie bude mezitím zcela nevyhnutelně zasažena marasmem. Různí lidé mě chtějí přesvědčit tím, že poukazují na rozkvět marseilleského obchodu; jestliže je však založen na výtěžku z daní, pak já na druhé straně vždy poukážu na obchod stejného rozsahu, jenž byl zmařen ve zbytku země v důsledku zdanění. Oni řeknou: „Podívejte se na kolonistu, dopraveného do Barbarie; je to ulehčení pro obyvatelstvo, jež zůstává v mateřské zemi.“ Odpovím: Jak je to možné, když při dopravě tohoto kolonisty do Alžírsku tam byl zároveň s ním přepraven dvojnásobek nebo trojnásobek kapitálu, který by jej uživil ve Francii? ^{8*}

Jediný účel, který mám na zřeteli, je umožnit čtenáři, aby pochopil, že u všech veřejných výdajů se za zjevným, viditelným dobrem nachází také zlo, které je mnohem nesnadněji rozpoznatelné. Nakolik je to v mých silách, chtěl bych udělat všechno pro to, aby si čtenář osvojil zvyk vidět jedno i druhé a počítat s obojím.

Když se navrhuje nějaký veřejný výdaj, je nutné, aby byl zkoumán sám o sobě a aby se abstrahovalo od jeho domněle blahodárného půso-

bení na celkovou zaměstnanost, neboť takovéto působení je pouhou chimérou. To, co v tomto ohledu způsobí veřejný výdaj, způsobil by rovněž výdaj soukromý. Není zde tudíž nic, co by se dělo ve prospěch práce.

Hodnocení vnitřního smyslu veřejných výdajů věnovaných Alžírsku není předmětem tohoto spisku.

Nemohu se však zdržet, abych zde neuvedl jednu obecnou tezi. Říká nám, že předpoklad, který se týká účinků kolektivních výdajů hrazených z daní, je vždy nepříznivý. Proč? Zde je vysvětlení:

V první řadě tím vždy poněkud trpí spravedlnost. Jelikož Dobroděj Sedláček pracoval v potu tváře, aby si vydělal pětifrank v naději, že jím bude moci uspokojit nějakou svoji potřebu, pocítí přinejmenším velkou mrzutost, když zaintervenuje berní úřad, zbaví ho této možnosti a pětifrank převede na někoho jiného. Jak fiskální instituce, tak osoby, které je nutí k této činnosti, by tady zajisté měly podat dobré důvody. Viděli jsme, že stát podává velmi nejsporný důvod, když říká: „Za tento pětifrank dám dělníkům práci,“ neboť Dobroděj Sedláček (nebude-li mít klapky na očích) odpoví velmi promptně: „Hromské dílo! Za těch pět franků bych jim dal práci sám!“

Pokud se řečený důvod odsune stranou, ukážou se ostatní důvody ve vší své nahotě a diskuse mezi erárem a ubohým Dobrodějem se tím velmi zjednoduší. Jestliže mu stát řekne: Beru ti pět franků, abych jimi zaplatil četníka, který tě zbaví nutnosti starat se o tvou bezpečnost; – abych vydláždil ulici, kterou každodenně chodíš; – abych zaplatil magistrát, jehož úkolem je zajistit, aby tvoje svoboda a tvoje vlastnictví byly respektovány; – abych nakrmil vojáka, jenž chrání naše hranice, pak Dobroděj Sedláček zaplatí beze slova, anebo bych se musel velice mýlit. Avšak když mu stát řekne: Beru ti pět franků, abych ti dal pět centimů jako prémií v případě, že budeš dobře obdělávat svoje pole; – nebo abych dal tvého syna vzdělávat v tom, v čem ty necheš, aby byl vzděláván; – nebo aby si pan ministr ke své opulentní hostině mohl přidat ještě stoprvní jídlo; – beru ti je, abych vystavěl domek v Alžírsku, a kromě toho ti vezmu každý rok ještě pět franků, abych tam mohl vydržovat osadníka; vezmu ti ovšem ještě dalších pět franků na vydržování vojáka, jenž hlídá tohoto osadníka, a dalších pět franků na vydržování generála, který hlídá toho vojáka atd., atd., tak jako bych na vlastní uši slyšel ubohého Dobroděje

křičet: „Tento zákonný režim se velice podobá režimu, který zavedli lupiči v lese u Bondy!“¹⁷ A ježto stát předvídá tuto námitku, co udělá? Smíchá všechno dohromady; a vyzdvihne právě onen nejapný argument, který by měl postrádat jakýkoli vliv na tuto otázku; mluví o dopadech pěti franku na zaměstnanost; poukazuje na ministrova kuchaře a dodavatele; poukazuje na osadníka, vojína a generála, kteří jsou živi z těch pěti franků; poukazuje zkrátka na **to, co je vidět**. A tak dokud se Dobroděj Sedláček nenaučí přemýšlet také **o tom, co není vidět**, zůstane Dobroděj Sedláček hlupákem. Proto nutím sám sebe k tomu, abych ho to naučil pomocí koňských dávek neustálého opakování téhož.

Ze skutečnosti, že veřejné výdaje pouze realokují práci, aniž by zvyšovaly zaměstnanost, plyne proti nim druhá a velice závažná námitka. Realokace práce znamená realokaci pracovníků čili narušování působení přirozených zákonů, které řídí distribuci populace v daném teritoriu. Pokud se ponechá 50 miliónů franků poplatníkům, kteří se nacházejí všude po celé zemi, představují tyto milióny živnou půdou pro práci ve 40 000 obcích Francie; působí jako pouto, které každého váže k rodné zemi; rozdělují se mezi tolik dělníků, kolik je jen možné, a mezi veškerá možná průmyslová odvětví. Když stát odejme těchto 50 miliónů svým občanům a poté je akumuluje a vydá v určitém místě, přitáhne tím na toto místo proporcionální množství práce, která se sem přemístila odjinud, a tudíž tomu odpovídající množství pracovníků vykořeněných z rodné půdy, což je obyvatelstvo fluktuující, deklasované, a odvažují se říci, že nebezpečné, jakmile onen kapitál bude vyčerpán. – Nicméně dochází k následujícímu (a tímto se dostávám ke svému tématu): tato horečná činnost, která je, abych tak řekl, směstnána do úzkého prostoru, přitahuje všechny pohledy a je **tím, co je vidět**; lid aplauduje, projevuje bouřlivý souhlas, je okouzlen krásou a jednoduchostí celého postupu, žádá si jeho opakování a rozšíření. **To, co lid není s to vidět**, je skutečnost, že stejné množství práce, pravděpodobně mnohem užitečnější, bylo v ostatních částech Francie odsouzeno k nečinnosti.

XI. Spořivost a přepych

Nejsou to jenom záležitosti veřejných výdajů, u nichž platí, že **to, co není vidět**, je zatemněno **tím, co je vidět**. Nechávejte ve stínu polovinu politické ekonomie, navozuje tento fenomén falešnou morálku. Vede národy k tomu, aby vztah mezi svými morálními a materiálními zájmy pokládaly za antagonistický. Může nás něco více odradit a rozesmutnit? Podívejte se:

Neexistuje snad takový otec rodiny, který by nepovažoval za svoji povinnost učit své děti pořádku, spořádanosti, pečlivosti, hospodárnosti a umírněnosti ve výdajích.

Neexistuje náboženství, které by nebrojilo proti nádheře a přepychu. To je velmi správné; avšak na druhé straně – je něco populárnějšího než následující sentence?

„Tezaurace znamená vysávat krev z tepen lidu.“

„Z přepychu velkých se rodí blahobyt malých.“

„Marnotratní ruínují sebe sama, ale obohacují stát.“

„V nadbytku boháčů klíčí chléb chudých.“

Zde je zajisté flagrantní kontradikce mezi morální a ekonomickou zásadou. Kolik bylo věhlasných duchů, co konstatovali tento rozpor, a odpočívají teď v pokoji! To je právě to, co jsem nikdy nemohl pochopit; neboť se mi zdá, že nelze zažít nic bolestnějšího, než když zpozorujeme dvě protichůdné tendence v lidském duchu. Vždyť lidstvo se řítí do záhuby, ať již se nechá vést jedním nebo druhým extrémem! Jestliže se rozhodne pro spoření, upadne do bídy; zvolí-li marnotratnost, čeká je mravní úpadek!

Naštěstí tyto vulgární zásady ukazují ve falešném světle jak spořivost, tak přepych, jelikož berou v úvahu pouze jejich bezprostřední následky, **které je vidět**, a nikoli jejich pozdější účinky, **které není vidět**. Pokusme se opravit tento neúplný názor.

Mondor a jeho bratr Arist se rozdělí o otcovské dědictví, z něhož oběma připadne padesát tisíc franků ročního důchodu. Mondor pěstuje filantropii dle poslední módy čili jinak řečeno, peníze se u něj nestačí ohřát. Obnovuje svůj nábytek několikrát za rok, mění své ekvipáže každý měsíc, všude se mluví o tom, jak důmyslně si počíná, jen aby se co

¹⁷ Les nedaleko vesnice Bondy severně od Paříže, který byl notoricky známý jako útočiště lupičů a zlodějů. (Pozn. překl.)

nejdřív zbavil peněz – zkrátka ve srovnání s ním blednou všichni zhýralí světáci, jak nám je popisují Balzac a Alexandre Dumas.

Měli byste také slyšet, jak všichni kolem něj o překot pějí chvalozpěvy! „Ať žije Mondor! Vypravujte nám o Mondorovi! Je to dobrodinec dělníků; je prozřetelností pro lid. Je sice pravda, že se válí v orgiích, že jeho kočáry stříkají bláto na kolemjdoucí; jeho důstojnost i důstojnost lidská tím trochu trpí... ale co! Jestliže není užitečný sám o sobě, je užitečný svým bohatstvím. Dává peníze do oběhu; jeho dům je stále plný dodavatelů, kteří vždy odcházejí uspokojeni. Což se neříká, že zlaták je kulatý proto, aby se kutálel?“

Arist přijal za svůj zcela jiný životní plán. Jestliže není egoistou, je přinejmenším **individualistou**; neboť racionálně kalkuluje své výdaje, vyhledává pouze rozumné a umírněné požitky, myslí na budoucnost svých dětí, jedním slovem **hospodář**.

Slyšte jen ovšem, co o něm říká vulgární mínění:

„K čemu je dobrý ten lakomý bohatec, ten lichvář? Nepochybně je něco impozantního a dojemného v jeho jednoduchém způsobu života, je ostatně humánní, dobročinný, velkodušný, ale **kalkuluje**. Neprojí všechny svoje příjmy. Jeho dům není vždy zářivě osvětlen a pln tanečního reje. Jakpak si může získat vděčnost cukrářů, čalouníků, kočárníků a obchodníků s čistokrevnými koňmi?“

Tyto soudy, jež působí velmi zhoubně na morálku, jsou založeny na tom, že existuje jeden do očí bijící fakt: výdaje marnotratného Mondora; a také na tom, že existuje něco jiného, co uniká našemu pohledu: jsou to stejné, ba dokonce ještě větší výdaje hospodárního Arista.

Avšak všechny věci byly tak obdivuhodně uspořádány božským vynálezcem společenského řádu, že v tomto bodě (jakož i ve všem ostatním) nedochází mezi politickou ekonomikou a morálkou k žádným rozporům, nýbrž panuje mezi nimi harmonický soulad, a že tedy Aristova moudrost je nejen mravně dokonalejší, ale také výnosnější nežli Mondorovo bláznovství.

A když říkám výnosnější, nemám na mysli pouze větší zisk pro Arista nebo dokonce pro společnost jako celek, nýbrž větší zisk pro dnešní dělníky a pro průmysl naší doby.

K důkazu tohoto tvrzení postačí předvést intelektuálnímu zraku ony skryté následky lidských činů, které tělesné oko není s to vidět.

Ano, Mondorova marnotratnost má viditelné účinky, které jsou na očích všem lidem: každý může spatřit jeho kočáry, landaury, phaetony, jeho drahé koberce, jemně vypracované nástrovní malby, lesk, který vyzařuje z jeho domu. Každý ví, že jeho čistokrevní koně se účastní nejprestižnějších dostihů. Hostiny, které pořádá ve svém pařížském paláci, fascinují davu lidu na bulvárech a lidé si mezi sebou říkají: „To je ale hodný člověk, vždyť ho ani nenapadne, aby si něco ze svých důchodů ukládal pro sebe, takže pravděpodobně už žije z podstaty.“ – **To je to, co je vidět.**

Není tak snadné vidět kromě toho také to, co se z hlediska zájmů dělníků stane s Aristovými příjmy; jestliže je však budeme stopovat, přesvědčíme se, že **všechny až do posledního centimu** se vynakládají tak, že v konečném důsledku zvyšují počet pracovních míst pro dělníky – právě tak jistě jako výdaje Mondorovy. Je tu pouze tento rozdíl: Nerozumné výdaje Mondorovy jsou odsouzeny k tomu, aby se neustále zmenšovaly a po určité době úplně zanikly; rozumné výdaje Aristovy však budou každým rokem vzrůstat.

A jestliže se mají věci takto, je jisté, že obecný zájem je v souladu s morálkou.

Arist vydává pro sebe a svůj dům dvacet tisíc franků ročně. Jestliže by tato částka nepostačovala k tomu, aby ho učinila šťastným, nezaslouží si, abychom ho nazývali rozumným člověkem. – Dojímá ho bída, která tíží chudé vrstvy; skrze hlas svého svědomí věří, že je jeho povinností přinést jim nějaké ulehčení, a obětuje tudíž deset tisíc franků na dobročinné účely. – Mezi obchodníky, továrníky, rolníky má přátele, kteří jsou momentálně v nesnázích. Informuje se o jejich situaci, aby jim s veškerou rozvážností poskytl účinnou pomoc, a určí k tomu rovněž deset tisíc franků. Nezapomíná konečně, že má dcery, kterým má opatřit věno, a syny, kterým musí zajistit budoucnost, a v důsledku toho si uloží závazek spořit a ukládat každý rok deset tisíc franků.

Použije tedy své příjmy takto:

1. osobní výdaje	20.000 franků
2. dobročinnost	10.000 franků

3. pomoc přátelům	10.000 franků
4. úspory	10.000 franků

Proberme položku za položkou a uvidíme, že všechny tyto peníze budou stimulovat rozvoj národního průmyslu; ani jeden jediný centim neunikne tomuto osudu.

1. **Osobní výdaje.** Pokud jde o dělníky a dodavatele, mají tyto Aristovy výdaje absolutně identické účinky jako stejná částka, kterou vydává Mondor. To je samozřejmé; nebudeme již o tom mluvit.

2. **Dobročinnost.** Deset tisíc franků určených k tomuto účelu rovněž povede k oživení průmyslu; případnou pekaři, řezníkovi, krejčímu a obchodníkovi s nábytkem, a sice s tou jedinou výhradou, že chléb, maso, šaty a nábytek nejsou určeny přímo Aristovi, nýbrž těm, kterými se zde nechal zastoupit. Nuže, toto prosté zastupování jednoho spotřebitele druhým nemá vůbec žádný účinek na průmysl jako takový. Ať již Arist utratí pět franků sám, anebo je dá některému chudákovi, aby je utratil místo něho – je to všechno jedno.

3. **Pomoc přátelům.** Přítel, jemuž Arist půjčuje nebo dává deset tisíc franků, nepřijímá tyto peníze proto, aby je zakopal do země; to by bylo v rozporu s naší hypotézou. Použije je k zaplacení nějakého zboží nebo k úhradě svých dluhů. V prvním případě dochází ke stimulaci průmyslového rozvoje. Odvází se někdo tvrdit, že když Mondor koupí čistokrevného koně za deset tisíc franků, získává tím průmysl víc, než když Arist nebo jeho přítel nakoupí za deset tisíc franků ošacení? A jestliže se tyto peníze použijí k zaplacení dluhu, pak výsledkem toho všeho je pouze to, že se objeví třetí osoba, věřitel, jemuž se dostane oněch deset tisíc franků; věřitel pak ovšem tyto peníze použije k něčemu ve svém obchodě či ve své továrně nebo je investuje do využívání přírodních zdrojů. Bude pouze jedním zprostředkovatelem navíc mezi Aristem a dělníky. Mění se jen jméno osoby, avšak výdaj zůstává a s ním rovněž stimuluje průmyslu.

4. **Úspora.** Zůstává deset tisíc **uspořené** franků; – jestli zde přihlížíme ke stimulaci rozvoje umění, průmyslu a práce dělníků, zdá se, že Mondor předčí Arista, z morálního hlediska se však ukazuje, že Arist zaujímá poněkud nadřazené postavení vůči Mondorovi.

Nemohu se nikdy zbavit fyzické nevolnosti, která přechází až v bolest, když vidím takové rozpory mezi velkými zákony přírody. Kdyby bylo lidstvo přinuceno zvolit si mezi těmito dvěma stranami, z nichž jedna ubližuje jeho zájmům a druhá jeho svědomí, nezbyvalo by nám nic jiného než si zoufat nad jeho budoucností. Naštěstí tomu tak není.^{9*} – A abychom mohli uvidět Arista, jak znovu získává ekonomickou nadřazenost, čímž by se tato vyrovnala jeho nadřazenosti morální, tak k tomu stačí pouze rozumět následujícímu útěšnému axiómu, který neztrácí nic ze své pravdivosti, třebaže působí na první pohled jako paradox: **Spořit znamená utrácet.**

Co je Aristovým cílem, když uspoří deset tisíc franků? Zakope snad dva tisíce pětifranků na skrytém místě ve své zahradě? Zcela určitě nikoliv; jeho záměrem je zvýšit jak svůj kapitál, tak své důchody. V důsledku toho tyto peníze, jež nejsou vynaloženy k uspokojení jeho osobních potřeb, využije tak, že nakoupí půdu, dům, státní obligace, akcie průmyslových podniků nebo je investuje do obchodu či uloží u bankéře. Sledujte peníze, kam tečou podle všech těchto hypotéz, a přesvědčíte se, že prostřednictvím prodejců nebo půjčovatelů budou stimulovat rozvoj průmyslu zrovna tak určitě, jako kdyby je Arist podle příkladu svého bratra vyměnil za nábytek, šperky a koně.

Neboť když Arist kupuje za 10 000 franků půdu nebo obligace, je přitom determinován zralou úvahou, že nemá zapotřebí utratit onu částku – a zdá se, že právě toto mu vyčítáte.

Avšak rovněž ten, kdo Aristovi prodává půdu nebo obligace, se rozhodne tak učinit na základě úvahy, v níž dospěje k tomu, že potřebuje vydat deset tisíc franků, ať již jdou jeho výdaje na cokoli.

Výdaje se tedy budou realizovat v každém případě – buď Aristem, anebo těmi, kdo ho zastoupí.

Z hlediska dělnické třídy a stimulace průmyslového rozvoje je mezi Aristovým a Mondorovým postupem pouze jeden rozdíl. Mondorovy výdaje jsou realizovány jím přímo osobně nebo kolem něj – a **to je vidět**. Výdaje Aristovy, jež se realizují po částech, skrze zprostředkovatele a daleko od něho – to je **to, co není vidět**. Avšak ve skutečnosti – a také pro toho, kdo umí najít souvislost mezi příčinami a účinky – je výdaj, který není vidět, něčím právě tak reálným jako výdaj, který je vidět. To doka-

zuje, že v obou případech peníze **obíhají** a že v pokladně rozumného člověka jich nezůstane o nic víc než v pokladně marnotratníka.

Tvrzení, že spoření způsobuje reálné škody průmyslu, je tedy naprosto nesprávné. V tomto ohledu je spoření právě tak blahodárné jako přepych.

Ale oč víc je spoření nadřazeno přepychu, jestliže se naše mysl neomezí pouze na právě teď plynoucí chvíli, nýbrž místo toho zahrne dlouhé časové dimenze!

Uplyne deset let. Co se stalo s Mondorem, s jeho bohatstvím a s jeho velkou popularitou? Vše zmizelo. Mondor je zruinován; jelikož má teď daleko k tomu, aby jeho roční útrata 60 000 franků oživovala různá průmyslová odvětví, je veřejnosti spíš na obtíž. V žádném případě již nedělá radost svým dodavatelům, není již pokládán za podporovatele umění a zvelebitele průmyslu, není již ničím pro dělníky a totéž platí pro jeho potomky, kterým zanechal jedině nouzi.

Na konci téhož desetiletí Arist nejenomže neustále dává veškeré své důchody do oběhu, ale navíc ona částka, která představuje jeho příspěvek k oběhu, neustále roste, neboť jeho důchody se rok od roku zvyšují. Zvětšuje národní kapitál, tj. fond, z něhož se platí mzdy, a jelikož na velikosti tohoto kapitálu závisí poptávka po pracovních silách, přispívá k progresivnímu růstu příjmů dělnické třídy. Až zemře, zůstanou po něm děti, které vychoval a vzdělal tak, aby zaujaly jeho místo v tomto díle pokroku a civilizace.

Z mravního hlediska nelze popřít nadřazenost spoření oproti přepychu. Můžeme navíc najít útěchu v myšlence, že také z ekonomického hlediska musí tuto nadřazenost uznat každý, kdo se nezastavuje u bezprostředních účinků jevů, nýbrž pokračuje ve svém zkoumání až k jejich účinkům nejzazším.¹⁸

¹⁸ Právě v této kapitole Bastiat vyvrátil Malthusovo sofisma o nezbytnosti existence neproduktivní aristokratické třídy jakožto nezbytného pojistného faktoru proti nezaměstnanosti a krizím z nadvýroby. V souladu s pozn. 43 na str. 51 platí, že uvedené Bastiatovy argumenty lze beze zbytku uplatnit i proti keynesovství, v němž jsou neproduktivní výdaje aristokracie (zde Mondorovy) nahrazeny výdaji státu. (Pozn. překl.)

XII. Právo na práci, právo na zisk

„Bratři, udělejte mezi sebou sbírku, abyste mi mohli poskytnout práci za cenu, kterou určíte.“ To je právo na práci neboli socialismus elementární neboli socialismus prvního stupně.

„Bratři, udělejte mezi sebou sbírku, abyste mi mohli poskytnout práci za cenu, kterou určím já.“ To je právo na zisk neboli socialismus sofistický neboli socialismus druhého stupně.

Oba dva způsoby socialismu jsou naživu pomocí těch svých účinků, které **je vidět**. Zemřou na ty své účinky, které **není vidět**.

To, co je vidět, je práce a zisk, jež se realizovaly na základě daní, uvalených na veřejnost. **To, co není vidět**, jsou práce a zisky, které by vzešly ze stejné částky peněz, pokud by byla ponechána poplatníkům.

V roce 1848 bylo jisté období, kdy se právo na práci ukázalo ve dvou podobách. To postačuje, aby se ve veřejném mínění zcela zkompromitovalo.

Jedna z těchto podob měla název **Národní dílny**.

Druhá se nazývala **čtyřicet pět centimů**.¹⁹

Každý den proudily z *rue de Rivoli* do Národních dílen milióny franků. To je líc mince.

¹⁹ Nový republikánský režim nastolený Únorovou revolucí zřídil a financoval tzv. Národní dílny, aby tak vyřešil problém nezaměstnanosti; kvůli úhradě nákladů na mzdy těchto státem zaměstnávaných dělníků byla sazba nepřímého zdanění zvýšena o 45 centimů. Ukázalo se však, že naděje vkládané do Národních dílen byly naprosto iluzorní – reálným výsledkem byla fraškovitá situace, kdy dělníci pracovali velmi málo nebo spíše vůbec ne, a pobírali za to mzdu jako jakýsi druh peněžního daru. Když vláda dospěla k rozhodnutí zrušit Národní dílny a vyhledat pro nezaměstnané vhodné místa v armádě, při veřejných pracích (vysoušení bažin v oblasti Sologne) a u soukromých průmyslníků, pařížští dělníci v rozhořčení, že vláda pošlapala „právo na práci“, vztyčili barikády (22. června 1848) a jejich ozbrojená revolta byla potlačena až po čtyřech dnech krvavých bojů. Marxistická historiografie prezentovala tuto revoltu jako první ryze proletářskou revoluci v dějinách lidstva, v níž proletariát poprvé bojoval za jasně uvědoměné zájmy své vlastní třídy, a nikoliv za zájmy buržoazie, jak tomu bylo v dřívějších revolucích. Vzhledem k výše popsanému (a marxisty cudně zamlčovanému) charakteru činnosti v Národních dílnách se nabízí závěr, že oním „třídním zájmem“ proletariátu nebylo ani tak „právo na práci“ jako spíše „právo na lenost“ (jak tomu ostatně nasvědčuje pozdější stejnojmenný programový spis Marxova zeť Paula Lafargua). Objektívni stanovisko k červnové revolvě lze najít např. v *Čitové výchově* G. Flauberta, kterého nijak nelze podezírat z nedostatku soucitu vůči chudým a dělným lidem. (Pozn. překl.)

Zde je však její rub. Aby z poklady mohly vycházet milióny, je třeba, aby se do ní ještě předtím dostaly. Proto se organizátoři práva na práci obracejí na daňové poplatníky.

Nuže, rolníci si řekli: „Každý z nás musí platit 45 centimů. Pak je ovšem nutné, abychom se zřekli lepšího ošacení; nemůžeme kultivovat svá pole ani opravovat své domy.“

A venkovští řemeslníci si řekli: „Jelikož si náš sedlák odřekl nové šaty, bude méně práce pro krejčího; jelikož nebude odvodňovat svoje pole, bude méně práce pro kopáče; jelikož si nenechá opravit svůj dům, bude méně práce pro tesaře a zedníka.“

Bylo tudíž dokázáno, že z jednoho pytle se nevysype dvakrát tolik zrní, než se do něj vejde, že z jedné transakce nelze mít profit dvakrát a že pracovní místa vytvořená a placená vládou jdou na účet práce, kterou by byl zaplatil poplatník. To byla smrt práva na práci – když vyšlo najevo, že je právě tak chimérické jako nespravedlivé.

Avšak právo na zisk, které není ničím jiným než vystupňovanou podobou práva na práci, ještě stále žije a vzkvétá.

Není cosi ostudného v roli, kterou subvencionista nutí hrát společnost?

Říká jí:

„Musíš mi dávat práci, ba ještě více – lukrativní práci. Byl jsem hlupák, že jsem si vybral průmyslové odvětví, z něhož mám desetiprocentní ztráty. Jestliže uvalíš daň 20 franků na mé krajany a dáš mi tyto peníze, moje ztráta se obrátí v zisk. Neboť já mám právo na zisk; je tvojí povinností mi jej poskytnout.“

Společnost, která poslouchá tohoto sofistu, která na sebe uvaluje daň, aby ho uspokojila, která nevidí, že ztráta, jež se zahladí v jednom průmyslovém odvětví, nepřestává být ztrátou, jelikož jiná průmyslová odvětví jsou přinucena ji uhradit, tato společnost, pravím, si zaslouhuje břemeno, které se na nakládá.

Na základě četných témat, jimiž jsem se zde zabýval, lze tudíž nahlédnout, že neznat politickou ekonomii znamená nechat se oslnit bezprostředním účinkem nějakého jevu; a že znát politickou ekonomii znamená nic jiného než obsáhnout myšlením a předvídavostí souhrn všech účinků, jak bezprostředních, tak vzdálených.^{10*}

Mohl bych zde podrobit téže zkoušce i spoustu jiných věcí. Upustím však od toho, jelikož mě odpuzuje ona jednotvárnost, s níž bych musel dokazovat pořád jedno a totéž, a skončím tím, že vztáhnou na politickou ekonomii ona slova, jež Chateaubriand²⁰ řekl o historii:

„V dějinách existují vždy dva následky: jeden bezprostřední, který lidé poznávají okamžitě, druhý vzdálený, který zprvu není zpozorován. Tyto následky si často odporují; jedny plynou z naší krátké moudrosti, druhé z moudrosti, jež přetrvává vše. Čin Prozřetelnosti se ukáže až po činu lidském. Za zády lidí se pozvedá Bůh. Popírejte, jak se vám jen zlíbí, tu Nejvyšší Moudrost, nebuďte srozuměni s jejími činy, hádejte se o slova, nazývejte »tlakem okolností« nebo »rozumem« to, čemu obyčejný člověk říká Prozřetelnost, ale podívejte se na konec dokonané události a uvidíte, že vždy způsobila opak toho, co se očekávalo, pokud nebyla hned od začátku založena na mravnosti a spravedlnosti.“ (Chateaubriand, *Paměti ze záhrobí*.)

²⁰ Vikomt François René de Chateaubriand (1768-1848), jeden ze zakladatelů romantismu ve francouzské literatuře, v politice rojalista legitimistického ražení, přívrženec Bourbonů. Po Napoleonově pádu vstoupil do služeb restaurované bourbonské monarchie jako velvyslanec v Anglii a Německu a jako ministr zahraničí. Jeho nejslavnější díla jsou *Génius křesťanství*, novely *Atala* a *René* a také *Paměti ze záhrobí* (*Mémoires d'outre-tombe*), které vycházely již po autorově smrti v letech 1848-1850 a byly veřejností a kritikou očekávány jako literární událost světoborného významu. Jak lze seznat z Bastiatem citované pasáže z tohoto díla, Chateaubriand formuloval v obecné rovině totéž teologicko-metafyzické zdůvodnění principu „neviditelné ruky“, které Bastiat aplikoval na užší oblast ekonomie; stojí za zmínku, že Chateaubriandovo pojetí je v principiální shodě s Hegelovou koncepcí „lsti rozumu“, která je nejznámější podobou metafyziky „neviditelné ruky“. Bastiat ovšem neakceptuje všechny ideje velkého konzervativního romantika – v *Ekonomických harmoniích* (kap. 24; *EH*, str. 537-8.) se kriticky vyjadřuje k jiné pasáži z téhož Chateaubriandova díla, v níž autor (velice brilantním stylem) rozvíjí Rousseauovu myšlenku, že rozvoj civilizace na základě rozumu vede nutně k úpadku mravnosti. (Pozn. překl.)

Poznámky

- 1* [Tento pamflet byl uveřejněn v červenci 1850 a je posledním, který Bastiat napsal. Veřejnosti byl slibován víc než rok. K opoždění došlo kvůli tomu, že autor ztratil svůj rukopis, když stěhoval svoji domácnost z ulice de Choiseul do ulice d'Alger. Po dlouhém a marném hledání se Bastiat rozhodl napsat své dílo opět úplně od začátku a zvolil za principiální základ svých důkazů proslovy, které nedávno předtím přednesl v Národním shromáždění. Po dokončení práce si vyčítal, že traktoval věc příliš vážně, spálil druhý rukopis a dal se do psaní spisku, který je zde otištěn.] (Poznámka francouzského vydavatele Bastiatových *Oeuvres complètes*.)
- 2* [Srv. F. Bastiat, *Ekonomické harmonie*, kap. 10.] (Poznámka francouzského vydavatele.)
- 3* [Srv. F. Bastiat, *Ekonomické harmonie*, kap. 3.] (Poznámka francouzského vydavatele.)
- 4* [Autor často uplatňuje předpoklad, že pravda je dána univerzálním souhlasem či schválením, které se manifestuje ve shodné praxi všech lidí. Viz zejména kap. 13 *Ekonomických sofismat*, I. série (esej „Teorie a praxe“), dále konec kap. 6 *Esejí /ve franc. vydání/* a v *Ekonomických harmoniích* appendix ke kap. 6 nazvaný „Morálka bohatství.“] (Poznámka francouzského vydavatele.)
- 5* [Srv. *Oeuvres*, V. díl, str. 86 a 94 /franc. vyd./, kap. 14 a 18 *Ekonomických sofismat*, I. série, a esej „Protekcionismus a komunismus“, *Oeuvres*, IV. díl.] (Poznámka francouzského vydavatele.)
- 6* [Srv. F. Bastiat, *Ekonomické harmonie*, kap. 3 a 8.] (Poznámka francouzského vydavatele.)
- 7* [Srv. konec 12. Bastiatova listu Proudhonovi o bezúročném úvěru (*gratuité du crédit*), *Oeuvres*, V. díl, str. 282nn.] (Poznámka francouzského vydavatele.)
- 8* Velectěný pan ministr války nedávno potvrdil, že každá osoba přepravená do Alžíru přišla stát na 8 000 franků. Je tedy jisté, že ubožáci, kterých se to týká, by si byli mohli zajistit velmi dobré živobytí ve Francii z pouhé poloviny této částky, tj. z kapitálu 4 000 franků. Nuže, velmi rád bych se dozvěděl, jak můžete pomoci francouzskému obyvatelstvu, když mu odeberete jednoho muže a s ním zároveň existenční prostředky pro dva? (Poznámka F. Bastiata.)
- 9* [Viz výše pozn. 5*.] (Poznámka francouzského vydavatele.)
- 10* Jestliže by všechny následky nějakého činu měly zpětný dopad na jeho původce, naše výchova by probíhala velice rychle. Ale není tomu tak. Někdy se viditelné dobré účinky týkají nás, zatímco neviditelné špatné účinky postihují někoho jiného, čímž se stávají pro nás ještě méně viditelnými. Je proto nutné vyčkat na reakci těch, kteří musí snášet ony špatné následky činu. To trvá někdy velmi dlouho, a právě tato skutečnost prodlužuje nadvládu omylu. Čin nějakého člověka způsobí dobré účinky v jeho prospěch, a sice ve výši deseti jednotek, a špatné účinky ve výši patnácti jednotek, které jsou však rozděleny na třicet jeho bližních, takže na každého z nich připadá pouze půl jednotky. – V úhrnu je zde ztráta a reakce musí nutně přijít. Je ovšem třeba připustit, že na reakci se bude čekat tím déle, čím více jsou špatné účinky rozptýlené mezi lidmi a čím více se dobro koncentruje v jednom bodu. (Nevydaný Bastiatův náčrtek.)

Obchodní bilance*

Vyrovnaná obchodní bilance je nedotknutelným článkem věrouky.

Je známo, v čem spočívá: jestliže nějaká země dováží víc než vyváží, pak rozdíl pro ni představuje ztrátu. A obráceně, jestliže vyváží víc než dováží, je pro ni přebytek ziskem. Tato tvrzení se považují za axiomy a na jejich základě se vytvářejí zákony.

Právě o tato tvrzení se opíral pan Mauguin,¹ když nás především se statistickými výkazy v rukou upozorňoval, že Francie provozuje takový zahraniční obchod, v jehož důsledku zcela dobrovolně, aniž by ji k tomu něco zavazovalo, ztrácí 200 miliónů franků ročně.

„Prostřednictvím vašeho obchodu jste se za 11 let dopracovali ke ztrátě dvou miliard franků. Dovedete vůbec pochopit, co to znamená?“

Pak provedl aplikaci svého neomylného pravidla na jednotlivá dílčí fakta: „Co se týče průmyslové produkce, prodali jste v roce 1847 výrobky v hodnotě 605 miliónů franků a nakoupili jste výrobky v hodnotě pouhých 152 miliónů franků. Váš **zisk** tudíž činil 453 miliónů.

Pokud se týče surovin, vaše nákupy odpovídají hodnotě 804 miliónů, zatímco prodej nepřevýšil částku 114 miliónů. Vaše **ztráta** je tudíž 690 miliónů.“

Zde máme příklad, jak je možné s neohroženou naivitou vyvodit z absurdní premisy všechny její logické důsledky. Pan Mauguin rozluštil tajemství jak docílit, aby se i takoví protekcionisté jako pan Darblay² a pan Lebeuf³ nezdrželi smíchu na účet vyrovnané obchodní bilance. Je to obrovský úspěch, který mě zcela oprávněně naplňuje žárlivostí.

¹ François Mauguin (1785-1854), francouzský právník a řečník. Byl proslulým advokátem a představitelům politického liberalismu, který v mnoha soudních procesech obhajoval práva jednotlivců proti útisku ze strany vlády. Za poslance byl prvně zvolen v r. 1827 a svého největšího vlivu dosáhl za vlády Ludvíka Filipa. (Pozn. překl.)

² August Adolphe Darblay (1784-1873), průmyslník a poslanec v letech 1840-1848. (Pozn. překl.)

³ Louis Lebeuf (1792-1854), finančník a regent Francouzské banky v r. 1835. Spolu s pp. Odierem a Mimerelem byl jedním z vedoucích činitelů protekcionistického Výboru na obranu domácího průmyslu; v r. 1837 byl zvolen za poslance a v r. 1852 za senátora. (Pozn. překl.)

Dovolte mi, abych prozkoumal platnost onoho pravidla, podle něhož pan Mauguin i všichni další protekcionisté kalkulují zisky a ztráty. Udělám to tak, že zde uvedu propočty dvou obchodních transakcí, v nichž jsem měl příležitost osobně se angažovat.

Byl jsem v Bordeaux. Měl jsem sud vína v hodnotě 50 franků; poslal jsem jej do Liverpoolu a celnice zanesla do svých záznamů **export** v hodnotě 50 franků.

V Liverpoolu se víno prodalo za 70 franků. Můj obchodní agent směnil těch 70 franků za uhlí, které se dopravilo do Bordeaux, kde se na trhu prodává za 90 franků. Celnice si pospíšila zaznamenat **import** v hodnotě 90 franků.

Obchodní bilance je zde pasivní: import převyšuje export o 40 franků.

Jelikož důvěřuji svým účetním knihám, vždy jsem se domníval, že těchto 40 franků pro mne představuje zisk. Avšak pan Mauguin mě přesvědčuje, že tyto peníze představují moji ztrátu a že je to ztráta pro celou Francii, která se děje skrze mou osobu.

A proč zde pan Mauguin vidí ztrátu? Protože předpokládá, že jakýkoli přebytek importu vůči exportu nutně implikuje saldo, které musí být zapláceno v hotovosti. Kde však je ve zmíněných transakcích, které se řídí paradigmatem veškerých lukrativních obchodních transakcí, nějaké saldo, jež by bylo nutno zaplatit? Je tedy tak obtížné pochopit, že obchodník srovnává běžné ceny na rozličných trzích a rozhoduje se provést transakci jen tehdy, když má jistotu anebo alespoň více nebo méně pravděpodobnou naději, že se k němu vrátí víc, než je hodnota exportovaného zboží? To, co u pana Mauguina vystupuje jako **ztráta**, je tudíž třeba označit jako **zisk**.

Několik dní poté, co jsem provedl svoji transakci, jsem ve své prostoduchosti pocítil lítost; bylo mi líto, že jsem nepočkal. A vskutku, ceny vína v Bordeaux se snížily a v Liverpoolu zase vzrostly; kdybych nebyl tolik pospíchal, mohl jsem víno koupit za 40 franků a prodat za 100. Opravdu jsem tehdy věřil, že za takových okolností by můj **zisk** byl býval větší. Avšak u pana Mauguina jsem se poučil, že za řečených okolností by moje obchodní transakce byla způsobila ještě pustošivější **ztrátu**.

Moje druhá transakce měla velice odlišný výsledek.

Odeslal jsem lodí z Périgordu několik bedniček lanýžů, které mě přišly na 400 franků; byly určeny pro dva význačné britské kabinetní ministry, kteří byli ochotni za ně zaplatit velmi vysokou částku, o níž jsem předpokládal, že ji obdržím v anglických librách. Ale běda! Byl bych udělal lépe, kdybych je byl býval sám snědl (myslím ovšem ty lanýže, a nikoli anglické libry nebo toryovské ministry). Nebyl bych zakusil nic z té ztráty, k níž došlo poté, co se loď vezoucí mé lanýže potopila hned po vyplutí z přístavu. Celník, který při této příležitosti konstatoval export ve výši 100 franků, již nikdy neměl možnost zaznamenat žádný import, který by se byl realizoval v návaznosti na onen export.

Pan Mauguin by řekl, že Francie tímto způsobem získala 100 franků; protože je to opravdu tato částka, o kterou – díky ztroskotání lodi – export převyšuje import. Kdyby se celá věc vyvinula opačně, kdybych obdržel hodnotu 200 nebo 300 franků v anglických librách, pak by obchodní bilance byla nepříznivá a Francie by utrpěla ztrátu.

Z hlediska vědy je velmi smutné pomyslet na to, že všechny obchodní transakce, které podle zainteresovaných obchodníků končí ve ztrátě, vykazují naopak zisk podle té skupiny teoretiků, kteří se vyznačují tím, že jejich deklamace jsou vždy v rozporu s teorií.

Avšak z praktického hlediska je to ještě mnohem smutnější, protože k čemu to všechno vede?

Předpokládejme, že by pan Mauguin měl tu moc (a do jisté míry on tu moc skutečně má – skrze hlasy svých voličů), aby kalkulace a přání obchodníků nahradil svými vlastními kalkulacemi a přáními a aby, jak to on sám vyjádřil, dal „zemi dobrou obchodní a průmyslovou organizaci a dobrý impuls domácímu průmyslu“; co by dělal?

Pan Mauguin by mocí zákona potlačil všechny transakce, které spočívají v nákupu za nízké domácí ceny za účelem prodeje za vyšší ceny na zahraničních trzích, jakož i ve směně získaných peněz za komodity, po nichž je doma dychtivá poptávka – protože právě při těchto transakcích hodnota importu převyšuje hodnotu exportovaného zboží.

A aby se to kompenzovalo, pan Mauguin by toleroval, ba dokonce favorizoval – v případě potřeby pomocí subvencí financovaných z veřejných daní – veškeré podnikání, které by bylo založeno na ideji, že je třeba draze nakupovat ve Francii, abychom to pak mohli levně prodat v zahraničí;

nebo jinými slovy – že je třeba vyvážet věci, jež jsou pro nás užitečné, abychom si za to dovezli věci, z nichž je užitek veškerý žádný. Ponechal by nám tudíž dokonalou svobodu například k tomu, abychom mohli posílat sýry z Paříže do Amsterodamu a dovážet za to do Paříže poslední výkřiky holandské módy, protože lze opravdu potvrdit, že při takovémto obchodování by obchodní bilance byla pro nás vždy příznivá.

Ano, je to smutná věc a odvažují se dodat, že nás to také velice degraduje, když zákonodárce nechce dovolit zainteresovaným stranám, aby v těchto záležitostech jednaly a rozhodovaly samy za sebe, na své vlastní riziko a nebezpečí. Tehdy alespoň každý jedinec je odpovědný za své vlastní činy; kdo udělá chybu, je potrestán, a tím vyveden z omylu. Avšak jestliže zákonodárce nařizuje a zakazuje, pak udělá-li nějakou nestvůrnou chybu ve svém úsudku, stává se tento omyl nutně pravidlem chování pro celý velký národ. My ve Francii velmi milujeme svobodu, ale rozumíme jí dost málo. Ó, zkusme jí rozumět lépe! Nebudeme ji pak milovat o nic méně.

Pan Mauguin tvrdil s neochvějnou drzostí, že v Anglii neexistuje státník, který by neakceptoval doktrínu vyrovnané obchodní bilance. Poté, co provedl kalkulaci ztrát, které podle něj rezultují z přebytku našeho importu, vydal ze sebe tento výkřik: „Jestliže by se podobná tabulka prezentovala Angličanům, otráslí by se hrůzou, a není takový člen Dolní sněmovny, který by nepocítil, že jeho křeslo je ohroženo.“

A já zase tvrdím, že kdyby někdo sdělil Dolní sněmovně: „Celková hodnota zboží vyvezeného ze země převyšuje celkovou hodnotu zboží dovezeného,“ tak právě tehdy by se poslanci cítili ohroženi; a velmi pochybují o tom, zda by se našel nějaký řečník, který by měl tu odvahu říci: „Ten přebytek představuje zisk.“

⁴ Vzhledem k tomu, že ve prospěch vyrovnané obchodní bilance (a proti „záplavě“ importovaného zboží jakožto důsledku svobodného obchodu) se uplatňují monetární argumenty (jak to také učinil K. Engliš v r. 1923), bude v této souvislosti zajímavé naznačit způsob Bastiatovy protiarumentace. Podle Bastiata se rozdíl mezi zeměmi, které v důsledku příznivých přírodních podmínek byly s to dospět k vysokému stupni industriálního rozvoje, a zeměmi, v nichž kvůli absenci těchto podmínek k industrializaci nedošlo, promítá do skutečnosti, že v industriálních zemích rostou – v důsledku stále rostoucí poptávky – jak mzdy, tak ceny surovin, půdy a kapitálu, zatímco ve všestranně zaostalé zemi, kde poptávka po zboží a službách je nízká, ceny všech zmíněných výrobních faktorů klesají. Jelikož v rámci vzájemného (svobodného) obchodu industriální země pouze prodává a zaostalá země pouze kupuje, dochází k tomu, že peníze plynou jedním směrem – do industriální země. Výsledkem tohoto procesu je nadbytek peněz v industriální

V Anglii panuje přesvědčení, že v zájmu národa je důležité, aby do stával víc, než dává. A navíc, přišli tam na to, že toto je postoj všech obchodníků. To je důvod, proč jsou na straně *laissez faire* a proč prosazují svobodný obchod.⁴

Poznámka

* [V prvních měsících r. 1850, kdy probíhaly debaty o výdajové stránce státního rozpočtu, pan Mauguin naivně rozvíjel zastaralou a chybnou teorii vyrovnané obchodní bilance (*Moniteur*, 27. 3.). Bastiat, který ji vyvrátil již ve svých *Ekonomických sofismatech*, se domníval, že je jeho povinností, aby proti ní znovu kriticky zaútočil; jelikož mu však jeho zdravotní stav již nedovolil vstoupit na řečnickou tribunu, zaslal své reflexe do denního tisku, kde byly uveřejněny 29. března 1850; zde je reprodukuje podle tohoto novinového vydání. Je třeba poznamenat, že v tomto článku poněkud zjednodušil hypotetické kalkulace, jejichž prostřednictvím objasňuje svoji tezi – vypustil totiž některé položky, které použil ve své dřívější práci z r. 1845. (Srv. *Ekonomická sofismata*, I. řada, kap. 6.)] (Poznámka francouzského vydavatele.)

zemí, což se podle Bastiata projevuje vysokými reálnými životními náklady (plynoucími z vysoké míry všeobecné poptávky) a také vysokou mírou nominálních životních nákladů (což plyne z nadbytku drahých kovů v zemi); v nerozvinuté zemi se vzácnost peněz projevuje nízkou mírou reálných i nominálních životních nákladů. Za této situace, uzavírá Bastiat, bude mít průmyslové podnikání všechny druhy motivů pro to, aby dezertovalo z industriální země a etablovalo se v nerozvinuté zemi; navíc onen pohyb průmyslového kapitálu ve směru opačném, než je tok peněz, neprobíhá podle Bastiata abruptně, jak byl výše popsán, nýbrž graduálně, podle zákonů nabídky a poptávky, tj. podle zákonů spravedlnosti a užitečnosti. Tímto způsobem se tudíž i zde nastoluje ekonomická harmonie. (Srv. F. Bastiat, *Economic Sophisms*, str. 32.) (Pozn. překl.)

Petice

výrobců svíček, svícnů, voskovic, lamp, lustrů,
svítilen, kandelábrů, kratiknotů, zhasínadel,
jakož i výrobců loje, oleje, pryskyřic, alkoholu
a obecně všeho, co souvisí s osvětlením

Vysoce váženým členům poslanecké sněmovny

Pánové!

Jste na dobré cestě. Odmítáte abstraktní teorie a nepřikládáte velký význam hojnosti a nízkým cenám. Věnujete se především péči o dobro výrobce. Vaším přáním je osvobodit ho od zahraniční konkurence nebo-li, abychom to vyjádřili jedním slovem, chcete docílit, aby **domácí trh** sloužil výhradně **domácímu průmyslu**.

Obracíme se na vás, jelikož vám chceme nabídnout vynikající příležitost, abyste mohli uplatnit vaši... teď jsme však na rozpacích, jaký název máme použít. Vaši teorii? To ne, nic není tak klamné jako teorie. Vaši doktrínu? Váš systém? Váš princip? Vy však nemáte rádi doktríny, máte hrůzu ze systémů a pokud se týče principů, vy přece prohlašujete, že v politické ekonomii neexistují žádné principy. Použijeme proto název: vaše praktiky – vaše praktiky bez teorie a bez principů.

Naše průmyslové odvětví je vystaveno nesnesitelné a nekalé konkurenci ze strany jistého zahraničního rivala, jehož výrobní podmínky při produkci světla zcela zjevně převyšují veškeré naše možnosti a schopnosti, a sice v tak obrovské míře, že tento konkurent **zaplavuje** náš **domácí trh** světlem za pohádkově nízké ceny; v tom okamžiku, kdy se objeví, je konec s naším prodejem, všichni spotřebitelé se obracejí k němu a celé jedno velké francouzské průmyslové odvětví se svými nesčíslnými specializovanými výrobami je najednou prudce zasaženo naprostou stagnací. Tento rival a konkurent, jímž není nikdo jiný než slunce, vede

proti nám natolik nemilosrdnou válku, až to v nás vzbuzuje reálné podezření, že ho proti nám štvě perfidní Albion (mají tam v poslední době vynikající diplomacii); hlavní indicií pro toto podezření je fakt, že slunce se chová k onomu nafoukanému ostrovu se zvláštní šetrností, kterou ovšem okamžitě odkládá, jen co se obrátí k nám.¹

Žádáme vás, abyste ve své laskavosti přijali zákon, jenž nařídí bezpodmínečné zazdění všech oken, vikýřů, světlíků, větráků, špěhýrek a kukátek, zavření a zatlučení všech vnějších i vnitřních okenic, jakož i zatažení všech závěsů, záclon, opon a rolet – jedním slovem naprosté zahlazení všech otvorů, děr, štěrbin, trhlin, prasklin a spár, jimiž si sluneční světlo zvyklo bezohledně pronikat do našich domů, což nesmírně poškozují naše krásné a početné odvětví, o kterém můžeme s hrdostí říci, že poskytlo pracovní místa dělníkům v celé naší zemi, od níž by bylo hrubým nevděkem, kdyby se teď nepostavila na naši stranu v tom úžasné nerovném boji, který musíme každý den vést.

Apelujeme na vaši dobrou vůli, vážení páni poslanci, abyste nepokládali náš požadavek za nějakou formu satiry a nezamítli jej, aniž byste si alespoň vyslechli argumenty, které zde vznášíme na jeho podporu.

Takže nejprve, jestliže uzavřete, nakolik to jen bude možné, veškeré přístupy k přirozenému světlu, a taktó vytvoříte potřebu světla umělého, najdeme pak takové průmyslové odvětví ve Francii, které by tím nebylo v konečném důsledku stimulováno?

Jestliže bude ve Francii větší spotřeba loje, bude zapotřebí více hovězího dobytka a ovcí a my budeme svědky zvětšení výměry pastvin a obhospodařované půdy jako takové, jakož i zvýšení produkce masa, vlny, kůže a zvláště hnojiva, jež je základem veškerého zemědělského bohatství.

Jestliže se ve Francii zvýší spotřeba oleje, budeme svědky expanze v produkci máku, oliv a řepky olejnaté. Tyto bohaté, leč půdu značně vyčerpávající plodiny přijdou v pravý čas, aby nám umožnily se ziskem využít nárůstu bonity půdy, který vznikne v důsledku rozvoje chovu dobytka a s tím souvisejícího zvýšení produkce hnojiv.

¹ Typicky francouzský Bastiatův esprit se zde projevuje narážkou na známé anglické mlhy; jeho ironie navíc odráží skutečnost, že ve 40. letech XIX. století byly vztahy mezi Anglií a Francií mnohdy značně napjaté. (Pozn. překl.)

Naše močály, slatiny a písčité pláně se pokryjí stromy bohatými na pryskyřici. V našich horách budou početné roje včel sbírat voňavé polky, které dnes bez jakéhokoliv užitku vyprcháávají a ztrácejí se, podobně jako květy, z nichž emanují. Nebude tudíž ani jedno zemědělské odvětví, které by nezaznamenalo obrovský rozvoj.

Totéž platí o lodní dopravě. Tisíce nových lodí vyplují na lov velryb a v krátké době pak budeme mít námořní flotilu, jež bude s to obhajovat čest Francie a odpovídat patriotické nedůtklivosti níže podepsaných žadatelů, obchodníků se svíčkami atd.

Avšak co řekneme o speciálně **pařížských artiklech**? Hle, vždyť právě v Paříži se bude vyrábět bronz, křišťál, pozlacení i jemně tepané zlato na svícních, lampách, lustrech a kandelábrech, jež budou zářit v prostorných obchodních domech, ve srovnání s nimiž jsou ty dnešní jen pouhými krámečky.

V té době již nenajdeme na písčitéch dunách ani jednoho ubohého sběrače pryskyřice a ani jednoho bídneho horníka v hlubinách jeho tmavé díry, kteří by nepobírali zvýšené mzdy a netěšili se rostoucímu blahobytu.

Vážení pánové, není zde zapotřebí nic jiného, než abyste se trochu zamysleli, a hned se přesvědčíte, že neexistuje snad ani jeden Francouz, počínaje bohatým akcionářem Anzinské společnosti² a skromným prodávčem sirek konče, kterému by úspěch naší petice nezlepšil jeho hospodářskou situaci.

Předvídáme vaše námitky, pánové; ale nebude mezi nimi ani jedna jediná, kterou byste nebyli našli v těch plesnivých starých knihách sepsaných přívrženci svobodného obchodu. Osmělujeme se vás vyzvat, abyste vyslovili proti nám byt jen jedno slovo, které se v okamžiku neobrátil proti vám samotným, jakož i proti zásadě, kterou se řídí celá vaše politika.

Řeknete nám, že toto protekcionistické opatření sice může přinést zisk pro nás, avšak Francie jako celek nic nezíská, protože spotřebitel bude muset hradit náklady?

² Anzinská společnost byla významným průmyslovým podnikem, jehož aktivity byly založeny na těžbě uhlí v severovýchodní Francii; v době, kdy Bastiat psal svoji „Petici“, existovala již skoro 100 let. (Pozn. překl.)

My máme na to připravenou tuto odpověď:

Vy již nemáte žádné právo dovolávat se zájmů spotřebitele. Když nastal rozpor mezi jeho zájmy a zájmy výrobce, obětovali jste spotřebitele za každých okolností. Dělali jste to kvůli **podpoře průmyslu a zvyšování zaměstnanosti**. Ze stejného důvodu je vaší povinností udělat to i nyní.

Skutečně jste vy sami antcipovali tuto námitku. Když vám bylo řečeno, že volný dovoz železa, uhlí, sezamu, obilí a textilu je v zájmu spotřebitele, odpověděli jste: „Ano. Ale je zase v zájmu výrobce, aby byl tento dovoz zakázán.“ – Výtečně! Je tedy jisté, že pokud je v zájmu spotřebitele, aby měl přístup k přirozenému světlu, tak naopak v zájmu výrobců je, aby ten přístup byl spotřebiteli znemožněn zákazem.

„Ale,“ můžete ještě říci, „výrobce a spotřebitel jsou jedna a tatáž osoba. Jestliže výrobce profituje z ochranných opatření, pak také umožní prosperovat sedlákovi. A naopak, jestliže prosperuje zemědělství, otvírá se tím odbytiště pro průmyslové výrobky.“ Výtečně! Jestliže nám udělíte monopol na produkci světla ve dne, tak okamžitě začneme nakupovat velká množství loje, uhlí, oleje, pryskyřic, vosku, alkoholu, stříbra, železa, bronzu a křišťálu, abychom náš průmysl zásobili surovinami; a kromě toho pokud my spolu s našimi početnými dodavateli zbohatneme, zvýší se tím ohromně naše spotřeba, a staneme se tak zřídlem prosperity pro všechna odvětví domácího průmyslu.

A jestliže řeknete, že sluneční světlo je dar, který nám dobrotivá příroda poskytuje zdarma, a že odmítnout takový dar neznamena nic jiného než odmítat bohatství jako takové pod záminkou stimulace rozvoje prostředků, jimiž se získává?

Avšak pokud zaujmete tuto pozici, zasadíte tím smrtelný úder své vlastní politice; neztrácejte ze zřetele, že doposud jste zamezovali dovozu zahraničního zboží, **protože a nakolik** se toto zboží svým charakterem podobalo daru, který dostáváme zdarma. K tomu, abyste vyslyšeli požadavky jiných monopolistů, máte jenom **poloviční motivaci**, zatímco k tomu, abyste vyhověli naší žádosti, máte **motivaci dokonalou**, jelikož tato žádost je v **dokonalé** shodě s politikou, již provádíte; a **založit** vaše zamítnutí naší žádosti jen na té skutečnosti, že naše žádost má pevnější **základ** než jiné požadavky, by znamenalo totéž jako klást rovnici $(+) \times (+) = (-)$; jinými slovy by to znamenalo vršit **absurditu** na **absurditu**.

K tomu, aby byl vytvořen výrobek, je nutná součinnost lidské práce a přírody, přičemž vzájemná proporce mezi těmito činiteli závisí vždy na konkrétní zemi a na příslušných klimatických poměrech. Část, jež je příspěvkem přírody, je vždy poskytována zdarma, zatímco část, již přispívá lidská práce, je právě tím činitelem, který je zdrojem hodnoty a za který je nutné platit.

Jestliže se pomeranč, který k nám přichází z Lisabonu, prodává o polovinu levněji než pomeranč z Paříže, pak je tomu na příčině skutečnost, že přírodní teplo, které je jako takové k mání bezplatně, dělá ve prospěch lisabonského pomeranče to, čeho pařížští pěstitelé mohou dosáhnout jen za pomoci umělého vytápění, za něž se ovšem musí platit.

Lze tedy říci, že když se k nám doveze pomeranč z Portugalska, tak jej dostáváme napůl bezplatně, nebo jinými slovy, že jeho **cena je poloviční** ve srovnání s pomeranči vyprodukovanými v Paříži.

Nuže, právě jeho **napůlbezplatost** (omlouvám se za toto slovo) způsobuje, že prosazujete zákaz jeho dovozu. Říkáte: „Jak mohou francouzští výrobci vzdorovat zahraniční konkurenci, jestliže jsou nuceni vykonat veškerou práci, zatímco výrobcům v zahraničí postačuje, aby vykonali pouhou její polovinu, jelikož o tu druhou se postará slunce?“ Avšak jestliže vás ona **napůlbezplatost** nějakého produktu vede ke snaze vyloučit jej z konkurence ochrannými opatřeními, pak jak je možné, že naprostá **bezplatnost** u jiného produktu vás vede k tomu, abyste mu umožnili účast v konkurenční boji? Buďte tedy nejste vůbec důslední ve své logice, anebo byste poté, co z konkurence vyloučíte napůlbezplatost, měli z ní vyloučit *a fortiori* a s dvojnásobnou horlivostí také onu naprostou bezplatnost.

Řekněme to ještě jednou: Když nějaký výrobek – uhlí, železo, obilí nebo textil – k nám přichází ze zahraničí a když ho můžeme získat s menším množstvím práce, než kdybychom ho sami vyrobili, tak příslušný rozdíl není nic jiného než **dar**, kterého se nám dostává **bezplatně**. Velikost tohoto daru je úměrná výši onoho rozdílu. Je to čtvrtina, polovina nebo tři čtvrtiny z hodnoty produktu – pokud od nás cizí výrobce požaduje čtvrtinu, polovinu nebo tři čtvrtiny toho, co musíme zaplatit, když si koupíme tentýž produkt vyrobený u nás doma. Onen dar také může být tak velký, že se jím pokryje celá hodnota produktu: tehdy se ten,

kdo nám produkt nabízí, stává dárce, který od nás nic nepožaduje, a to je právě případ slunce, které nás bezplatně obdarovává světlem. Otázka, kterou vám nyní ryze formálně klademe a na kterou chceme znát odpověď, zní: Co chcete pro Francii – dobrodiní bezplatné spotřeby, anebo výrobu, která sice musí být zaplacená, avšak podle našeho mínění je přesto výhodnější? Zvolte si jednu z těchto alternativ, ale řiďte se logikou; neboť jestliže ochraňujete domácí trh – a vy tak skutečně činíte – před zahraničním uhlím, železem, obilím a textilem a vaše rozhodnost přitom roste v **přímé úměře** k tomu, jak se ceny tohoto zboží **přibližují k nule**, pak jen uvažte, jaká by to byla nedůslednost, kdybyste povolili přístup slunečnímu světlu, jehož cena **je rovna nule** po celý boží den?

Protekcionismus aneb tři konšelé

Důkaz ve čtyřech obrazech

Obraz I.

Scéna se odehrává ve vile konšela Petra. Z okna je výhled do krásného parku. Tři osoby sedí u stolu poblíž krbu, v němž vesele praská oheň.

Petr: Na mou věru, ať žije oheň! Není nic lepšího než si posedět u ohně, když máme plný žaludek. Musíte připustit, že je to opravdu znamenitá věc. Avšak běda! Vždyť je tolik dobrých lidí, kteří jako král z Yvetoty

„dechtem si své prsty hřejí,
neboť dříví u nich není“.¹

Nešťastná stvoření! Nuže... ó, samo nebe mě teď inspirovalo k jedné charitativní myšlence! Vidíte tam ty krásné stromy? Dám je vykácet, rozřezat a rozdělím dříví mezi chudé.

Pavel a Jan: Cože? Zadarmo!?

Petr: Ne tak zcela. To by byl brzy konec s mými dobrými skutky, kdybych takhle rozházel svůj majetek. Odhaduji svůj park na dvacet tisíc liber;² když ho vykácím, dostanu daleko víc.

¹ Narážka na jednu z tehdy velice populárních písniček, jejímž autorem byl Pierre-Jean de Béranger (1780-1857). (Pozn. překl.)

² Bastiat, jehož ironie se v této dramatické hříčce projevuje občasným archaizováním, zde v originálu uvádí starou francouzskou peněžní jednotku *livre*, která původně měla hodnotu funtu stříbra; později se její hodnota neustále snižovala a nakonec byla nahrazena frankem. V podobném duchu uvádí níže *denier* (denár – z latinského *denarius*), což byla v předrevoluční Francii drobná mince, jejíž hodnota se přibližně rovnala třem pětinám sou. (Pozn. překl.)

Pavel: To je omyl. Vaše stromy, tak jak zde v parku stojí, mají větší cenu než dříví v sousedních lesích, neboť zde poskytují službu, kterou tamto dříví poskytnout nemůže. Jen co je necháte vyrubat, budou se vaše stromy hodit jenom k topení, právě tak jako lesní dříví, a budou také mít stejnou hodnotu: za kubík těch vašich stromů nedostanete ani o denár víc než za kubík jakéhokoli dříví z lesa.

Petr: Hohó! Pane teoretiku, vy zapomínáte, že já, na rozdíl od vás, jsem člověk praktický. Já si myslím, že jakožto spekulant jsem si vybudoval tak dobrou reputaci, že je vyloučeno, aby mě někdo považoval za blázna. Copak si myslíte, že bych jen tak pro zábavu prodával svoje dříví za cenu lesního dříví, které se splavuje po Seině do Paříže?

Pavel: Není zbylí. Budete prostě muset.

Petr: Jak jste naivní! A co kdybych zabránil, aby se to splavované dříví dostalo do Paříže?

Pavel: To by bylo ovšem něco jiného. Ale jak to jen navléknout?

Petr: Odhalím vám to tajemství. Jak víte, při dovozu splavovaného dříví se vybírá mýtné 50 centimů za kubík. Zítra přesvědčím konšely, aby zvýšili sazbu na 100, 200 nebo 300 liber, zkrátka tak vysoko, že se nedoveze ani poleno. Teď už rozumíte? Jestliže ti dobří lidé nebudou chtít zmrznout, přijdou hezky do mého skladiště. Budou se mezi sebou rvát o každé polínko z mého dříví a já jim je neprodám, dokud mi za funt dříví nedají funt zlata. Takto perfektně zorganizovaná charitativní činnost mi pak umožní, abych podobné filantropické snahy rozvíjel také jinde.

Pavel: Hrome, to je ale úžasný vynález! Inspiruje mě k jinému nápadu, který bude právě tak produktivní.

Jan: No podívejme se! Řekněte, oč vám běží! Také se to týká filantropie?

Pavel: Jakkak vám chutnalo tohleto máslo z Normandie?

Jan: Je vynikající!

Pavel: Hm, hm, před chvílí jsem měl dojem, že by docela ušlo. Avšak nezdá se vám teď, že z něj trochu pálí žába? Zamýšlím vyrábět lepší máslo, a sice v Paříži. Budu zde chovat 400 nebo 500 krav a pak budu rozdělovat mezi chudé lidi mléko, máslo a sýr.

Petr a Pavel: Cože! Jen tak, z lásky k bližnímu!?

Pavel: Pche! Jestliže máme něčeho dosáhnout, musíme vždy vyslat napřed lásku k bližnímu jako předvoj. Má tak hezkou tvářičku, že už i její maska je znamenitou propustkou, jež otevře všechny brány. Dám svoje máslo lidu, lid mi dá svoje peníze. Neříká se tomu prodávat?

Jan: Ne. Molièrův *Měšťák šlechticem* by to tak nenazval.³ Ale ať již to nazvete, jak chcete – zruinujete se. Cožpak Paříž může soutěžit v chovu hovězího dobytka s Normandií?

Pavel: Budu mít výhodu v tom, že ušetřím na dopravních nákladech.

Jan: Dejme tomu. Avšak i když Normandáné zaplatí dopravu, stejně utlučou Pařížany nebo lépe řečeno, stlučou je jako to máslo.

Pavel: Když se lidem prodává zboží za nízké ceny, tak tomu říkáte, že je někdo utlouká!?

Jan: Tak se to běžně říká. Faktem však zůstává, že vás každopádně utlučou. Nebo chcete-li to slyšet jinak, budete to vy, kdo na tom bude v každém případě bit.

Pavel: Ano, jako don Quijote de la Mancha. Rány budou dopadat na Sancha Panzu. Příteli Jene, zapomínáte na městskou **potravní daň**.

Jan: Potravní daň? Co to má společného s naším máslem?

Pavel: Hned zítra požádám o **ochranu**; přesvědčím pařížský magistrát, aby již nepovolil volný dovoz másla z Normandie a Bretaně. Pak se lid buďto bude muset obejít bez másla, anebo bude muset kupovat moje máslo, a to ještě ke všemu za cenu, kterou stanovím já.

Jan: Pánové, na mou duši, vaše filantropie je něco úchvatného! Vždyť přece máme takové nějaké přísloví, že

„ten, kdo s vlky v lese žije,
brzy také s nimi vyje“.

Rozhodl jsem se. Nikdo již nebude moci říkat, že jsem konšel, který není hoden svého úřadu. Petře, tento plápolající oheň roznítil vaši duši; Pavle, toto máslo bylo mocnou vzpruhou pro vašeho ducha. Nuže, já rovněž cítím, že tento kousek slaniny podněcuje mou inteligenci. Zítra na-

³ V Molièrově hře *Le Bourgeois gentilhomme* ujišťuje jistý lichotník pana Jourdaina, jenž se stydí za svůj měšťanský původ, že jeho otec neprodával látky, nýbrž je pouze „rozdával za peníze“, a patřil tudíž vlastně mezi šlechtu. (Pozn. překl.)

vrhnu a dám odhlasovat zákaz dovozu prasat, mrtvých nebo živých. Jakmile s tím budu hotov, vystavím nádherné vepřiny přímo v srdci Paříže

„pro to zvíře nečisté, co žádný Hebrej jísti nesmí“.

Stane se ze mne chovatel prasat, řezník a uzenář. Jen se schválně zamyslete nad tím, jak by se teď ten dobrý lid lutécijský mohl vyhnout tomu, aby se zásoboval v mém krámě?

Petr: Ale pánové, ne tak zhurta, pokud takto zdrazíte máslo a uzeniny, ukrajujete mi již předem ze zisku, který mi v souladu s mým očekáváním má plynout z mého dříví.

Pavel: No ovšem! Moje spekulace už také není tak úžasná, jestliže mě budete vykořisťovat vašimi poleny a šunkami.

Jan: A co já? Jaký zisk budu mít z toho, že vám budu prodávat předražené uzeniny, když si budu muset kupovat u vás vaše předražené otýpky dříví a předražené kostky másla, abych si u krbu mohl namazat svůj chlebiček?

Petr: Nu, snad není důvod, abychom se o tomhleto začali hádat! Raději se domluvme. Udělejme si navzájem ústupky, abychom dospěli ke kompromisu, a pak postupujme jednotně. Kromě toho není moc dobré, když se berou v potaz jediné nízké egoistické zájmy. Je třeba myslet také na zájem lidstva – což není mou povinností zajistit lidu palivo?

Pavel: Správně. Je zcela nezbytné, aby lid měl máslo na chleba.

Jan: Nepochybně. Každopádně je zapotřebí, aby si mohl hodit kus sádla do kotlíku.

Všichni: Kupředu, láska k bližnímu! Ať žije filantropie! Zítřka! Zítřka! Zítřka! Zítřka! Zítřka! Zítřka! Zítřka! Zítřka! Zítřka! Zítřka!

Petr: Ó, málem bych zapomněl. Ještě slovíčko: je to ovšem to nejdůležitější. Přátelé, v tomto století egoismu jsou lidé nedůvěřiví a často si špatně vykládají i ty nejčistší úmysly. Pavle, vy budete agitovat ve prospěch **místní** těžby dříví; Jene, vy obhajujete **místní** produkci másla, a já povedu propagandu v zájmu rozvoje **místního** chovu prasat. Je dobře předejít zlomyslnému podezírání.

Pavel a Jan (Odcházejí.): Na mou věru, to je ale šikovný člověk!

Obraz II.

Zasedání Rady konšelů.

Pavel: Vážení kolegové! Do Paříže každodenně přichází ohromné množství dříví, což ale na druhé straně nutně vede k tomu, že z našeho slavného města právě tak ohromné množství peněz zase odchází. Když to půjde takhle dál, budeme za tři roky všichni úplně zruinováni, a co se pak stane s ubohým lidem? (*Bravo!*). Zakažme dovoz cizího dříví. – Nemluvím tak, že bych z toho snad měl mít prospěch; vždyť ze všeho mého dříví by se nevyrobilo ani párátka na zuby. Na této věci nemám absolutně žádný zájem. (*Znamenitě! Výborně!*) Avšak zde máme Petra, který má park; on zajistí palivo pro naše spoluobčany, kteří již nebudou závislí na kšeftářích s dřevěným uhlím z Yonne.⁴ Pomysleli jste vůbec někdy na neustále hrozící nebezpečí, že zahyneme zimou, jestliže se ve fantazii majitelů cizích lesů zrodí nápad nedovážet již dříví do Paříže? Zakažme tedy dovoz dříví. Tak zabráníme odčerpávání našich peněz, vytvoříme domácí dřevařský průmysl a najdeme pro naše dělníky nový zdroj práce a výdělků. (*Potlesk.*)

Jan: Vyslovuji veškerou podporu tomuto návrhu, který v největší míře osvědčuje jednak filantropii, jednak oproštěnost od jakéhokoli osobního zájmu, jak již sám vážený předřečník podotkl. Je nejvyšší čas, abychom učinili přítrž tomu nehoráznému *laissez passer*, v jehož důsledku rozbujela na našem trhu bezuzdná konkurence, takže každá provincie, byť jen trochu prosperující v produkci nějakých komodit, nás těmito komoditami **zaplavuje**, prodává je nám pod cenou, a ničí tak pařížský průmysl. Je povinností vlády, aby nastolila rovnost ve výrobních podmínkách, a sice formou dobře promyšleného selektivního daňového zatížení, v jehož důsledku bude možné dovážet do Paříže pouze to, co je v provinciích dražší než v Paříži, takže budeme ušetřeni nerovného zápasu. Jak například můžeme chtít, aby se mléko a máslo vyrábělo v Paříži, když tady máme konkurenci z Bretaně a Normandie? Uvažte přece, pánové, že Bretonci mají levnější pozemky, že seno mají přímo před vraty a že mohou zaměstnat pracovní síly za daleko výhodnějších podmínek.

⁴ Francouzský departement jihovýchodně od Paříže, situovaný kolem řeky Yonne (přítok Seiny). (Pozn. překl.)

Nepřikazuje nám zdravý rozum, abychom vyrovnali rozdíly ve výrobních podmínkách ochrannou potravní daní? Navrhuji, aby naše město zvýšilo daň z mléka a másla o 1000 % – a třeba ještě o víc, pokud bude nutno. Lid pak sice zaplatí za svou snídani též o něco víc, ale jak zároveň stoupnou mzdy! Všichni budeme moci vidět, jak se budou stavět kravíny a mlékárny, jak tam všude bude plno máselnic a jak se budou zakládat nová průmyslová odvětví. – Sám ovšem z toho nebudu mít ani ten nejmenší profit, pokud bude můj návrh přijat. Nejsem chovatelem krav a ani jím nechci být. Vede mě výhradně touha, abych byl užitečný pracujícím třídám. (*Bouřlivý potlesk.*)

Petr: Jsem šťasten, že v tomto shromáždění jsou státníci tak mravně bezúhonní, tak osvícení a tak oddaní nejsvětějším zájmům lidu. (*Výborně!*) Obdivuji u nich to, s jakým sebezapřením se dovedou zříci svých sobeckých zájmů, a nemohu učinit nic lepšího, než následovat tak ušlechtilého příkladu. Přimlouvám se za jejich snahy a připojuji k nim i svůj návrh na zákaz dovozu prasat z Poitou.⁵ Není tomu tak, že bych se snad chtěl stát chovatelem prasat neb uzenářem; v takovém případě by mi mé svědomí velelo zdržet se návrhu. Avšak není to hanba, pánové, že jsme **poplatníky** sedláků z Poitou, kteří mají tu troufalost, že přicházejí přímo sem na náš vlastní trh a zmocňují se zde takových výrobních odvětví, jež můžeme provozovat sami? A kteří nás zaplavují uzeninami a šunkami, přičemž je docela dobře možné, že si za to od nás nic neberou? Ale v každém případě – kdo se nám odváží říci do očí, že obchodní bilance není příznivá pro ně, a nikoliv pro nás, a že my nejsme nuceni platit jim schodek v hotovosti? Není snad jasné, že kdyby se tatáž výrobní odvětví, jež se provozují v Poitou, zřídila v Paříži, tak by se tím vytvořilo velké množství pracovních míst pro pařížské dělníky? – A potom, pánové, není-li docela dobře možné, jak správně postřehl pan Lestiboudois,⁶ že slaninu z Poitou kupujeme nikoliv ze svých důchodů, nýbrž ze svých kapitálů? Jak dlouho v tom ještě chceme pokračovat? Nesmíme přece dále trpět, aby závistiví, chamtiví, perfidní a nekalí konkurenti zde prodávali své zboží pod cenou a znemožňovali nám, abychom si je vyráběli sami. Konšelé, Paříž nám projevila svoji důvěru a je teď na

⁵ Francouzská provincie jihovýchodně od Paříže. (Pozn. překl.)

⁶ G. T. Lestiboudois (1797 – 1876), lékař a poslanec, odpůrce svobodného obchodu. (Pozn. překl.)

nás, abychom podali důkaz, že jsme jí hodni. Lid je bez práce; je na nás, abychom mu vytvořili pracovní místa, a pokud zaplatí za vepřový bůček o něco víc, bude nás alespoň hřát vědomí, že jsme obětovali své zájmy zájmům širokých mas lidu, což je nejsvětější povinností každého dobrého konšela. (*Hromový potlesk.*)

Hlas: Slyším, že se zde mluví převážně o chudých lidech; avšak pod záminkou, že jim poskytnete práci, je chcete připravit o to, co je ještě důležitější než samotná práce – o dříví, máslo a maso!

Petr, Pavel a Jan: Nechme o našich návrzích hlasovat! Nechme o nich hlasovat! Pryč s utopisty, pryč s teoretiky, pryč s abstraktními mudrlanty! Hlasovat! Hlasovat! (*Všechny tři návrhy jsou přijaty.*)

Obraz III.

Po dvaceti letech: Dobroděj Sedláček a jeho syn

Syn: Otče, rozhodněte se konečně. Musíme odejít z Paříže. Už se zde vůbec nedá žít. Práce není a všechno je tu hrozně drahé.

Otec: Synku, ty nevíš, jak těžké je opustit místo, kde jsme se narodili.

Syn: Ale nejhorší ze všeho je, když tam člověk zahyne bídou.

Otec: Jdi, synu, hledej nějakou pohostinnější zemi. Co se mne týče, neopustím tento masový hrob, do něhož jsem pohřbil tvoji matku, bratry a sestry. Mým jediným přáním je, abych v něm vedle svých drahých už co nejdřív našel odpočinek, jehož mi nebylo dopřáno v tomto bezútěšném městě.

Syn: Odvahu, tatínku, najdeme práci někde jinde, v Poitou, v Normandii, v Bretani. Říká se, že veškerý pařížský průmysl se postupně stěhuje do těchto vzdálených provincií.

Otec: Je to zcela přirozené. Když tamějším lidem bylo znemožněno, aby nám prodávali dříví a potraviny, začali vyrábět v těchto odvětvích jen tolik, kolik sami spotřebovali, a ostatní čas i kapitál věnovali tomu, aby si sami vyráběli všechny ty věci, co jsme jim kdysi dodávali.

Syn: Zrovna tak jako v Paříži se již přestává vyrábět krásný nábytek a nádherné oděvy, a místo toho se vysazují stromy a chovají se prasata

a krávy. Jsem sice ještě mladý, ale kdysi jako malé dítě jsem vídával velké obchodní domy, elegantní čtvrtě a rušná nábřeží na březích Seiny – tam, kde jsou teď louky a rašící porost.

Otec: Zatímco se na venkově budují města, Paříž se stává venkovem. Jaký to strašlivý převrat! A k tomu, aby na nás dolehla tato hrůzná pohroma, stačili tři pomatení konšelé, kteří našli podporu u veřejné ignorance.

Syn: Tatínku, prosím vás, řekněte mi o tom něco.

Otec: Je to velmi prostý příběh. Pod záminkou, že zřídí v Paříži tři nová průmyslová odvětví, a zvýší tak nabídku pracovních míst pro dělníky, prosadili tito mužové zákaz dovozu dříví, másla a masa. Přivlastnili si výlučné právo zásobovat své spoluobčany tímto zbožím, jehož ceny v důsledku toho zprvu enormně vzrostly. Nikdo nevydělával tolik, aby si je mohl koupit, a těch pár lidí, kteří byli s to si je opatřit, ale jen tak, že za ně vydali veškerý svůj zisk, si přirozeně nemohlo koupit nic jiného. A to bylo příčinou, že všechna průmyslová odvětví najednou zastavila výrobu, což se ještě uspíšilo tím, že venkov přestal být odbytištěm pro pařížské produkty. Bída, smrt a emigrace začaly vyliďňovat Paříž.

Syn: A kdy tohleto přestane?

Otec: Až se Paříž změní v lesy a louky.

Syn: Ti tři konšelé museli získat obrovské bohatství...

Otec: Ze začátku opravdu realizovali obrovské zisky, avšak z dlouhodobého hlediska byly tyto zisky neudržitelné... Časem všichni upadli do všeobecné bídy.

Syn: Jak je to možné?

Otec: Podívej se na tamtu zříceninu; kdysi to byla nádherná vila, obklopená krásným parkem plným stromů. Kdyby Paříž byla pokračovala ve svém rozvoji, pan Petr by byl z něho měl víc ročního důchodu, než kolik by dnes získal jeho prodejem.

Syn: Stále nechápu, jak je to možné. Vždyť se zbavil veškeré konkurence!

Otec: Konkurence mezi prodávajícími opravdu zmizela, ale rovněž mizela každý den i konkurence mezi kupujícími a také bude mizet, dokud se Paříž nepromění v neobydlenou krajinu a dokud houštiny na po-

zemku pana Petra nebudou mít přesně takovou hodnotu, jakou má stejná plocha houštin v lese u Bondy.⁷ Je to tudíž tak, že monopol – jako každá nespravedlnost – si sám v sobě přináší svůj vlastní trest.

Syn: Nezdá se mi, že by toto vysvětlení bylo naprosto jasné. Je zde však něco, co se nedá nijak popřít, a to je úpadek Paříže. Což neexistuje žádný prostředek, jak zrušit toto nespravedlivé nařízení, jehož přijetí prosadili Petr a jeho kolegové před dvaceti lety?

Otec: Svěřím ti teď své tajemství. Zůstanu v Paříži právě kvůli tomu; zavolám si na pomoc lid. Závisí pouze na něm, zda bude městská potravní daň uvedena do svého původního stavu, zda se podaří zbavit ji toho zhoubného principu, který jí byl naroubován a vegetoval na ní jako nějaká cizopasná houba.

Syn: Musí se vám to podařit hned v první den.

Otec: Ó, právě naopak, je to práce velmi těžká a vyžaduje velké úsilí. Petr, Pavel a Jan se až zázračně shodují. Jsou připraveni učinit raději cokoli jiného než pustit dříví, máslo a maso do Paříže. Mají na své straně dokonce samotný lid, jenž je s to jasně vidět pouze práci, kterou mu poskytují tři chráněná průmyslová odvětví, jenž přesně ví, kolik dřevorubců a kravařů je v nich zaměstnáno, ale nemůže mít stejně přesné poznání o práci, která by se rozvinula v obcerstvivjícím ovzduší svobodného obchodu.

Syn: Pokud jde jenom o to, zcela jistě se vám povede lid osvětit.

Otec: Synku, jsi v takovém věku, kdy člověk nikdy nepropadá pochybnostem. Jestliže budu psát, lid mne nebude číst, neboť má sotva tolik času, aby si zachoval svoji nešťastnou existenci. Jestliže budu mluvit, konšelé najdou způsob, jak mi zavřít ústa. Lid bude tedy ještě dlouho zajatcem svého zhoubného poblouzení; politické strany, které chtějí založit své mocenské postavení na podněcování a využívání lidových vášní, budou spíše kořistit z jeho předsudků, než aby se snažily je rozptylovat. Budu tedy mít na krku obě nejmocnější síly dnešní doby – lid a politické strany. Ó, vidím děsivou bouři, která se okamžitě rozpoutá nad hlavou odvážlivce, jenž v sobě najde odhodlání vystoupit proti nespravedlnosti, která je tak hluboce zakořeněna v této zemi.

⁷ Viz pozn. 17 na str. 138. (Pozn. překl.)

Syn: Na vaší straně bude spravedlnost a pravda.

Otec: A na jejich straně bude moc a pomluva. Kdybych jenom mohl být ještě jednou mladý! Ale věk a utrpení vyčerpaly mé síly.

Syn: Nuže, otče, pokud vám přece jen nějaké síly zbývají, věnujte je službě vlasti. Začněte velké dílo osvobození a jako dědictví mi svěťte úkol, abych toto dílo dovršil.

Obraz IV.

Vzbouření lidu

Dobroděj Sedláček: Pařížané, žádejme reformu městské **potravní daně**; trvejte na tom, aby jí bylo vráceno její původní určení. Ať si každý občan může **svobodně** koupit dříví, máslo a maso, kdekoliv mu to připadá výhodné!

Lid: Ať žije **svoboda!** Hurá!

Petr: Pařížané, nedejte se svádět tímto slovem. K čemu je vám svoboda kupování, když k tomu nemáte prostředky? A jak si pomůžete k prostředkům, pokud nebudete mít práci? Může Paříž produkovat dříví stejně levně jako les u Bondy? Maso za stejně nízkou cenu jako Poitou? Máslo za stejně výhodných podmínek jako Normandie? Jestliže otevřete dokořán brány, aby jimi volně proudily výrobky konkurence, co se stane s kravaři, dřevaři a uzenáři? Nemohou se obejít bez ochranářství.

Lid: Ať žije **ochranářství!** Hurá!

Dobroděj Sedláček: Ochránářství! Ale kdopak ochraňuje vás, dělníci? Nekonkurujete si mezi sebou navzájem? Jen ať teď zase obchodníci s dřívím pocítí na vlastní kůži, co je to konkurence! Nemají právo zvyšovat s pomocí zákona cenu svého dříví, jestliže zároveň s pomocí zákona nezvyšují mzdové sazby. Což nejste již tím lidem, který miluje rovnost?

Lid: Ať žije **rovnost!** Hurá!

Petr: Neposlouchejte toho buřiče! Ano, zvýšili jsme ceny dříví, masa a másla; ale udělali jsme to jen proto, abychom mohli dát dělníkům dobré mzdy. Vždy nás vedla, vede a bude vést láska k bližnímu.

Lid: Ať žije **láska k bližnímu!**

Dobroděj Sedláček: Zařídte, pokud můžete, aby potravní daň byla použita ke zvýšení mezd, a nikoli ke zdražení výrobků. Pařížané nepožadují lásku k bližnímu, nýbrž spravedlnost!

Lid: Ať žije **spravedlnost!**

Petr: Je to právě drahota výrobků, co se odráží v růstu mezd!

Lid: Ať žije **drahota!**

Dobroděj Sedláček: Jestliže je máslo drahé, není to proto, že platíte dělníkům vysoké mzdy; není to ani proto, že byste měli velké zisky. Jedinou příčinou drahoty másla je fakt, že Paříž má pro jeho výrobu zcela nevyhovující polohu – chtěli jste totiž, aby se ve městě dělalo to, co se má dělat na venkově, a na venkově zase to, co se kdysi dělávalo ve městě. Žádná pracovní místa pro lid nepřibyla a zaměstnanost nevzrostla – lid se pouze zaměstnává něčím jiným. Jeho mzdy také o nic nevzrostly – jenom nekupuje věci tak levně jako předtím.

Lid: Ať žijí **levné věci!**

Petr: Tento člověk vás svádí krásně znějícími frázemi. Položme si naši otázku v celé její prostotě. Není snad pravda, že když sem pustíme máslo, dříví a maso, tak jimi budeme zaplaveni? Nadbytek nás prostě zahubí. Byla by to nepřátelská invaze nového typu – a jediným prostředkem, jak se jí ubránit, je uzavřít jí brány před nosem a udržovat ceny zboží tím, že uměle vyvoláme jeho nedostatek.

Několik málo značně rozptýlených hlasů: Ať žije **nedostatek!**

Dobroděj Sedláček: Položme si naši otázku v celé její pravdivosti. Mezi všechny Pařížany je možné rozdělit jen to, co je v Paříži; pokud je tam méně dříví, méně masa, méně másla, podíl každého jedince se úměrně zmenší. Nuže, když zakážeme dovoz, bude všeho toho zboží méně, než když dovolíme jeho dovoz. Pařížané, nikdo z vás nebude mít hojnost, pokud zde nebude všeobecná hojnost.

Lid: Ať žije **hojnost!** Hurá!

Petr: Ať si tento muž říká, co chce, nedokáže vám, že je ve vašem zájmu, abyste se vydali napospas bezuzdné konkurenci.

Lid: Ať zhyne **konkurence!**

Dobroděj Sedláček: Ať si tento muž deklamuje cokoliv, nikdy vám nedá ani ochutnat sladké ovoce, jež pochází z restrikce dovozu.

Lid: Ať zhyne restrikce!

Petr: A já prohlašuji, že pokud ubozí pasáci krav a prasat budou připraveni o možnost svého výtěžku, pokud budou obětováni teoriím, pak já již nechci děle nést odpovědnost za veřejný pořádek. Dělníci, nevěřte tomuto muži, je to agent perfidní Normandie, jezdí tam, aby přímo od nepřítele čerpal inspiraci. Je to zrádce, pověste ho! (*Lid mlčí.*)

Dobroděj Sedláček: Pařížané, všechno, co vám dnes říkám, jsem říkal již před dvaceti lety, když Petr dostal nápad, jak využít potravní daň ke svému prospěchu a k vaší škodě. Nejsem tudíž agentem Normanďanů. Oběste mne, když chcete, ale tím nijak nedocílíte, aby útlak přestal být útlakem. Přátelé, jestliže je nutné něco zabít, pak to není ani Dobroděj Sedláček, ani Petr, nýbrž svobodný obchod, pokud z něho máte strach, anebo restrikce, pokud vám způsobuje škody.

Lid: Nepověsme nikoho a osvobodme všechny!

Dva systémy etiky

Poté, co se čtenář dopracoval – pokud se vůbec dopracoval – ke konci předcházející kapitoly,¹ může zcela oprávněně zvolat:

„Nuže, mylil jsem se, když jsem obviňoval ekonomy, že jejich věda je suchá a chladná? Jaký to obraz lidstva! Loupež je zde prezentována jako všudepřítomná síla, taktak že ne jako zcela normální jev, jako něco, co si nasazuje ty nejrůznější masky a provádí se pod nejrůznějšími zámkami, ať již legálními či nelegálními, co zneužívá ke svým cílům vše nejsvětější, co střídavě těží ze slabosti a z důvěřivosti lidí a co neustále narůstá, přičemž míra jeho růstu odpovídá rychlosti, s níž se kolem něj rozmnožují prostředky jeho obživy! Lze si vůbec představit ještě žalostnější obraz světa?“

Otázka však nespočívá v tom, je-li tento obraz žalostný, nýbrž v tom, zdali je pravdivý. Dějiny nám říkají, že je.

Je dost zvláštní, že ti, kdo hanobí politickou ekonomii (neboli **ekonomismus** – označovat naši vědu tímto jménem jim působí mimořádné

¹ Bastiat zde odkazuje na esej „Fyziologie loupeže“ (*Physiologie de la spoliation*), která tvoří I. kapitolu II. série jeho *Ekonomických sofismat*. Do našeho – rozsahem velice omezeného – výboru z Bastiatových spisů nebyla tato esej zařazena především z toho důvodu, že stejná tematika byla Bastiatem rozvinuta v jeho práci *Zákon*, která byla českému čtenáři již zpřístupněna. Nebude nicméně na škodu, když zde uvedeme shrnutí Bastiatova pojetí podstaty a forem politicko-mocenské expropriace, jejichž rozbořením se ve „Fyziologii loupeže“ zabývá. Podle Bastiata existují pouze dva způsoby, jimiž lidé získávají prostředky nezbytné k uchování, zkrášlování a zdokonalování svého života – a sice **výroba** (spojená s dobrovolnou vzájemnou směnou výrobků a služeb) a **loupež**, která spočívá v tom, že se násilím nebo podvodem eliminuje svoboda směňovat, takže ten, kdo loupež praktikuje, získává od svých obětí služby a výrobky, aniž jim za to poskytuje sebemenší protihodnotu. Kromě individuální loupeže, která je ilegální, a tudíž trestaná, existuje podle Bastiata také mnohem ničivější a mnohem rozšířenější fenomén legalizované loupeže, kdy zvrácený zákon, sankcionovaný státní mocí, odebírá vlastnictví bez jakékoli náhrady jedněm osobám a dává je druhým. Legalizovaná loupež je *genus*, pod který patří tyto *species*: **válka** (kde národ jako celek vystupuje jako lupič vůči jiným národům), **otroctví** („vaše je dřina; moje je žeň“), **teokracie** (kde věřící platí teokratovi za to, že mu tento otevírá brány nebe či pekla), **monopol** v jeho různých variacích, jako jsou privilegia, sinekury, protekcionismus atd. (zde zákon odebírá majetek všem a dává jej několika) a *last but not least* – **socialismus** (loupežnou podstatou socialismu se ovšem Bastiat zabývá ponejvíce ve svém *Zákonu*).

potěšení), protože studuje člověka a svět tak, jak jsou, propadají daleko hlubšímu pesimismu než samotní ekonomové, alespoň co se týče minulosti a přítomnosti. Jen otevřete jejich knihy a časopisy. Co tam uvidíte? Takovou hořkost a nenávisť vůči společnosti, že samotné slovo civilizace je pro ně synonymem nespravedlnosti, nepořádku a anarchie. Odtud se dostávají až k tomu, že zatracují **svobodu** – tak nepatrná je totiž jejich důvěra v to, že by přirozený řád společnosti mohl vést k neustálému rozvoji lidského rodu. Svoboda! Právě ona je podle nich tím, co nás stále více a více strhává do propasti.

Je pravda, že tito odpůrci svobody jsou optimisty, pokud se týče budoucnosti. Neboť i když se lidstvo, samo o sobě neschopné, ubíralo špatným směrem po dobu 6 000 let, nyní je zde někdo, jehož prostřednictvím se lidstvu konečně dostalo zjevení o pravé cestě ke spáse; a jen co se stádo stane natolik poslušným, že bude ukázněně běžet tam, kam ukáže pastýřova hůl, zavede je tento spasitel do zaslíbené země, kde se každému dostává blahobytu bez jakéhokoliv úsilí a kde se řád, bezpečnost a harmonie poskytuje lidem automaticky jakožto prémie za jejich neschopnost předvídat.

Lidé pro to nemusí udělat nic jiného než dovolit reformátorům, aby změnili, jak to řekl Rousseau, **jejich fyzickou a morální konstituci**.

Dále uvádíme dva citáty z „Fyziologie loupeže“, které podle našeho názoru umožní čtenáři učinit si představu, k čemu odkazuje druhý odstavec „Dvou systémů etiky“.

„Nejdůležitější ze služeb, které požadujeme od státu, je **bezpečnost**. K tomu, aby nám ji stát zajistil, musí disponovat silou, která je s to překonat všechny individuální, kolektivní, domácí i zahraniční síly, které by jej mohly ohrozit. Když se toto zkombinuje se skutečností, že lidé mají onen osudný sklon žít na útraty jiných, tak to vede k situaci, v níž zcela samozřejmě hrozí velká nebezpečí. Abychom to v plné míře docenili, stačí uvážit, v jak obrovském rozsahu byla v dějinách lidstva praktikována ta forma loupeže, která je založena na zneužívání vládní moci a jejích přehmatů. Stačí si pouze položit otázku, jaké služby byly lidem poskytovány a jaké služby byly oproti tomu od lidí vyžadovány vládami Asýrie, Babylónu, Egypta, Říma, Persie, Turecka, Číny, Ruska, Anglie a Francie. Enormní nepoměr mezi jedněmi a druhými, ať již se jedná o kterýkoliv ze zmíněných států, přímo bije do očí.“ (F. Bastiat, *Economic Sophisms*, str. 141; též *Oeuvres complètes IV.*, Paris 1863, str. 142.)

„V případě izolovaného monopolu nikdy nedojde k tomu, že by se jeho prostřednictvím neobohacovali ti výrobci, kteří jej získali na základě příslušného zákona. Může se pak stát, že každá třída výrobců bude namísto snahy o zničení onoho izolovaného monopolu požadovat pro sebe podobný monopol. Tento druh loupeže tak dostává systematický charakter, což vlastně znamená, že každý jedinec se stává obětí té nejnejapnější mystifikace, protože v konečném důsledku žije v domnění, že získává **víc** ze své účasti na všeobecném trhu, který **nabízí všeho míň**. Není třeba dodávat, že tento znamenitý systém kromě toho vnáší mezi všechny společenské třídy, všechny profese a všechny národy vztah univerzálního antagonismu...“ (Ibid., str. 144, resp. str. 145-6.) (Pozn. překl.)

Politické ekonomii nebylo svěřeno posláním, aby odhalila, jaká by byla společnost, kdyby se Bohu bylo zalíbilo stvořit člověka jinak, než jaký reálně je. Lze jen litovat, že Prozřetelnost na samém počátku zapomněla požádat o radu některé z našich moderních sociálních reformátorů. A tak jako by byla nebeská mechanika naprosto odlišná, kdyby ji byl Stvořitel konzultoval s Alfonsem Učeným,² byl by i společenský řád – kdyby On nebyl zanedbal doporučení Charlese Fouriera – veskrze a v ničem nepodobný tomu, v němž jsme přinuceni žít, dýchat a umírat. Avšak protože v něm jsme, protože *in eo vivimus, movemur et sumus*, nezbyvá nám nic jiného než jej studovat a poznávat jeho zákony, zejména pokud jeho vylepšení závisí v podstatné míře právě na tomto poznání.

Nemůžeme zabránit, aby lidské srdce nebylo kolébkou stále nových a nových přání a neuspokojených potřeb.

Nemůžeme zařídit, aby bylo možné splnit tato přání a uspokojit tyto potřeby bez práce.

Nemůžeme zamhouřit oči před skutečností, že práce je pro člověka právě tak odpudivá, jako jsou pro něj přitažlivé její produkty.

Nemůžeme zabránit lidem, aby nekonali v souladu se svojí přirozeností, která jim velí vyvíjet neustálé úsilí o zvětšení svého podílu na požitcích, jež jim poskytují produkty práce, a která je zároveň vede ke snaze svrhnout ze sebe břemeno námahy a strasti, jež jsou neodlučně spjata s prací, a naložit toto břemeno na ramena bližních za pomoci násilí a podvodu.

Nejsme kompetentní k tomu, abychom škrtili všeobecné dějiny nebo umlčeli hlas minulosti, který svědčí o tom, že věci se měly tak již od samého počátku. Nemůžeme popřít, že válka, otroctví, nevolnictví, teokracie, zneužívání vládní moci, privilegia, podvody všeho druhu a monopoly byly zcela neoddisputovatelnými a hroznými projevy dvou citů, jež jsou propleteny v lidském srdci; tyto city jsou **touha po požitcích a odpor ke strasti**.

² Alfonso X. Učený, kastilský král v letech 1252-1284; byl nevalným státníkem, ale o to víc se zajímal o nejrůznější vědní obory. Traduje se, že pronesl následující výrok: „Kdybych byl přítomen aktu stvoření, byl bych poskytl několik užitečných instrukcí ve prospěch lepšího uspořádání světa.“ (Pozn. překl.)

„V potu tváří své chléb jísti budeš.“ Avšak každý chce tak mnoho chleba a tak málo potu, jak je to jen možné. To je závěr, k němuž nás vede studium dějin.

Bohudíky, dějiny nám také ukazují, že způsob rozdělení požitků a strastí mezi lidmi se stále více a více přibližuje k rovnosti.

Pokud nechceme popírat to, co je nad slunce jasnější, musíme připustit, že alespoň v tomto ohledu došlo v lidské společnosti k určitému pokroku.

Jestliže je tomu tak, pak přece musí ve společnosti existovat nějaká přirozená a prozřetelná síla, nějaký zákon, který způsobuje, že princip nerovnosti postupně zaniká a že princip spravedlnosti se stále více a více prosazuje.

Říkáme, že tato síla existuje uvnitř společnosti a že ji tam vložil Bůh. Kdyby tam nebyla, byli bychom odkázáni, tak jako utopisté, na to, abychom ji hledali v umělých prostředcích, v opatřeních, kteří vyžadují předběžnou transformaci **fyzické a morální konstituce** člověka; anebo spíše bychom považovali úsilí, nutné k vytvoření takové síly, za něco zbytečného a marného, jelikož nám není dáno porozumět, jak by mohla fungovat páka bez opěrného bodu.

Pokusme se tedy identifikovat tuto dobročinnou (*bienfaisante*) sílu, která postupně tenduje k překonání oné síly zločinné (*malfaisante*), které jsme dali jméno loupež a jejíž existence je až příliš dobře prokázána rozumem a konstatována zkušeností.

Každé zločinné jednání má nutně dva póly, má svůj *terminus a quo*, jakož i svůj *terminus ad quem*: odehrává se tedy mezi hraničním bodem, z něhož počíná, a druhým hraničním bodem, k němuž směřuje; zahrnuje tudíž člověka, který čin vykonává, a člověka, na němž je čin vykonáván; neboli, když použijeme scholastické názvosloví, zahrnuje **činitele** a **trpítele**.

Existují tedy dva způsoby, jak potlačit účinek zločinného jednání: dobrovolné zdržení se aktivity ze strany **činitele** a kladení odporu ze strany **trpítele**.

Z této podvojnosti vyrůstají dva etické systémy, o nichž ani zdaleka nelze říci, že si protirečí; právě naopak – ve svých závěrech k sobě vzá-

jemně konvergují. Je to na jedné straně náboženská nebo filosofická etika a na straně druhé zase etika utilitární, kterou si dovolím označit jako **ekonomickou**.

Náboženská etika potlačuje zločinné jednání tím způsobem, že se obrací na jeho původce – na člověka, **nakolik je činitelem**. Říká mu: „Naprav se a očisti se; přestaň páchat zlo; čini dobro; ovládni své vášně; obětuj své vlastní zájmy; neutlačuj svého bližního, protože tvojí povinností je milovat ho a pomáhat mu; buď především spravedlivý a miluj bližního svého.“ Tato etika bude provždy tou nejkrásnější; na věčné věky bude nejvíc dojímat lidské srdce a ukazovat lidský rod ve vši jeho vznešenosti; bude bez přestání podněcovat své hlasatele k velkolepé výmluvnosti a vzbuzovat nejvíc obdivu a sympatií u všech lidí.

Ekonomická neboli utilitární etika má na zřeteli tentýž cíl a účel, avšak v první řadě se obrací na člověka, **nakolik je trpítelem**. Ukazuje mu nutné účinky lidských činů a výlučně na základě tohoto prostého výkladu ho podněcuje k tomu, aby se postavil proti těm činům, které ho ve svých účincích poškozují, a respektoval pouze takové činy, které mu přinášejí užitek. Tato etika usiluje o to, aby mezi příslušníky utlačovaných mas rozesela co možná nejvíc zdravého rozumu, osvěty a oprávněné nedůvěry, jejichž uplatnění povede k tomu, že utlačovatelé budou ve svém počínání narážet na stále větší těžkosti a nebezpečí.

Je třeba poznamenat, že ekonomická etika působí také na utlačovatele. Zločinné jednání vede zároveň k dobrým i špatným účinkům: ty špatné zakouší ten, ke komu ono jednání směřuje jakožto k objektu útlačky, zatímco ty dobré náleží původci jednání, protože by jinak vůbec nejednal. Avšak dobré účinky v žádném případě nepředstavují adekvátní kompenzaci za způsobené zlo. Souhrn veškerých špatných účinků je vždy a nevyhnutelně větší než způsobené dobro, protože samotný akt utlačování zahrnuje v sobě obrovské plýtvání silami, vytváří mnohá nebezpečí, provokuje k represáliím, a vyžaduje velice nákladná zabezpečovací opatření. Prostý výklad těchto účinků nejenomže vyvolává reakce mezi utlačovanými, nýbrž přivádí na stranu spravedlnosti všechny ty, jejichž srdce nepropadla zkaženosti, a narušuje bezpečnost samotných utlačovatelů.

Je ovšem snadné porozumět, že tato etika, která je víc implicitní než explicitní; která konec konců není ničím jiným než vědeckým důkazem; která by dokonce ztratila něco ze své účinnosti, kdyby změnila svůj charakter; která se neobrací k citu, nýbrž k intelektu; která se nesažší ovlivňovat, nýbrž přesvědčovat; která neposkytuje rady, nýbrž logické závěry; jejímž posláním není dojmout, nýbrž osvětit; a která může zvítězit nad neřestí jen tak, že ji zbaví její potavy – je snadné porozumět, pravím, že tato etika byla a je obžalována z toho, že je suchá a prozaická.

Tato výtka je sice pravdivá, avšak nespravedlivá. Znovu se zde vlastně předhazuje, že politická ekonomie nám neříká všechno, že nezahrnuje všechno, že není univerzální vědou. Ale kdo kdy v celém širém světě na ni vůbec vznesl tak přemrštěné nároky?

Ona obžaloba by byla oprávněná jen tehdy, kdyby politická ekonomie prezentovala své postupy jako jediný možný způsob traktování morální problematiky a měla tolik domýšlivosti, aby zakazovala náboženství a filosofii pracovat na zdokonalení člověka za použití jejich vlastních prostředků a metod.

Akceptujme proto skutečnost, že jak náboženská a filosofická morálka v pravém smyslu tohoto slova, tak i politická ekonomie rozvíjejí své aktivity simultánně a ve vzájemné konvergenci – jedna působí na naše svědomí, kde pranýřuje pohnutky zločinného jednání, poukazujíc na jejich ohavnost, zatímco druhá provádí diskreditaci onoho jednání v našem intelektu, a sice tím, že podává přesnou deskripci jeho účinků.

Přiznejme dokonce, že triumf náboženského moralisty, pokud k němu dojde, je krásnější, podnětnější a radikálnější. Avšak současně by nám činilo velké obtíže neuznat, že triumf ekonomické vědy není snažší a jistější.

Již J.-B. Say vyzpozoval – a výsledky tohoto pozorování uložil do několika málo řádků, které zaváží víc než celá hromada objemných svazků -, že existují dva způsoby, jak skoncovat s nepořádky, které vnáší pokrytectví do úctyhodné rodiny: buď **napravit Tartuffa**, anebo **zbavit Orgona bláznovství**. Zdá se, že Molière, tento veliký znalec lidského srdce, dával vždy přednost onomu druhému způsobu, protože jej zřejmě pokládal za účinnější.

Totéž platí o tom velkém jevišti, jímž je svět.

Řekněte mi, co dělal Caesar, a já vám řeknu, jací byli Římané jeho doby.

Řekněte mi, čeho dosáhla moderní diplomacie, a já vám řeknu, jaká je morální situace národů.

Nemuseli bychom platit skoro dvě miliardy na daních, kdybychom nebyli delegovali pravomoc hlasovat o nich na lidi, kteří se z daní živí.

Nemuseli bychom se teď potýkat se všemi potížemi a se všemi výdaji, které nám působí náš alžírský problém, kdybychom se byli předsvědčili, že **dvě a dvě jsou čtyři** nejen v aritmetice, ale též v politické ekonomii.

Monsieur Guizot by nebyl měl příležitost říci: „**Francie je dost bohatá, aby mohla zaplatit za svou slávu,**“ kdyby se Francie nebyla zamílovala do falešné slávy.

Tentýž státník by nebyl nikdy řekl: „**Svoboda je příliš vzácná, než aby se Francie handrkovala o její ceně,**“ kdyby byla Francie opravdu pochopila, že **obrovské vládní výdaje a svoboda** jsou neslučitelné.

Tím, kdo udržuje monopoly, nejsou monopolisté, jak si to obvykle lidé myslí, nýbrž monopolizovaní.

A pokud se týče voleb, tak skutečnost, že se lidé nechávají svést demagogií, není zapříčiněna existencí svádějících demagogů, nýbrž je tomu právě naopak; a důkaz spočívá prostě v tom, že všechny škody, které vzniknou v důsledku volebního vítězství demagogických vůdců, jsou placeny nikoliv jimi, nýbrž lidmi, kteří dobrovolně akceptovali jejich demagogii. Nemají tito lidé tudíž převzít odpovědnost za to, aby se s takovými praktikami skoncovalo?

Nechť tedy náboženská etika obměkčuje, pokud může, srdce Tartuffů, Caesarů, kolonialistů, sinekuristů, monopolistů atd. Úkolem politické ekonomie je poskytnout intelektuální osvětlení těm, kdo se stávají jejich oběťmi kvůli své vlastní hlouposti.

Která z těchto dvou metod je účinnější při prosazování společenského pokroku? Jestliže tato otázka vůbec vyžaduje, aby se na ni odpovědělo, pak pravím, že je to ta druhá. Mám obavu, že lidstvo si zcela nevyhnutelně musí nejdřív osvojit **defenzivní etiku**.

Marně jsem zkoumal, četl, pozoroval a bádám: nikde jsem nenalezl nijaký zlořád, prováděný v co jen trochu větším měřítku, který by byl zaničen tím způsobem, že by se ho dobrovolně zřekli ti, kdo z něj mají profit.

A naopak vidím mnohé zlořády, které ustupují před mužným odporem ze strany těch, kdo jimi trpí.

Podat deskripci následků, k nimž zlořády vedou, je tudíž nejučinnějším prostředkem jejich vymýcení. – A jak je to jen pravdivé, když se jedná o takové zlořády jako například protekcionismus, které nejenom velice reálně zhoršují situaci širokých mas, ale navíc se ukazují jako pouhé iluze, jež přinášejí hluboké zklamání všem těm, kdo očekávali, že z nich budou mít prospěch!

Znamená to snad, že utilitární etika sama o sobě uskuteční ono zdokonalení lidské společnosti, které lze předvídat a v něž lze doufat, pokud vezmeme v úvahu sympatickou přirozenost lidské duše a její nejušlechtlejší vlohy a schopnosti? Nic mi není vzdálenější než takovéto tvrzení. Připusťme, že by opravdu došlo k univerzálnímu rozšíření této **defenzivní etiky**, která konec konců není ničím jiným než poznáním, že správně pochopené zájmy všech lidí jsou v souladu se spravedlností a obecným prospěchem. Taková společnost, založená výhradně na zmíněných principech, by byla zajisté dobře uspořádána, mohla by však být velice málo přitažlivá, protože by v ní nebyli žádní podvodníci jen z toho důvodu, že by v ní již pro podvodné počínání nebyly k mání žádné hloupé a naivní oběti; protože by v ní neřest, vždy **latentně** přítomná a takřka předrážděná svojí nečinností, potřebovala jen velmi málo podnětů k tomu, aby znovu ožila; protože by tam moudrost a obezřelost každého jedince byla pouze vynucována, a sice bdělostí všech ostatních; ona společnost by zkrátka byla odpudivá proto, že předpokládaná utilitárně-etická reforma by tam sice regulovala lidskou činnost z vnějškové stránky, avšak zastavila by se na povrchu a nepronikla do svědomí jednajících lidí. Personifikace takové společnosti se nám někdy objevují v osobách lidí, kteří jsou přesní, přísní, rigorózní, spravedliví, připravení k rozhořčenému odporu proti sebeneopatrnějšímu porušení svých práv a kteří projevují neobvyklou dovednost při obraně proti vnějšmu zasahování a přehmatům, ať již tyto přicházejí odkudkoli. Takových lidí si vážíte a mož-

ná je dokonce i obdivujete; zvolili byste je za své poslance, avšak nechtěli byste je mít za přátele.

Tyto **dva systémy etiky** by namísto vzájemných rekriminací měly pracovat společně a v harmonickém souladu na potírání zla v obou jeho pólech. Zatímco představitelé ekonomické etiky dělají svou práci – otvírají oči naivnímu, lehkověrnému Orgonovi, vykořeňují předsudky, vzbuzují oprávněnou a nutnou nedůvěru vůči každému druhu podvodu, studují a popisují pravou přirozenost věcí a činů – nechť náboženští moralisté konají ze své strany zase svoje dílo, které má v sobě mnohem víc přitažlivosti, ale je zároveň také mnohem obtížnější. Ať vyhlásí nerovnosti boj muže proti muži; ať ji pronásledují až do nejtajnějších zákoutí lidského srdce; ať vykreslí strhující obraz blaženosti, kterou skýtá dobročinnost, sebezapření a sebeobětování; ať otvírají studánky ctnosti všude tam, kde to my nedovedeme, a ať ucpávají a vysušují tryskající prameny neřesti – to je jejich úkol. Je vznešený a krásný. Proč by však měli popírat užitečnost úkolu, který připadl nám?

Neposkytovala by společnost, která by sice nebyla ctnostná ve své niternosti, avšak byla by přesto dobře uspořádána v důsledku uplatňování **ekonomické etiky** (čím nemyslím nic jiného než uplatňování poznatků **politické ekonomie**), dostatek příležitostí pro rozvoj **etiky náboženské**?

Zvyk, jak se říká, je druhou přirozeností člověka.

Nějaká země, v níž každý občan již po dlouhou dobu odvykl ne-spravedlnosti, ovšem výlučně v důsledku toho, že osvětlené veřejné mínění jí kladlo rozhodný odpor, může být i za těchto podmínek velice smutným místem pro život. Avšak zdá se mi, že tato země by byla velmi dobře připravena přijmout učení vyššího a ryzejšího řádu. Když si člověk odvykl páchat zlo, učinil již velký pokrok na cestě k dobru. Lidé nemohou setrávat v nehybnosti. Když se odvrátí od cesty neřesti, která vede pouze k hanbě a bezctnosti, pocítí o to víc přitažlivost ctnosti.

Je možné, že společnost musí nutně projít oním prozaickým stadiem, v němž člověk bude praktikovat ctnost pouze na základě chladné racionální kalkulace, aby se pak z této prózy mohla pozvednout do poetičtější sféry, kde již žádný její člen nebude potřebovat takovouto motivaci.

Klub přátel liberální literatury

Jelikož neustále roste množství prací publikovaných Liberálním institutem, jejichž společným tématem je úcta ke svobodě jednotlivce, respektování soukromého vlastnictví a podpora svobodného trhu, a zároveň roste počet čtenářů, kteří se chtějí s touto literaturou seznamovat, rozhodli jsme se založit Klub přátel liberální literatury.

Členství v Klubu

Členem Klubu se stává každý, kdo si zakoupí

- alespoň dvě publikace (knihy) Liberálního institutu vydané v roce 1998 a později nebo
- jakékoli tři publikace (knihy) Liberálního institutu vydané po roce 1991 (viz seznam publikací)

a zašle potvrzení o jejich nákupu spolu s přihláškou do Klubu přátel liberální literatury na adresu Liberálního institutu nebo si knihy zakoupí přímo v Liberálním institutu.

Práva člena Klubu

Každý člen Klubu bude moci využít slevy

- 20% z doporučené prodejní ceny na publikace (knihy) vydané Liberálním institutem jak v příštích letech, tak i na již vydané tituly, objedná-li si knihy přímo v Liberálním institutu (cena zahrnuje poštovné a balné!)
- 50% z doporučené prodejní ceny záznamů z diskusních fór konaných v Liberálním institutu

Každý člen bude moci využívat služeb knihovny F.A. Hayeka, která se nachází v prostorách Liberálního institutu.

Každý člen bude zároveň informován o nejdůležitějších aktivitách Liberálního institutu: výročních přednáškách, kolokviích a seminářích, připravovaných publikacích, atd.

Přihláška do

Klubu přátel liberální literatury

Tímto se stávám členem Klubu přátel liberální literatury

Jméno:

Adresa:

E-mail:

Tel.:

Fax:

Podpis

- Jelikož jsem knihy, jejichž nákupem se stávám členem *Klubu přátel liberální literatury*, nekoupil v Liberálním institutu, přikládám potvrzení o jejich nákupu od svého knihkupce.

*Liberální institut
Spálená 51, 110 00 Praha 1*

Stát je velká fikce, jejímž prostřednictvím se každý pokouší žít na útraty všech ostatních.

Frédéric Bastiat (1848)

Socialismus je systém, v němž vše drží pohromadě: jeho východisko, kterým je popření harmonií vzházejících ze svobody; jeho výsledek, kterým je despotismus a otroctví; jeho prostředky, které spočívají v nemorálnosti.

Frédéric Bastiat (1850)

„Co je vidět a co není vidět v politické ekonomii“ ...idea, která je ve zhuštěné podobě vyjádřena těmito několika slovy, mě přiměla k tomu, abych [v souvislosti s Frédéricem Bastiatem] použil slovo „génies“... Je to skutečně text, kolem něhož lze rozvinout celý systém libertariánské ekonomické politiky.

Friedrich August von Hayek (1964)

„Petice výrobců svíček“ je zničující. Je to záblesk ryzího génia, je to *reductio ad absurdum*, kterou již nikdo nikdy nepřekoná a která sama o sobě postačuje k tomu, aby zajistila Bastiatovi nesmrtelnou slávu mezi ekonomy.

Henry Hazlitt (1964)

Nepochybuji, že tato knížka bude mít u nás úspěch, přestože ji denní tisk bude umlčovat. Je totiž příliš nebezpečná nejen omylům, ale také „zájmům“, jimž až na nepatrné výjimky slouží náš denní tisk. Ale jestliže kde, pak zde se hodí říci: Mnoho nepřátel, mnoho cti.

Josef Macek (1923)

Tato kniha je instruktivní metodickou pomůckou pro novináře, jak hledat příčiny a podat podstatu všedních hospodářských jevů. Je inspirací pro politiky, kteří usilují o skutečnou transformaci naší společnosti ve jméno svobody.

Jiří Schwarz (1998)

CREDIT LYONNAIS BANK PRAHA, a. s.

hlavní sponzor